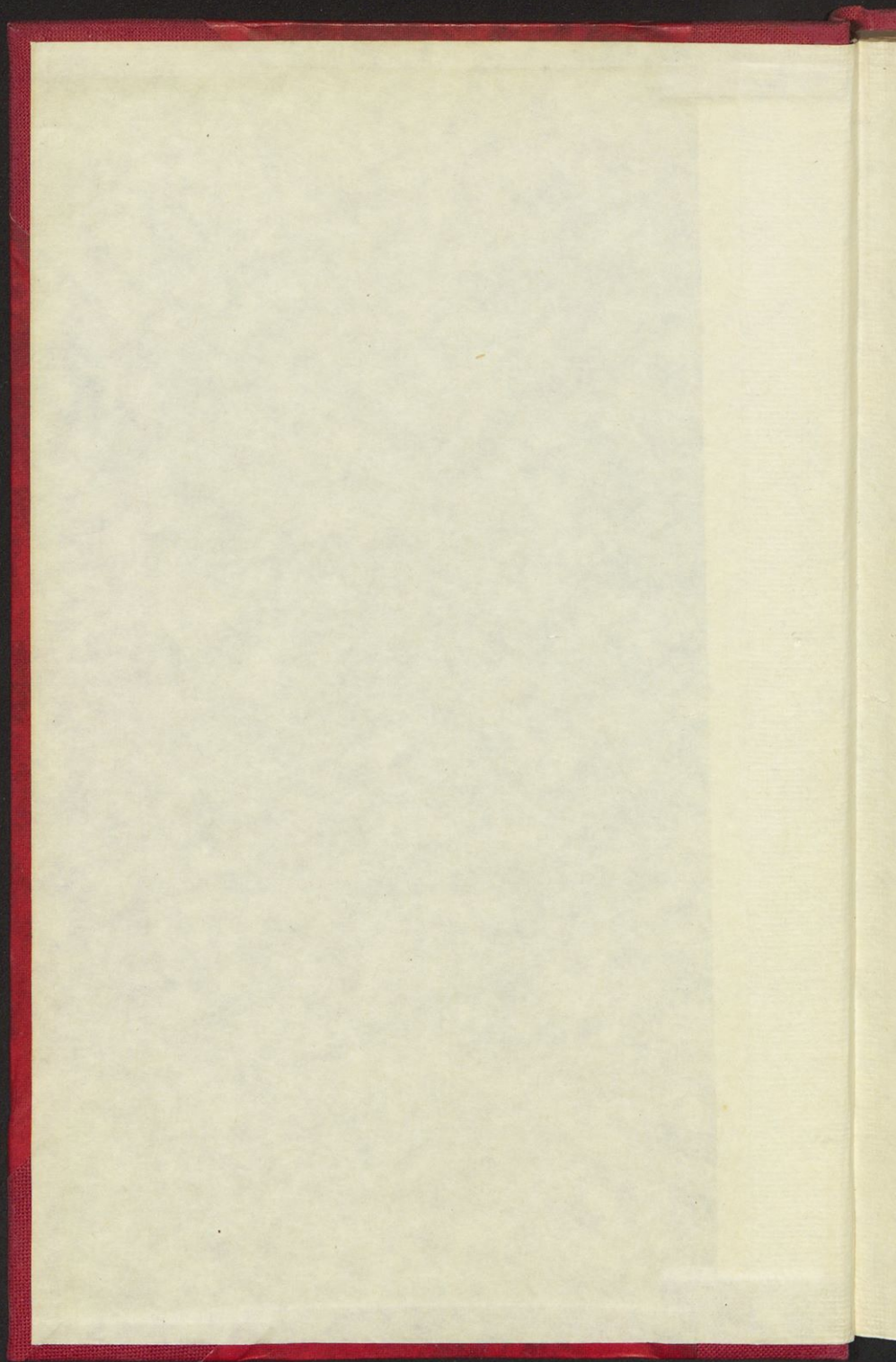

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

137718

137718

Zgodovina

novega veka do westfalskega
miru.

Spisal

Fr. Komatar.

Ljubljana 1911.

Natisnila „Učiteljska tiskarna“ v Ljubljani.

137718

137718

FZC 118 / 1960

KAZALO.

	Stran
Novi vek	1
Prvi oddelek: Temelji novega veka.	
A. Iznajdbe	1
Smodnik. — Posledice porabe strelnega orožja. — Papir. — Črkotisk. — Ostale iznajdbe.	
B. Preporod antične kulture	3
Vpliv raznih elementov na italijansko kulturo. — Vpliv prirode na Italijane. — Petrarka in Boccaccio, ustanovitelja humanizma. — Vpliv grške kulture na Italijane. — Vpliv renesansne kulture na zapadne narode.	
1. Humanizem	12
Humanizem v Italiji. — Pokrovitelji italijanskih humanistov. — Humanizem na Francoskem. — Humanizem v Nemčiji.	
2. Renesansa umetnosti	13
Renesansa v Italiji. — Renesansa zunaj Italije.	
C. Odkritja	15
1. Portugalci odkrijejo pot po morju v Indijo	15
2. Portugalci ustanove kolonialno državo	16
Portugalsko gospostvo v Prednji Indiji. — Način portugalske kolonizacije. — Kolonialna politika je škodovala domačemu narodnemu gospodarstvu. — Portugalska posest v Afriki. — Portugalska posest v Ameriki.	
3. Odkritja Špancev	18
Krištof Kolumb odkrije Ameriko 1492. — Novi svet imenujejo Ameriko. — Cortez osvoji Mehiko 1519. — Pizarro in Almagro osvojita državi Peru 1532 in Chile 1535. — Španci prvi objadrajajo zemljo (1519—1522).	
4. Špansko kolonizacijsko delovanje v Ameriki	21
Način in uspeh španske kolonizacije.	
5. Kolonizacija Nizozemcev v Vzhodni Indiji in na Sundskih otokih. Njih naselbine v Afriki, Avstraliji in Ameriki	23
Nizozemci postanejo pomorski narod. — Ustanovitev nizozemske Vzhodnoindijske trgovske družbe. — Nizozemci osvoje Sundske otoke. — Procvitanje Nizozemske vsled kolonialne trgovine. — Nasilstva Vzhodnoindijske trgovske družbe. —	

Nizozemska posest v Afriki. — Nizozemci odkrijejo Avstralijo. — Nizozemska posest v Ameriki.	
6. Francoske naselbine v Afriki, Prednji Indiji in Ameriki	25
Delovanje francoske Vzhodnoindijske trgovske družbe v Afriki. — Delovanje Vzhodnoindijske družbe v Prednji Indiji. — Delovanje Zahodnoindijske družbe v Zahodni Indiji. — Francosko kolonizacijsko delovanje v Kanadi.	
7. Angleška kolonizacija v Ameriki, Vzhodni Indiji, Avstraliji in Afriki	28
Razvoj angleških kolonij v Severni Ameriki. — Postopanje Angležev z Indijanci. — Odnosaji Angležev do kolonistov. — Angleški obrambni zakoni škodujejo trgovini Severnoameriških kolonij, ki se ločijo od materinske zemlje. — Angleška Vzhodnoindijska trgovska družba osvoji Prednjo Indijo. — Angleži osvoje Avstralijo. — Angleška posest v Afriki. — Angleška posest v Zahodni Indiji.	
8. Kolonizacijsko delovanje ostalih narodov	32
Rusi osvoje Sibirijo. — Delovanje Fuggerjev in Welserjev v Ameriki.	
9. Odkritja na severu	32
10. Posledice kolonizacije	33
D. Cesar Maksimilijan I. 1493—1519	35
Vladarjeva osebnost. — Maksimilijanova zunanja politika. — Reforme Maksimilijanove v Nemčiji in Avstriji. — Maksimilijan razširi habsburško teritorialno moč. — Maksimilijan pospešuje znanost in umetnost.	
Drugi oddelek: Doba reformacije in Karla V. 1519—1556 (1558)	40
A. Reformacija v Nemčiji	40
1. Vzroki reformacije	40
Moč katoliške cerkve. — Napake v katoliški cerkvi.	
2. Postanek reformacije	41
Luthrovi nauki. — Luther se javno loči od katoliške cerkve. — Luthrova osebnost. — Karlova volitev in osebnost.	
3. Postanek teritorialnih cerkvâ	44
Državni zbor v Wormsu 1521. — Razcepljenje Nemčije	
4. Socialne revolucije	45
Prekrščevalci. — Proroki. — Vstaja vitezov. — Vzroki kmečke vstaje. — Slovenski kmečki punti (1514—1516 in 1573). — Nemška kmečka vstaja 1525.	
5. Luteranstvo okrepijo zunanji politični dogodki	51
Prva vojna med Karlom in Francem (1521—1526). — Državni zbor v Speyru 1526. — Druga vojna med Karlom in Francem (1527—1529). — Državni zbor v Speyru 1529. — Švicarski reformator Huldreich Zwingli (1484—1531). — Razgovor v Marburgu 1529. — Državni zbor v Augsburgu 1530. Nemški protestantje sklenejo v Schmalkaldenu zvezo 1531. — Cesar sklene s protestanti mir v Nürnbergu 1532. —	

Ekspedicija v Tunis 1535. — Tretja vojna med Karlom in Francem (1536—1538). — Ekspedicija v Alžir 1541. — Četrta vojna med Karlom in Francem (1542—1544).	
6. Schmalkaldska vojna	57
7. Karol V. na višini svoje moči. Njegov padec. Dogovor nemških strank med seboj. Karlova smrt	59
8. Reformacija v avstrijskih deželah. Doba Ferdinanda I. in Maksimilijana II.	61
a) Ferdinand I. 1521—1564	61
Delitev habsburških dežel 1521. — Ustanovitev avstrijske velevlasti. Boji z Zapoljo in Turki. — Luteranstvo na Avstrijskem. — Uprava avstrijskih dežel. — Delitev Avstrije.	
b) Maksimilijan II. 1564—1576	66
Protestantizem se razširja v Avstriji. — Ferdinand Tirolski. — Karel Štajerski (1564—1590). Vrhunec protestantizma in začetek protireformacije v Notranji Avstriji. — Vojne s Turki.	
B. Reformacija na Francoskem. Kalvinizem	69
C. Reformacija na Angleškem	71
D. Reformacija v severnih državah	73
Tretji oddelek: Doba protireformacije in bojev katoliških držav s protestantskimi. (1556—1648)	74
A. Restavracija katoliške cerkve	74
Delovanje papežev. — Tridentinski koncil. — Novi cerkveni redovi. Jezuiti. Misijoni.	
B. Filip II. (1556—1598) v boju s protestantizmom in za hegemonijo v Zahodni Evropi	77
1. Filipovi uspehi	77
Filipova osebnost. — Španska v začetku Filipovega vladanja. — Boji z Moriski in Turki. — Portugalska pod Špansko vlado. — Oče in sin.	
2. Neuspešni Filipov boj s protestantskimi Nizozemci	80
Nezadovoljstvo Nizozemcev s Špansko vlado. — Vstaja na Nizozemskem. Katoliški jug se loči od protestantskega severa. — Kulturno stanje Nizozemcev.	
3. Zmaga katolicizma na Francoskem	84
Verski boji pod zadnjimi Valois. — Nantski edikt. — Gospodarska povzdiga Francoske. — Henrik IV. se pripravlja na odločilno vojno s Habsburžani.	
4. Zmaga protestantizma na Angleškem	89
Protireformacija za Marije Katoliške. — Ureditve anglikanske cerkve za Elizabete. — Gospodarska povzdiga Angleške. — Angleška nasilstva na Irskem.	
5. Zmaga protestantizma na Škotskem. Marija Stuart	93
6. Poraz španske „velike armade“ in Filipove zunanje politike	95

Rezultati Filipove politike. — Gospodarsko nazadovanje Španske. — Španska duševna kultura. — Filipova smrt. — Propadanje Španije pod Filipovimi nasledniki.	
C. Protireformacija na Nemškem in v avstrijskih deželah. Tridesetletna vojna	98
1. Predpogoji tridesetletne vojne	98
Gospodarske razmere pred vojno.	
2. Protireformacija v Notranji Avstriji 1598—1603	99
3. Uspehi protestantov vsled prepira v habsburški rodbini . .	100
Rastoča verska nasprotja v Nemčiji. — Nemiri na Ogrskem. Vojna s Turki. — Uspehi protestantov na Nižjeavstrijskem, Ogrskem in v Sudetskih deželah.	
4. Revolucija na Češkem	103
Razmere v Nemčiji za cesarja Matije. — Vstaja fevdalno-protestantske stranke na Češkem. — Češka vojna. — Ferdinand kaznuje češke upornike. — Palatinska vojna.	
5. Walleinsteinov prvi generalat	107
Wallensteinova osebnost. — Vojna v severni Nemčiji in z Danci. — Restitucijski edikt.	
6. Wallensteinov drugi generalat	110
Gustav Adolf vdere v Nemčijo. — Wallenstein sprejme drugič vrhovno poveljstvo. — Smrt Gustava Adolfa. — Wallenstein umorjen.	
7. Švedsko-francoska vojna	114
8. Westfalski mir	116
9. Posledice tridesetletne vojne	118

Novi vek.

Prvi oddelek.

Temelji novega veka.

Navadno smatramo leto 1492. za začetek novega veka. Res je, da ima to leto epohalen pomen, vendar se ta doba jako težko loči od druge s številkami. Sicer opazimo proti koncu petnajstega stoletja, da se osredotočuje ves razvoj človeštva na nekatera desetletja, toda duh skepse in opozicije nasproti avtoriteti izvira še iz prejšnjega stoletja. V stoletju, ko zadobi oni duh splošno veljavo, se izcimi nova doba: torišče zgodovinskega življenja se razširi, notranje življenje evropskih narodov in držav se izpremeni, nove iznajdbe in nove ideje vplivajo na vojaštvo, književni, umetniški, politični in socialni razvoj.

A. Iznajdbe.

Smodnik. Že dolgo časa so poznali Kitajci in Indijci smodnik, ki so ga rabili za vojne namene. V trinajstem stoletju nam sporoča učitelj na oksfordski visoki šoli, frančiškan Roger Bacon, o sestavinah smodnika in njegovi uničujoči sili; obenem je menda isto dognal frančiškan Bertold Schwarz v Freiburgu. Kratke možnarje in dolge topove so rabili v zahodni Evropi že v začetku štirinajstega stoletja (pri Gentu 1313, pri Metzu 1324 in 1325), v Avstriji šele proti koncu istega stoletja. Polagoma so zmanjšali velike topove in izumili za

ročno rabo puške; smodnik v cevi so zažigali najprej s tlečim stenjem, pozneje so s kresilnimi kamni izvabljali iskro, ki je vžgala smodnik.

Posledice porabe strelnega orožja. Smodnik, topovi in puške so izpremenile ves način bojevanja. V stoletni vojski med Francozi in Angleži, v bojih Švicarjev s Habsburžani in Karlom Drznim in v husitskih vojskah so podlegli težko oboroženi viteški konjeniki, čeprav so bili hrabri, neustrašeni in so spretno sukali meč, pehoti s prideljenimi jej topovi. Ko se je ta v petnajstem veku oborožila še s puškami, so bili izurjeni strelci najboljši vojaki in so odločevali v vseh bitkah. Španski konkvistadorji (glej str. 247!) so osvojili s peščico vojakov, oboroženih s smrtonosnimi puškami, prostrane, gostooljudene ameriške države. Nič več ni bilo viteštvo privilegiran vojaški stan, ampak vojaščina je postala obrt; deželni knezi so vzdrževali po francoskem vzgledu tudi v mirnih časih stalna vojaška krdela plačanih najemnikov; to je pokopalo srednjeveško fevdalno državo.

Papir. Iz vzhodne Azije so prinesli Arabci novo tvarino za pisanje, ki je kmalu izpodrinila papirus in pergament, ker so jo izdelovali iz cenejše snovi, namreč iz platnenih cunj; Grki in drugi južноеvropski narodi, ki so jim Arabci prinesli to novo tvarino, so jo nazvali po papirusu papir. V štirinajstem stoletju so zgradili v zahodni Evropi že mnogo papirnic in od tega časa vedno bolj rabili papir v zasebnem in javnem življenju pri spisovanju listin in rokopisov. Prej so bili izvirni rokopisi dragi, pa tudi prepisi, ki so z njimi razširjali duševne proizvode, niso bili mnogo cenejši. Vse to je oviralo napredujočo ljudsko izobrazbo in veselje do branja. Iznajdba

črktiska je odstranila ta nedostatek. V starem veku so znali Babilonci, Egipčani, Grki in Rimljani s pečati iz lesa in slonove kosti odtiskovati posamezne besede. Važnejši je bil lesotisk (Holztafeldruck), ki so ga poznali že Kitajci; v Evropi nahajamo to umetnost najprvo v Ulmu (1398). Iz lesenih plošč so izrezavali vzbočene slike svetnikov, pratike in kvarte, jih barvali in natiskovali. Pozneje so izrezovali s podobo vred tudi kratke molitvice ali pa celo desko samih črk ter jih odtiskovali. Za tako celo knjigo, skladno knjigo (Blockbuch), so potrebovali toliko desk, kolikor je imela knjiga strani; a ker so se črke hitro obrabile in deske često razpokale, so napravili s temi ploščami le malo izvodov. S ploščetiskom (Blockdruck), ki se je razširil v petnajstem stoletju iz Nizozemske po južnonemških mestih, so tiskali: smrtni ples, nabožne knjige in sv. pismo; le-tó, okrašeno z mnogimi sli-

kami, so imenovali biblia pauperum, sv. pismo za neuke ljudi.

Preimenitna je bila torej izumitev mogunškega patricija Ivana Gensfleischa zum Gutenberg, ki je bil rojen najbrž v začetku petnajstega stoletja. Izumel je bržkone 1450 premične vlite kovinske črke. Z denarno podporo Ivana Fusta in s pomočnikom Petrom Schöfferrjem je uredil tiskarnico in leta 1453. je izdal sv. pismo. Ko je leta 1462. mogunški nadškof oblegal Mainz, je zgorela Gutenbergova tiskarna, pomagači so se razšli na vse vetrove in razodeli Gutenbergovo († 1468) skrivnost v sosednjih deželah, kjer so ustanovili tiskarnice, takó 1469 v Benetkah, 1470 v Parizu, 1472 v Budi, 1474 v Valenciji in Plznju, 1482 na Danskem, 1483 v Stockholmu, 1490 v Carigradu, 1492 na Dunaju, 1575 v Ljubljani. Do leta 1500 tiskane knjige imenujemo **inkunablae**.

Odslej se je brzo množilo število knjig in vedno cenejše so postajale. Sedaj knjige niso bile več izključna last bogatinov in učenjakov, tudi meščanom in kmetom so prinašali dijaki in potujoči ljudje tiskane knjige in posamezne lističe s pesmimi (predhodniki časopisov) in jih prebirali rado-vednim slušalcem; pazno poslušajoč je zvedel narod o svetovnih dogodkih, o vojskah in novo odkritih deželah, čul je blage in modre, pa tudi krivoverske nauke ter slišal pesmi, psujoče vladarje in kneze, duhovsko in posvetno oblast.

Ostale iznajdbe. Važne so tudi iznajdbe **naočnikov** (začetek štirinajstega stoletja), **plavžev** (začetek petnajstega stoletja), **bakroreza** (prva polovica petnajstega stoletja) in **žepnih ur** (začetek šestnajstega stoletja).

B. Preporod antične kulture.

Vpliv raznih elementov na italijansko kulturo. Po razpadu stare rimske države so različni elementi: antični, germanski, grški in mosleminski vplivali na italijansko kulturo, posebno na sicilijansko. Za ta otok so se bojevali Grki in Saraceni, izpodrinili so jih Normani, ki so ustanovili moderno vojaško monarhijo po angleškem vzorcu na podlagi grškega in saracenskega fiskalizma, odvisnega uradništva in kraljeve vsemoči. V tej orientalski naselbini je vzrastel Hohen-

staufovec Friderik II., brez staršev in brez ljubezni; vladal je absolutistično, ljudi je smatral za stvari, ki imajo svoje lastnosti in postave. Po njegovi smrti je sicilská država nazadovala, procvitati pa so začela obmorska mesta v srednji in severni Italiji (Pisa, Genova in Benetke). Kmalu se pojavi nov element, ki si je pridobil vpliv na italijanske duhove: francoska školaštika in mistika ter lepe trubadurske oblike. Francoska gotika je pridobila v štirinajstem stoletju lepe uspehe v celi Italiji, Napolj za anjouvinskega gospodstva je bil prepojen francoske kulture, ki se ji niti papeži niso mogli odtegniti. Volgare (italijanski občevalni jezik) je bil splošno razširjen. Navzlic izpremenjenim razmeram so se Italijani, potomci starih Rimljanov, vedno spominjali klasične dobe, saj njih volgare izvira iz klasične latinščine. Antični spomeniki so jih spominjali slavnih pradedov, duhovniki so skrbno čuvali klasično vedo in ljudstvo je rado prebiraló Vergilija; katoliška cerkev se je posluževala latinščine v liturgiji, knezi v diplomaciji, zasebniki v pravnih zadevah, na visokih šolah so učili rimsko pravo.

Vpliv prirode na Italijane. Bolj kakor v kaki drugi deželi so ljudje v Italiji opazovali prirodo, njena čuda, njeno lepoto. Čeprav je zajemal slavni Florentinec Dante Alighieri (1265—1321) snov za svojo veličastno pesnitev iz istega vira kakor sv. Tomaž Akvinski, je vendar čestokrat opozarjal svoje rojake na stari imperij, v katerem je bil ideal svoboden človek, po katerem so tudi Italijani hrepeneli; tudi se že dobijo v njegovih delih sledovi empiričnega raziskavanja prirode. Italijani so šli po njegovem sledu, odkrili so svet, ki jih je obdajal, odkrili so človeka, odkrili so „jaz“. To se je zgodilo v divjih političnih in komunalnih bojih, ko je vsak moral napeti duševne in telesne moči, da je odbil sovražnikove napade.

Petrarka in Boccaccio ustanovitelja humanizma. Popolni preobrat k antični romantiki je provzročil Francesco Petrarca (1304—1374), ki je bil najbolj marljivi učenec rimskih duševnih korifej. Zatopil se je v antično literaturo in našel moč, da si je sestavil v lastni duši antični svet; neumorno je zbiral klasične zaklade. Petrarkovim sovrstnikom so veliko bolj uga-

1304

do

1374

pisma nego globokočutni italijanski soneti. Njegovo življenje je bilo programatično za starejše humaniste: dal si je bil podeliti nižje duhovske redove, pehal se je neprenehoma za prebendami, grmel črez cerkvene nedostatke, togotil se nad papeži, zaničeval školastiko, ločiti pa se ni maral od Kristusa in njegove cerkve. Njegov prijatelj Giovanni Boccaccio (1313—1375), ustanovitelj italijanske proze, je poglavar onih humanistov, ki so antikizirali krščanstvo; zamenjali so tedanjo terminologijo s klasično — pogansko, častili stare bogove in jim darovali živali, računali po olimpijadah. Kmalu so postali ti humanisti mlačni v verskih rečeh, namenoma so nasprotovali katoliškim naukom in napravam ter katoliški etiki, samo da so stregli nasladi, sebičnosti in častihlepnosti. Ljudstvo je pa še dalje preveval svež verski duh; vse je ljubilo in spoštovalo sv. Frančiška Asiškega, Antona Padovanskega, Bernardina in Katarino Siensko, ki so živeli v isti dobi.

V zgodnjem srednjem veku so splošno menili, da je vse posvetno ničevno. Nasprotno pa je bil Petrarka, ki mu je mogočna priroda vdahnila nov čut za osebnost, trdno prepričan o človeški krasoti ter je razširjal to mnenje in našel dosti vernih privržencev, ker sta intenzivno politično delovanje v občinah in trgovski promet s starimi vzhodnimi kulturami rodila dosti izrazitih osebnosti. Te je nagovarjal k branju starih klasikov, ki so bili notranje njim sorodni; iz davne prošlosti se vzdigajo antični junaki, določajo smer novemu življenju in vabijo k stremljenju po časti. Ta nova struja — imenujemo jo humanizem, ker meri vse stvari po človeku (to je: ceni jih v toliko, v kolikor mu prinašajo dobiček) — hoče doseči neodvisnost od cerkve, vere in nadčutnega sveta ter izvršiti izomiko in preobrazbo človeštva s proučevanjem starih narodov in zanimanjem za njihovo kulturo: zavedna opozicija proti srednjeveškemu mišljenju. Vendar se je zanimala ta struja bolj za formalno stran antike, ni se uglobila v jedro antičnega svetovnega naziranja; prisvojila si je le formalno-estetične vrednote, prijetno obliko, govorniško lepoto in silo, metriško vrednost. Torej je humanizem doba v zgodovini literatur in znanosti.

Vpliv grške kulture na Italijane. V petnajstem stoletju je vplival na Italijane grški duh. Še je obstajalo grško cesarstvo, malo izpremenjeni Homerjev jezik so rabili v listinah, knjigah, v uradih in javnem prometu, skrbno so čuvali klasične tradicije. Toda Turki so vedno silneje napadali onemoglo državo, ki je prosila na cerkvenih zborih poglavarja krščanstva pomoči; v zahvalo bi se združili Bizantinci s katoliško cerkvijo. Zopet so začeli občevati dediči obeh največjih narodov starega veka, v drugič so podarili Grki Rimu helenski jezik, pesništvo in modrost. Šele sedaj, ko so se udomačili Bizantinci kot diplomati in učitelji v Italiji in odkar so zbirali grški filozofi in gramatiki italijansko mladež okoli sebe, se je mogla nova struja uspešneje razvijati. Ljudje so smatrali obe antični kulturi kot enoto; ko se je ta spojila s krščanskimi in narodnimi elementi, je nastala nova kultura, renesansna; napočila je nova doba svetovne zgodovine.

Vpliv renesansne kulture na zapadne narode. Do Petrarke so se bavili s humanizmom le maloštevilni sanjači, od tega časa pa je postal moda pri izobražencih — na ljudstvo ni nikdar in nikjer vplival — in poklic, ki je nudil semintja dober zaslužek. Duhovni in posvetni knezi so pospeševali humanizem, podpirali so filologe, ki so hodili od samostana do samostana, kjer so ali prepisovali rokopise ali jih nakupovali za svoje mecene. Ti so ustanavljali bogate knjižnice v Rimu, Florenci, Milanu, Benetkah, Budi, na Dunaju in v Fontainebleauju. Doma so primerjali filologi, ki so našli mnogo neznanih del, različne tekste in izkušali dobiti pravo besedilo. Humanistični tajniki pri knezih, papežih, mestnih magistratih so izražali v elegantni latinščini najmodernejše misli in pojme, pri najneznatnejših prilikah so izkušali pokazati občinstvu v lepo zaokroženih latinskih govorih govorniški talent; narodi so vzprejemali latinske tujke, izobraženci so latinili in grčili svoja rodbinska, redkeje krstna imena. Humanisti so potovali kakor stari sofisti od mesta do mesta ter razlagali vedoželjnim ljudem za plačilo ali brezplačno preskrbo latinsko gramatiko ter interpretirali tega ali onega klasika; visokošolci so z navdušenjem poslušali nove učitelje, kmalu so se tudi vseučilišča pridružila novi struji. Humanisti so vzgajali sinove plemenitašev in vladarjev (Sigismunda Tirolskega, Ladislava Postuma, Maksimilijana I. itd.), ideal mladih princev ni bila več hrabrost in udvorljivost, ampak izobrazba; princev v tej dobi ne vzgajajo več za viteze, ampak za svetovno olikane diplomate.

V srednjem veku so veljali duhovniki za izobražence, ker so razumeli latinski jezik; vsi drugi ljudje so bili laiki ali neizobraženci. Sedaj pa sta razširjala izobrazbo humanizem in tiskarna knjiga, ki so si jo nabavljali tudi manj premožni ljudje. Največjo zaslugu ima renesansna doba v tem, da je odkrila človeka, indi-

viduum, ki v srednjem veku ni imel nobene veljave. Takrat so čislali le stan, kateremu je kdo pripadal; renesansa je pa dvignila osebo iz stanu, dala ji je pravico in naložila dolžnost, da deluje, kolikor ji pripuščajo moči; zedinjevala je izobražence vseh dežel po istih literarnih in znanstvenih stremljenjih, odstranjevala narodne predsodke in preskrbovala talentu tudi v tujini izvrstne službe.

V Italiji se je individualizem posebno razvil. Mnogobrojne slabotne državnice so vabile krepke osebnosti, da so se polastile oblasti, drugod so imele upanje, da si pridobe vladarjevo naklonjenost. Po grškem vzgledu stremijo humanisti, da izrabijo čas svojega življenja, da z zavednostjo razvijejo vse zmožnosti in ustrezajo vsem potrebščinam in uživajo z vso polnostjo. Tako je nastal ideal renesansnega človeka: uomo universale, virtuoz v vseh strokah, kakršni so bili; Michelangelo, Raffael, Macchiavelli, Cellini, Leonardo da Vinci, Maksimilijan I., Cusanus, Dürer itd. Od daleč so prihajali ljudje občudovat te duševne velikane; postavljali so jim spomenike, pesnike so venčali, knezi in bogati meščani so dajali umetnikom naročila in pokojnine. Talenti so postali samozavestni in domišljavi, njih pokrovitelji pa so tudi prenesli izredno dosti kadila; kako so se poniževali oni literatje, ki so beračili za službe, sinekure, darila! Med njimi je bujno cvetelo denuncijanstvo. Po potrebi so hitro menjavali prepričanje, napadali javne osebe, da so jih potem obsipale z darovi, zasebni macchiavellizem (glej str. 238!) je veljal za največjo življensko modrost. Ker so se ljudje zanimali za interesantne osebnosti, so izdajali v veliki množini življenjepise slavnih mož ali pa so si postavili razni možje v avtobiografijah trajne spomenike.

1. Humanizem.

V vseh vedah so se učenjaki emancipirali od avtoritet; izpočetka so se sicer še opirali na klasike, v nadaljnjem razvoju pa so se jim odtujili; razsodnost in izkustvo, ki je nastalo iz sistematičnega opazovanja, sta povsod kritično preiskovali antične in školastične nauke; nazadnje je zmagala na celi črti indukcija. Učenjaki so se bavili z različnimi vedami, najrajši pa s filologijo in naravoslovjem; stroke niso bile ločene, ker še niso bile razvite.

Znanje **matematike** so širili kardinal Cusanus, Peurbach, ki je prvi v humanističnem smislu predaval na dunajski univerzi (okoli 1454), in Regiomontanus, ki je sezidal prvo **zvezdarnico** v Nemčiji (v Nürnbergu) in izdal glasovito astronomsko pomožno knjigo "Ephemeride". **Astronomi** so splošno verovali, da je blagor in gorje ljudi odvisno od konstelacije nebesnih teles. — Ker sta trigonometrija in astronomija napredovali, je lahko dognal kanonik Nikolaj Ko-

pernik, Poljak iz Torunja, najznamenitejše odkritje renesanse: heliocentrični sistem in ovrigel v svojem delu „De orbium coelestium revolutionibus“ (1543) Ptolemejev geocentrični sistem; mogočno je vplivalo to odkritje na človeškega duha, ki je, brž ko je zaznal, da je zemlja okrogla, že izvedel, da ni središče vesoljnega sveta.

Novi človek je opazoval **prirodo**; vzbudila se mu je ljubezen do nje kakor Grkom; razvijala se je turistika, geograf in botanik sta ostavila učno sobo in hitela na prosto. Odkritja so razširila znanje o zemlji; spisovali so sistematične zemljepise, ki jih imenujemo kozmografije. Zemljevidi so postali pravilnejši. Ko so dognali, da je zemlja obla, so jo predočevali v obliki globa. Sedaj je morala kartografija ustvariti zemeljsko sliko in rešiti problem: kako projicirati površje krogle na ravnino, ne da bi posamezne točke te površine dosti izpremenile medsebojno lego. Najlepše je razvozlal ta problem Nizozemec Gerhard Kremer (Mercator).

Humanizem je pokazal tudi **medicini** klasična izročila v izvirni čistosti. Sicer je najznamenitejši zdravnik onega časa in oče kemije Paracelsus še preziral antiko; vendar pa so že proučavali človeško anatomijo.

Zgodovinarji so opustili srednjeveško metodo in oziraje se na slavne klasične vzglede spisovali na podlagi izvirnih podatkov povestnico svojega naroda bodisi v latinskem, bodisi v narodnem jeziku; **historična kritika** je neusmiljeno razdrla mnenja, na katera so prisegali ljudje skozi stoletja, nazore, ki so ustvarili važna državnopravna in cerkvenopravna dejstva; pri vseh narodih, ki so bili deležni renesanse, se pričena **moderna historijografija**.

Recepcija rimskega prava v Nemčiji. Tudi pravoslovje in pravosodje v osrednji Evropi sta se povrnila iz sledečih vzrokov k antičnim tradicijam. Rimsko-nemški cesarji so se smatrali za pravne naslednike starih rimskih imperatorjev; zato so menili, da zanje še vedno veljajo stare rimske postave, posebno corpus iuris civilis cesarja Justinijana. Nadalje je bilo splošno razširjeno naziranje, da imajo papeži kot vrhovni poglavarji krščanstva najvišjo zakonodavno pravico tudi za posvetna sodišča. Nemci so se seznanili z rimskim pravom na italijanskih vseučiliščih, ki so jih pohajali od trinajstega stoletja, in na domačih vseučiliščih, kjer so proti koncu petnajstega stoletja začeli predavati poleg kanonskega tudi rimsko pravo. Akademično izobraženi juristi so službovali do konca petnajstega stoletja le pri državni

in občinski upravi, ne pa pri sodnijah, ker tukaj so še vedno razsojevali po domačem pravu. Knezi, ki bi bili radi vsled naraščajoče uprave uvedli enotnejše uradovanje, so rajši juristom dajali službe nego neučenim plemičem, duhovnikom in meščanom, ker so bili porabnejši za vse upravne stroke. Niso pa knezi nameščali juristov iz političnih motivov, da bi jim z rimskim pravom pripomogli k uveljavljanju absolutizma. Rimsko-pravno naobraženi juristi so sestavljali enciklopedije kanonskega in rimskega prava in izrekli na podlagi teh prav strokovnjaška mnenja pri prepirih deželnih knezov in mest med seboj in s podložniki ter tako razširjali teoretično recepcijo rimskega prava. Tej je sledila koncem srednjega veka praktična recepcija, ko so 1495 reorganizirali državno komorno sodnijo. Ta je dotedaj uradovala z velikimi presledki, počasi, težavno, brez zanesljivih načel, šele cesar Maksimilijan I. je odpravil te hibe, dal ji je stalen sedež v Frankfurtu in zaukazal, da mora poznati polovica sodnikov rimsko pravo. Sedaj so se odprle juristom sodnijske službe in tudi v upravi so nastavljali od šestnajstega stoletja vedno več juristov,

Nemškemu pravosodju je zelo koristila recepcija. Razcepljenost nemškega prava, mnogobrojne državne, deželne in mestne pravice ter običaji so otežkočili upravo v posameznih teritorijih in ovirali uradno občevanje med teritoriji; zato je upeljal humanistovsko izobraženi cesar Maksimilijan I. pri državni komorni sodnji enakomerno, pregledno in trdno rimsko pravo. Nadalje je provzročila recepcijo slabotna nemška centralna vlada v srednjem veku, ki ni mogla razviti močne in obsežne postavodajne delavnosti in ustvariti vplivnega najvišjega sodišča, ki bi bilo vplivalo na prakso lokalnih sodišč. Nasprotno sta imeli Francoska in Angleška v srednjem veku močno osrednjo vlado; večjo politično enotnost in vplivnejša najvišja sodišča s trajno prakso; zato so na Francoskem jako malo rimskega prava recipirali, na Angleškem pa sploh ne. Nadalje tudi Švica ni vzprejela recepcije, ker se je bila že ločila od nemške države, ko so reorganizirali državno komorno sodišče.

Čisto naravno je bilo, da so se morale po novem prenovljenem postopanju komornega sodišča ravnati ostale nemške sodnije, da ne bi ona reformirala razsodb, ki so jih izrekle ostale sodnije na podlagi domačega prava. V nemških teritorijih so sledile najprvo višje deželno knežje sodnije, nazadnje nižje lokalne sodnije vzgledu državne komorne sodnije. V mnogih nemških deželah so sedaj kodificirali pravo v romanističnem zmislu in te kodifikacije so dale rimskemu pravu tudi še subsidiarno veljavo. Tako je rimsko pravo preprečilo razpad nemških pravic.

Recepcija se ni izvršila popolnoma mirno. Ljudstvo je sovražilo neznano tuje pravo s pismenim pravnim postopanjem in z edinoosebnim sodnikom; zato je tudi izgubilo zaupanje v pravico. Deželni stanovi so se pritoževali zaradi juristov ne sicer domačih, ampak tujih, ker so izpodrinili plemiče iz dosedanjih odličnih uradniških služb. Ljudje so bili nejevoljni vsled množečih se sodnijskih stroškov in glob. Tudi so bili marsikateri juristi preveč fanatični, ker jim je manjkalo zgodovinskega čuta, vse stvari so hoteli namreč opravičevati z rimskim pravom, drugače so bili pa popolnoma nebržni nasproti domačemu pravu. Kmetom rimsko pravo ni škodovalo, mnogim nesvobodnim kmetom je celó priborilo samostojnost.

Izvrstni florentinski zgodovinar Niccolò Machiavelli († 1527) je sestavil nekako učno knjigo: *Il principe*, v kateri razmotriva, s kakšnimi sredstvi se mora ustanoviti in vzdržati despotizem in kako se sploh doseže v **politiki** uspeh; ta spis se zelo opira na Aristotelovo „Politiko“. — Nadalje so se bavili humanisti s **socialističnimi problemi**. Roman angleškega državnika Tomaža Mora „Utopia“ (1516) opisuje otočno državo, ležečo nekje pri Ameriki. Svobodni prebivalci nimajo lastnega premoženja, vsi so enako deležni skupnih kulturnih naprav, delajo samo šest ur na dan in uživajo sladkosti življenja.

Renesansi manjka posebne **filozofije**; človek te dobe je videval vedno jasneje v lastni osebnosti novo, sebi najljubšo avtoriteto, njen neomejeni subjektivizem je vodil antični duh; zato so postali višji stanovi notranje versko mlačni, na zunanje so pa ohranili korektno vernost. Humanisti so tudi v filozofiji iskali avtentičnih tekstov, jih čistili, predstavljali, razlagali in jih skušali spravljati v skladnost z nauki cerkve; najbolj so čislali in največ prebirali Platona.

V dobi, v kateri individuum ni poznal nobene avtoritete, so vladali **knezi**, ki so mislili, da so oproščeni vsake moralne odgovornosti. Zato so teptali pravice bližnjega brez usmiljenja, da, celo z nekim krvoločnim užitkom, kakor Fernando Aragonski, Ferrante Napoljski, Cesare Borgia, Ludovik XI., Henrik VIII. Kršili so pogodbe, preganjali in morili nedolžne ter sorodnike. Te in druge može so zdramile pridige redovnikov (kakor Capistrana, Savonarole) iz omame čutov; protireformacija je pometla vse te nadljudi.

Humanizem v Italiji. V Italiji je za nekaj časa humanizem pregnal volgare; pesniki so zlagali pesmi in drame v latinščini, njih proizvode so brali vsi evropski izobraženci. Sicer pa ta poezija ni imela stika z ljudstvom; manjkalo ji je tudi izvirnosti, kajti Petrarka in Boccaccio sta sestavila veliko enciklopedično zbirko metafor, mitoloških pripomočkov, prisposodob iz pripovedek in zgodovine, ki so jih potem humanisti suženjsko posnemali. Ponosno so se zvali **poeti**, ker so se navduševali za moderne pesmi v mrtvem jeziku. Nekaj časa je malokateri učenjak in pesnik po Dantejevem, Petrarkovem in Boccacciovem vzgledu rabil ljudsko govorico; šele v drugi polovici petnaj-

stega stoletja si je le-ta zopet pridobila priznanje. Pesniki so jemali snov za pesnitve iz pripovedek o Karlu Velikem in njegovih paladinih. Bojardo je zložil epos *Orlando innamorato* (Zaljubljeni Roland), nepopolno delo je dovršil Lodovico Ariosto z junaško pesnijo *Orlando furioso* (Zbesneli Roland) 1515; v protireformacijski dobi je izdal Torquato Tasso, živeč kakor prejšnji pesnik na estenskem dvoru v Ferrari, epos *Gerusalemme liberata* (Osvojeni Jerusalem) 1570.

Pokrovitelji italijanskih humanistov. Metropola humanizma v Italiji je bilo mesto ob Arnu, kjer je ustanovil Cosimo Medici knjižnico Laurenciano z bogatimi rokopisnimi zakladi in Platonsko akademijo; pod njegovim vnukom Lorencem je doseglo lepoznavsko in umetniško stremljenje višek; nadalje so podpirale humaniste rodbine: Gonzaga v Mantovi, Este v Ferrari, vojvoda v Urbinu.

Cerkev je od začetka pazno zasledovala razvoj nove duševne smeri. Izbrala si je srednjo pot: antike ni neizmerno obožavala, pa tudi ne enostransko zametavala. Pozneje so papeži bogato podpirali humaniste, na njihovem dvoru so zidali, slikali, pesnikovali in študirali. Že pod Martinom V. in Evgenom IV. je prišlo dosti umetnikov in učenjakov v Rim, z Nikolajem V. (1447—1455) pa se začelja nova doba papeštva: papeži so odslej prvi mecen humanizma. Nikolaj V. je ustanovil svetovnoznano vatikansko knjižnico. Enea Silvio Piccolomini, pozneje Pij II. (1458—1464), najljubeznivejši mož petnajstega stoletja, priznan humanist, pesnik in historik, spreten diplomat, je vsestransko podpiral znanstveno preiskovanje. Ko je pa zasedel Medicejec, sin Lorenca Divnega (il Magnifico), kot Leon X. (1513—1521) papežev prestol, je podpiral z medicejsko radodarnostjo klasično vedo; od vseh strani so drli denarja željni literatje v Rim; najboljše izmed njih je sprejel v svojo službo in pomnožil knjižnico.

Iz Italije se je širil humanizem po vsej zahodni in srednji Evropi, celo na Ogrsko in Poljsko. Povsodi so vplivali na slovstvo antični, italijanski in narodni kulturni elementi; pisatelji so pisali kakor v Italiji v latinskem in narodnem jeziku. Ohranil se je humanizem do sredine šestnajstega stoletja, povsod je v istem času ugasnil.

1513

do

1521

Humanizem na Francoskem. Na Francoskem se je humanizem pozno udomačil, šele po l. 1494. To stremljenje je pospeševal kraljevi dvor Franca I.; kralj je vabil v Paris priznane italijanske in domače humaniste, ki so bili vsi prijatelji novoverskega gibanja, v nasprotju z italijanskimi, španskimi in angleškimi humanisti. Najboljši francoski humanistovski pisatelj je François Rabelais († 1553).

Humanizem v Nemčiji. V Nemčiji se začenja humanizem z Luksemburžanom Karlom IV., ki je imel moderno življensko naziranje in občeval s Petrarko in Boccaccijem. Mnogi cerkveni zbori za Sigismunda, posebno kostniški, so seznanili Nemce z italijanskimi humanisti. Visoke šole, najprvo dunajska, so se sprijaznile z novo strujo, ki je kumovala novim vseučiliščem, ki so jih ustanovili darežljivi, slavohlepni in politični knezi (do 1400 pet, do 1506 sedemnajst v nemški državi). Na vseh dvorih so delovali filološko izobraženi tajniki, pravoznanci, diplomati, vzgojitelji princev; bogati meščanje so podpirali humanistična stremljenja. Na vseučilišča so hiteli vsi ljudski sloji, ker je nudila klasična izobrazba krasno prihodnost. Dijaki in učitelji so potovali po državi in razširjali novo vedo, medicinci in juristi so speli na italijanske visoke šole. Največ zaslug za udomačenje klasičnih študij v Avstriji ima Konrad Celtis, prvi nemški ovenčani pesnik.

Najslavnejši nemški humanist je Erazem Rotterdamski (1467—1536), nedosežen v pisavi in kritiki, najboljši poznavalec obeh klasičnih jezikov. Evropski izobraženci so pridno prebirali njegovo v elegantni latinščini pisano *Moriae Encomium id est Laus stultitiae* (1509), v kateri zasmehuje razne stanove, posebno duhovščino. Važna je tudi njegova izdaja *novoga testamenta* (1516, prva v Nemčiji tiskana grška knjiga) s kritičnimi racionalističnimi opazkami; ta knjiga je omajala vero v nezmotljivost svetega pisma. Reuchlin, avtoriteta v hebrejščini, se je bojeval z ostro in strupeno satiro proti dominikancem za humanizem. Zoper nje so naperjene *Epistolae obscurorum virorum* (1. del 1515, 2. del 1517), v katerih zasramujejo radikalni erfurtski humanisti duhovščino in papeža; ta pisma so brali le izobraženci. V klasični latinščini in okorni nemščini je bičal Ulrik Hutten (1488—1523) dnevno politiko.

2. Renesansa umetnosti.

Italijanski umetniki petnajstega stoletja (*quattrocento*) so opazovali prirodo in odkrivali njene skrivnosti. Občudovali so osobito človeka in ga opazovali, kako se vede, kako pridobiva veljavo, kako vzbuja bojazen, sočutje, navdušenje ali plamtečo ljubezen. Na renesanso umetnosti je pa vplivala tudi antika. Umetniki so proučavali rimske in grške razvaline, nabirali napise, okraske, kipe, meceni so bodrili v svojih muzejih umetniški naraščaj. V šestnajstem stoletju (*cinquecento*) je dosegla renesansa višek razvoja, ki mu je pa kmalu sledilo propadanje.

Samo v stavbarstvu se je izvršila prava renesansa antike; plastiko in slikarstvo je pa italijanski narodni duh, prošinjen s čutom individualnosti, dovedel do popolnosti. Ta preobrat v umetnosti se je izvršil v Florenci, kjer so dajali Medicejci in bogati meščanje umetnikom dovolj zaslužka, v Rimu so pa zidali papeži in kardinali cerkve in nabavljali umetnine za vatikanske zbirke; zahod se je umetniško izobraževal v večnem mestu.

Renesansa v Italiji. **Stavbarstvo.** V Florenci je sezidal Brunellesco veliko kupolo pri stolni cerkvi in Palazzo Pitti. Po tem vzgledu so zidali drugod palače, kakor Palazzo Strozzi v Florenci in Palazzo di Venezia v Rimu ter fasado Certose blizu Pavije. Za najlepšo renesansno stavbo, cerkev sv. Petra v Rimu, je naredil Bramante po naročilu Julija II. načrte. Namesto razpadljive stare bazilike se dviga zdaj nova z ogromno kupolo, ki jo je dovršil Michelangelo Buonarroti (1475—1564); prostor pred cerkvijo je okrasil Bernini s kolonadami v obliki polukroga.

Plastika. Donatello je ustvaril reliefe na bronastih vratih zakristije pri stolni cerkvi v Florenci, ravnotako Ghiberti na vratih baptisterija; najslavnejša dela je pa ustvaril Michelangelo, kakor: Pietà, Davida, Mojzesa in alegorične figure na nagrobnih spomenikih dveh Medicejcev.

Slikarstvo. Univerzalni Leonardo da Vinci, ki je preživel zadnja leta na frančoskem dvoru, je naslikal za obednico dominikanskega samostana v Milanu veličastno zadnjo večerjo. Na stropu sikstinske kapele je naslikal Michelangelo v orjaških dimenzijah zgodbo stvarjenja in na steni poslednjo

1483 sodbo; nasprotno so slike *Raffaella Santija* (1483—1520)
 do ljubke, pristrčne in brezprimerno lepe, posebno *Madonne*, pa
1520 slike v vatikanskih staneh in dvoranah. *Benečan Tizian* je
 ustvaril dosti portretov in slovi po koloristiki.

Renesansa zunaj Italije. Gotika se je severno od Alp dalj časa ohranila nego v Italiji. Bila je tako tesno zvezana z ljudskim čuvstvovanjem in mišljenjem, da so se ljudje jako neradi od nje ločili; zato so mešali oba sloga. Knezi, mesta in plemenitaši so pozivali italijanske umetnike, da so jim krasili z novimi dekorativnimi motivi cerkve, palače, gradove. Od gotskega sloga so še privzeli stolpiče, pomole in hišno čelo, sobe so pa pažili z lepo izrezljanimi deskami. Na *Francoskem* se je udomačil renesansni slog za *Franca I.*; najlepši stavbi sta grad *Chambord* in palača *Louvre*. Na *Poljskem* je pospeševal renesanso *Sigismund* (1506—1548), ki je sezidal najlepši spomenik nordiške renesanse, *Sigismundovo* kapelo v *Krakovu*. *Nemška renesansa* je ustvarila krasni *heidelbergški* grad. *Avstrijske dežele* so prve in najčisteje sprejele renesanso, ker so bile v ozkem stiku z *Gorenjo Italijo*. *Turška* nevarnost je napotila deželne kneze, da so utrdili pod vodstvom italijanskih stavbnih mojstrov važnejša mesta, posebno *Gradec*. Biser zgodnje renesanse je grad kneza *Portie* v *Spitalu* na *Koroškem*, dražestna stavba je *Belvedere* v *Pragi*, v začetku sedemnajstega stoletja je nastala v istem slogu stolna cerkev v *Salzburgu*.

Kakor italijanski so tudi *nemški* kiparji realistično posnemali prirodo, kakor *Veit Stoß*, *Adam Kraft* in *Peter Vischer*, ki je ustvaril najpopularnejši spomenik nemške plastike, *Sebaldov grob* v *Nürnbergu*. Krasen je tudi *Maksimilijanov mavzolej* v *Innsbrucku* in nagrobni spomenik nadvojvode *Karla* v *Sekovi*.

Priznana slikarja sta bila brata *van Eyck* v začetku petnajstega stoletja v *Flandriji*, ki sta prva slikala z oljnatimi barvami in vplivala na severnonemške umetnike. Nemški meščanje pa niso dajali umetnikom tako važnih in težavnih naročil kakor Italijani; zadovoljevali so se z bakrorezom in lesorezom, bogati samozavestni patriciji pa so ljubili portrete. Najboljša nemška slikarja sta *Ivan Holbein* in *Albrecht Dürer* (1471—1528); poslednji slovi po bakro- in lesorezih.

C. Odkritja.

V starem in srednjem veku so odkrili Feničani, grški kolonisti, Aleksander Veliki, aleksandrijski geografi in trgovci, Rimljani, Normani, Arabci, Marco Polo in beneški trgovci precejšnji kos obljudene zemlje, tako da je bila Evropa bolj ali manj poznana, izvzemši notranjo Skandinavijo in Rusijo; Azijo so poznali do Sibirske meje, v Afriki je bil odkrit Sudan in ves tek Nila. Neznano pa je bilo še, kako daleč se razteza Afrika proti jugu.

V petnajstem stoletju so začeli iskati pot v Indijo: iskali so jo na jugu Afrike, na jugu in severu Amerike, in na severu Azije; začela se je doba odkritij, ki je trajala do 1642, do odkritja Avstralije. V dobi renesanse so potrebovali ljudje vsled naraščajočega bogastva in razkošja vedno več dišav in špecerij. Indijski trgovci so jih vozili iz Kalikuta v Aden, tu so sprejemali arabski trgovci blago, ki so ga tovorili po suhem v Aleksandrijo; tam so zamenjavali benežanski trgovci vzhodne indijske dišave za evropske izdelke in jih razpošiljali iz Benetok na vse strani. Nadalje so potrebovali ljudje dragih kovin, napredujoča obrt ter trgovina in dolgotrajne vojske so požirale cele srebrne in zlate zaklade, za nezaslišane obresti so si izposojevali kralji in zasebniki denar pri rodbinah Medici in Fugger. Ljudje so vpili po dišavah in zlatu, ogorčeni so opazovali, kako velikanske dobičke imajo Arabci pri prekupovanju, vendar so z njimi dobro izhajali. Položaj se je pa izpremenil, ko so nasilni Turki osvojili važno tržišče Carigrad in zmagovalno prodirali proti benežanski državi, ki je takrat obsegala Dalmacijo, Jonske otoke, Morejo, Kreto in Ciper; s tem je pretela velika nevarnost poti v Aleksandrijo in trgovini z dišavami. Evropski narodi so si morali poiskati nove poti v Indijo.

1642

1. Portugalci odkrijejo pot po morju v Indijo.

Takrat je bil jako prikladen čas za večja podjetja. V Evropi so bili dokončali grozne boje z neverniki, vitezi-srečelovci so iskali novega posla; ladje so bili izdatno izboljšali, v mestu Amalfi so bili popravili kompas: pod premično magnetno iglo so bili namestili vetrovnico, Regiomontanus v Nürnbergu je bil olajšal krajevno določevanje z Efemeridi in z izboljšanim zvezdomerom, obrežja so bili pravilneje narisali.

Pravi čas je dobro izbral junaški in resni portugalski princ Henrik, ki ga imenujejo Mornarja († 1460); na gradu, sezidanem na rtiču Vincente, je pripravljal ekspedicije in znanstveno izrabljaj njih uspehe. Podpore mu je dajal bogati Kristusov red, ker je hotel z ekspedicijami poleg portu-

1460

galske trgovine tudi krščanstvo razširiti po Afriki. Ker so se njegovi mornarji bali odprtega morja, je brodaril samo ob zahodni afriški obali in došel po dvajsetletnem prizadevanju skoro do Sierra Leone. Kralj Ivan II. je nadaljeval njegovo delo in bodril pomorščake, ki so odkrili Kapverdske otoke in gvinejsko obrežje, ki so ga Portugalci zasedli. Jernej Dias je dosegel željeno pričakovani cilj: južno-afriški rtič (1486), nazvali so ga viharnega, toda kralj ga je prekrstil v rtič Dobre nade, upajoč, da kmalu najdejo pot v Indijo. To se je res posrečilo 1498 pogumnemu najditelju Vasco da Gama, ki se je prvi oddaljil od obrežja in dosegel preko Natala in Melinde mesto Kalikut.

2. Portugalci ustanove kolonialno državo.

Portugalsko gospostvo v Prednji Indiji. Vasco da Gama in podkralja Almeida ter Albuquerque so ustanovili portugalsko gospostvo v Prednji Indiji in razširili portugalsko posest, ki je pozneje obsegala Malabarsko obal z mesti Diu, Goa in Kalikut; mimogrede so osvojili Aden, dalje Ormus, Cejlon, Malako, Moluke, Macao; ponosno se je zval portugalski kralj gospod indijske trgovine. Portugalci so dovažali v Evropo: poper iz Indije, cimet s Cejlona, nageljnovе žbice z Molukov; te dišave so veliko ceneje prodajali nego Benečanje. Rastlo je narodno blagostanje in povzdignila se je samozavest majhnega naroda. Camões popisuje v nesmrtnem narodnem epu, v Luziadah, to dobo.

Način portugalske kolonizacije. Do 1600 so bili Portugalci neomejeni gospodarji v Prednji Indiji; nato je začela razpadati njih kolonialna država, kajti tukaj je bila kolonizacija izključena: dežela je bila gosto obljudena, bogato obdelana, kakor mravlje pridni prebivalci niso dosti zaostajali v kulturi za Evropci. Najprvo je dajala le trgovina dobiček Evropcem, kar so dosegli po dolgotrajnih bojih z mogočnimi indijskimi knezi, z Egipčani, ki so jim pomagali Benečani, in z Arabci. V nadaljnjem razvoju so lahko Evropci dobičkonosno izrabili delavno moč domačinov. Sploh pa je bila portugalska moč preslaba za kolonizacijo, ker je ustanovil 1526 tatarski sultan Baber, ko je premagal vladarja v

Delhiju, državo velikega mogula, ki se je razširila skoro po celi Prednji Indiji; Portugalci so zato posedlili posamezne točke, otoke in obrežna mesta, ter jih zavarovali z utrdбами. Vso trgovino je imel v rokah kralj; samo ta je s tolikimi sredstvi razpolagal, da je vzdrževal dragi trgovinski promet. Z mnogobrojnimi vojnimi ladjami, največjimi v šestnajstem stoletju, so stražili morska pota in odganjali vse tujce od južne in vzhodne Azije. Z domačimi knezi so živeli v prijateljstvu, mohamedance pa so črtili kot verske sovražnike in trgovinske tekmece. Domačinom niso dovolili nobene ugodnosti, nasprotno: imetelji monopolov, nespametna vojaška uprava in samogoltni uradniki so jih izžemali. Portugalci so vzdržavali gospodstvo nad domačini le s strahovanjem in nasilstvom; zato so ti z veseljem pozdravili Nizozemce in Angleže, da so jih rešili hudega jarma.

Kolonialna politika je škodovala domačemu narodnemu gospodarstvu. Kolonialna politika Portugalcem ni dosti koristila, čeprav je prišlo v deželo dosti denarja. Enkrat na leto so pripeljale ladje indijske dišave na Portugalsko; takoj jim je padla cena; kralji so se pa bali, da ne bi imela država prevelike izgube, zato so uvedli monopol na dišave. Toda večkrat kralj ni imel dovolj ladij za vožnjo v Indijo; posodili so mu jih trgovci, katerih ladje so se sicer skupaj s kraljevimi bojevale, a zato na lastno pest kupčevale in tako oškodovale državo. Razen tega Portugalci niso imeli trgovskega duha, odvisni so bili od nemških in italijanskih trgovcev, ki so se naselili v glavnem mestu in obogateli. Nekoliko časa je Lizbona hudo tekmovala z Benetkami in evropski narodi so ondi kupovali dišave, a polagoma je začelo mesto propadati. Ko so Španci zasedli Portugalsko, so zaprli Nizozemcem lizbonsko пристanišče, tuji trgovci pa so se izselili v Amsterdam. Propadal je pa tudi narod, ker ga je država preobložila z davki, dočim so njo izžemali nezanesljivi uradniki.

Portugalska posest v Afriki. V vzhodni in zahodni Afriki so zasedli Portugalci važna tržišča za zlato, slonovo kost in sužnje: Sofala, Mozambique, Mombasa, Loando, Angolo in Benguelo, že prej Azore in Madeiro; v notranjo Afriko Portugalci kakor drugi Evropci do devetnajstega stoletja niso prodirali.

Portugalska posest v Ameriki. Portugalska posest je bila tudi Brazilija, ki jo je odkril Cabral 1500; na potu v 1500 Indijo ga je zanesel ekvatorialni morski tok proti jugozahodu. Več zaslug za odkritje „dežele sv. Križa“ — tako so imenovali Brazilijo prvotno — ima Vespucci, ki je ustanovil mesto Bahía,

odkoder so Portugalci osvojili ostalo deželo. Kolonialne razmere v tej deželi, v kateri so sadili cukrov trst, so bile popolnoma enake španskim v Ameriki.

3. Odkritja Špancev.

Krištof Kolumb odkrije Ameriko 1492. Po naključju, ne po napornem delu kakor Portugalci, so se pridružili Španci z odkritjem Amerike kolonialnim državam, ustanovili pomorsko moč in pretvorili poljedelsko državo v denarno. Ameriko je odkril tujec v španski službi: **Krištof Kolumb** (italijanski Colombo, španski Colón), rojen okoli leta 1446. v Genovi. Zgodaj ga je vleklo srce na morje, obiskal je v severni in južni smeri oddaljena obrežja ob Atlantskem morju, pridno prebiral zemljepisne knjige in prišel do prepričanja, da je razdalja med zahodnim evropskim robom in na vzhodu Azije ležečim otočjem Zipangu (Japonsko) majhna. V tem domnevanju ga je tudi potrdil florentinski astronom **Toscanelli**. Da bi dosegel v zahodni smeri Indijo, je potrkal Kolumb pri portugalskem kralju, pa ta ga je zavrnil. Na priprošnjo nekega frančiškanskega gvardijana je kastilska kraljica **Izabela** ugodila Kolumbovi zahtevi; dala mu je večjo denarno podporo in tudi zasebniki so prispevali k nameravanemu podjetju. S tremi ladjami je odjadrал Kolumb dne 3. avgusta 1492 iz pristanišča **Palos** na **Kanarske otoke**, kjer se je mudil skoro pet tednov, do 6. septembra; po petih tednih morske vožnje s strahopetnimi mornarji je zagledal dne 12. oktobra otok, ki so ga domačini nazivali **Guanahani**, Kolumb pa mu je nadel ime **San Salvador** (najbrže sedanji **Watling-otok** v **Bahamskem otočju**). Nato je jadrал Kolumb proti jugu in odkril bogata otoka **Kubo** in **Haiti** (**Espanola**) ter se prihodnje leto vrnil domov s prebivalci in pridelki novo najdenih otokov. Špansko ljudstvo ga je sprejelo z veliko častjo in veseljem, kraljica je izpolnila prej zahtevane pogoje in imenovala Kolumba za podkralja odkritih dežel. Še v istem letu (1493) je odkril Kolumb šest malih **Antiljev** in **Puertorico**, na tretjem potovanju (1498) otok **Trinidad** in delto **Orinoka**, na četrtem (1502) srednjeameriško celinsko obrežje od zaliva **Honduras** do panamske ožine. Kolumb pa ni užival zaslužene hvale. Njegova zaščitnica kraljica **Izabela** je umrla,

1492

1493

1498

1502

njen mož pa mu ni hotel povrniti časti in pravice podkralja, ki so mu jo bili že prej vzeli; ta nehvaležnost in častilakomnost je pospešila njegovo smrt v Valladolidu (1506); njegovo truplo so prepeljali v San Domingo, pozneje v Habano, in ko so Španci izgubili Kubo (1898), pa v Sevillo. 1506

Novi svet imenujejo Ameriko. Kolumb je bil trdno prepričan, da so odkriti otoki japonski, da je celinsko obrežje vzhodnoazijsko; zato je imenoval prebivalce dozdevnega obrežja Zipangu ali Zadnje Indije: Indios, ki jih še danes tako zovemo, kakor tudi otočja (napačno) nazivamo Zahodno Indijo. Kolumbovo krivo mnenje je tudi vzrok, da ne zovemo novega sveta po njem, ampak po Florentincu Amerigu Vespucci, izobraženem, v astronomiji izvedenem in v pisateljstvu spretnem možu. Ta je spremljal od leta 1499. Špance po novem svetu in poročal florentinskemu vladarju Lorencu Medici o vseh dogodkih; njegova pisma so tiskali in razširjali po vsej Evropi, dočim so Kolumba le malo poznali. Vsled Amerigovih poročil je nasvetoval humanist in kartograf Martin Waldseemüller, gimnazijski učitelj v St. Dié v Vogezih, v „Cosmographiae introductio“ (1507), naj se imenujejo odkriti otoki po Amerigu, in je zapisal na pridejanem zemljevidu ime Amerika. Njegov predlog je bil sprejet, od 1510 zavejo kartografi in izdelovalci globov ne samo otočja, ki jih je odkril Kolumb, ampak tudi zemljini na severu in jugu, „terra America“.

Za Kolumbom je drvilo v novi svet veliko ljudi vseh stanov (konkvistadorji), meneč, da je tam toliko zlata, da ga je treba samo pobirati po tleh. Hoteli so črez noč obogateti, toda le malo jih je doseglo cilj. Lakomnost in sebičnost sta razvneli vse strasti: zavist, sovraštvo, podlo izdajstvo in medsebojni umor.

Prvi, ki je prekoračil panamsko ožino in zagledal Veliki ali Tihiocean, je bil Balboa 1513. 1513

Cortez osvoji Mehiko 1519. Izobraženi, bistroumni in junaški Cortez je osvojil severnoameriško monarhično velemoč Mehiko, ki je imela dobro urejeno centralistično upravo, razvito kulturo, velika mesta in neomejeno duhovniško vlado. Azteki so osvojili to državo in ustrahovali prejšnje prebivalce z vojaško silo. Poljedelstvo je bilo zelo razvito; pridelovali so koruzo, bombaž, kakao, vanilijo; izdelovali so jako okusno

pisano katunovo tkanino, lončene posode, lepotiche iz bakra ter zlata; dobre ceste, zavarovane z utrdkami, so pospeševale promet in trgovino; pečali so se z zgodovino in astronomijo. Tužna pa je bila njih panteistična vera, ki so jo skrunili z brezštevilnimi človeškimi žrtvami, katerih lobanje so grmadili v obliki piramid.

Ker so se borili s kamnitimi meči, jih je Cortez lahko premagal z neznatno četo, s 400 vojaki, ki so bili oboroženi s strelnim orožjem. Zasedel je gostoobljudeno glavno mesto, krasno stoječe na jezerskem otoku, s kamnitimi hišami in lepimi svetišči, sezidanimi v obliki piramid. Kot namestnik v Novi Španiji si je pridobil dosti zaslug za gospodarsko povzdigo dežele. Uredil je upravo, zasajal evropsko južno sadje, pospeševal rudarstvo in kovinarsko obrt, širil katoliško vero in sezidal v glavnem mestu sijajno katedralo. Odkril je tudi Kalifornijsko obrežje.

Pizarro in Almagro osvojita državi Peru (1532) in Chile (1535). V južnoameriški socialistično-teokratski državi Peru je vladal kralj, *ink*a, ki je bil obenem veliki duhovnik in sin najvišjega božanstva, Solnea, ki mu pa niso žrtvovali ljudi; solnčne praznike so najslovesneje praznovali; v glavnem mestu Cuzco so opravljale deklice v svetišču, najrazsipneje opremljenim z zlatom, duhovniško službo. Za kraljem so se vrstili duhovniki in ljudstvo. Ljudje niso poznali ne bogastva, ne revščine; posamezniki so posedovali le lepotiche; zemljišče je bilo državna last, razdeljevali so je kakor letino v rednih obrokih. Po deset družin, ki so se menjavale pri obdelovanju posestev, je tvorilo eno celoto. Sin si je izvolil isti poklic kakor oče. Visoko razviti sta bili poljedelstvo in obrt: sadili so koruzo, krompir, banane, agave, gnojili z gvanom (obiloma nakopičenim ptičjim gnojem), iz prostranih vodovodov so namakali polja, tako da je bila dežela podobna velikemu vrtu. Zidali so velika svetišča, velikanska vrata, gradove, izvrstne ceste, tkali goblinom podobno tkanino, izdelovali najrazličnejše posode. Dvakrat na leto so razdeljevali volno ter bombaž za obleke in semena. Obleke so izgotavljali pod nadzorstvom uradnikov; mrliča so mumificirali. Poznali niso kakor Mehikanci ne železa, ne črke, ne konj, pač pa baker, vozlasto pisavo (*gvipus*, sistem vozlov na dolgih nitkah; to ni bila pisava, ampak samo pripomoček za spomin) in lamo. Tudi v tej državi sta stanovala dva naroda, ki sta se sovražila, gospodujoči in podjarmljeni.

Neizobraženi, nezvesti in sirovi Pizarro je osvojil z žilavim Almagrom državo Peru 1532 in ustanovil novo glavno mesto Lima; Almagro je prišel z velikanskimi težavami v Chile 1535.

Španci prvi objadrajó zemljo (1519—1522). Dosedanji uspehi Špancev niso zadovoljili, kajti v Zahodni Indiji niso dobili ne zlata ne dišav; zavidali so Portugalce zaradi uspešnega napredovanja in hoteli na vsak način priti do cilja: v zahodni smeri doseči Indijo. Portugalec Ferdinand Magalhães, ki je stopil v špansko službo, se je ponudil Karlu V., da poišče Dišavske otoke; s petimi ladjami odjadra 1519 proti vzhodni južnoameriški obali ter prebrodi s tremi ozko in nevarno morsko ožino med Južno Ameriko in Ognjeno zemljo, ki so jo pozneje po njem imenovali. Vožnja po Tihem oceanu je bila jako mučna, ker je primanjkovalo živil; moštvo se je okrepčalo na Ladronih (sedaj Marianih). Pri Filipinih so že opazili mohamedanske malajske trgovske ladje, prišli so v portugalsko območje. Tukaj je padel v boju z domačini Magalhães; v nadaljnjih bojih na Sundskih otokih in viharjih so izgubili Španci še dve ladji; z eno ladjo se je vrnil Sebastian del Cano čez Borneo, Moluke, Timor, Novi Amsterdam in okoli južne Afrike 1522 v domovino. Kralj mu je podelil nov grb z globom in napisom: „Primus circumdedit me“. Španci so torej objadrali zemljo in dokazali tudi najnevernejšim ljudem, da je zemlja zares obla, ki prosto plava v svetovnem prostoru.

4. Špansko kolonizacijsko delovanje v Ameriki.

Način in uspeh španske kolonizacije. Amerika je bila v primeri z Vzhodno Indijo jako revna koristnih rastlin in živali; zato je pa napačno še sedaj splošno razširjeno mnenje, da je odkritje Amerike takoj vplivalo na trgovino in promet. Pridelke, s katerimi sedaj osrečuje Amerika stari svet ali ga celo preplavlja, kakor žito, živina, sladkor, tobak in bombaž, so ali šele Evropeci prinesli iz starega sveta, ali pa so Amerikanci domače pridelke pridelovali v toliki množini, da so jih lahko izvažali, kar se je

pa zgodilo šele proti koncu osemnajstega stoletja; ravno tako nakupuje Amerika evropske izdelke v večji meri od tega časa dalje, od ustanovitve unije; v šestnajstem in sedemnajstem stoletju pa Amerika svojim evropskim gospodarjem ni dajala družega kakor drage kovine.

Izključno te so iskali konkvistadorji in španska vlada; našli so jih res v izdatni množini, denar so pa porabili doma za vojaške namene, ne za propadajoče narodno gospodarstvo. Španci so si osvojili v Aziji Filipine, v Ameriki pa dvakrat večje ozemlje kakor je Evropa: Florido, Velike in Male Antilje, Mehiko, Srednjo Ameriko, obrežje in višavje Cordillerov do 40° j. š., del Venecuele in porečje La Plate, kjer so ustanovili jezuiti 1609 teokratsko-socialno državo Paraguay. V tem obširnem svetu vladajo različne klimatične in zemljepisne, kulturne in gospodarske razmere. Za Špance bi bila imela ta kolonialna posestle tedaj veliko vrednost, ako bi se bili številneje naselili. A prvi španski naseljenci so bili skoro sami pustolovci, ponosni delomrzni vitezi z mečem in prazno malho (hidalgi), ki so veliko bolj izžemali domačine nego država. Ker je v Španiji že takrat primanjkovalo pridnih delavcev in rokodelcev, država ni rada dovoljevala izselitve; zato je le malo Špancev živelo v kolonijah in še ti po romanski navadi v mestih. Pozneje je vlada odkazovala bogatim in plemenitaškim izseljencem proti velikim odškodninam večje pokrajine, ki so jih hitro oplenili, z nabranimi zakladi pa se vračali v Evropo, kjer so zapravljali denar. Tudi so samogoltni Španci brezozirno zatirali slabotne domačine, ki so morali trdo delati v rudokopih in sladkornih plantažah; evropske opojne pijače in bolezni so jih v nekaterih krajih popolnoma zatrle. Zato je nasvetoval človekoljubni dominikanec Las Casas, da bi rešil propada domače pleme, naj rabijo pri delu vztrajnejše z amorce (1517); Genovljani in pozneje Angleži, katerim je Utrehtski mir (1713) dovolil trgovino s sužnji, so zaslužili lepe vsote pri razpečavanju „črnega blaga“. Samo misijonarji so mileje ravnali z Indijanci, jih pridobivali za krščanstvo in navajali na delo, red in miroljubnost.

Čeprav so bile španske kolonije rodovitne, se vendar nikdar niso mogle povzpeti do večjega blagostanja, ker španski izseljenci niso bili kmetje niti meščanje, ampak sami plemiči. Le bogatini in sužnji so prebivali v kolonijah, manjkalo pa je srednjega stanu. Trgovina in obrt se nista razvijali; kolonisti so naročevali svoje potrebščine s Španskega, toda vsled propadajoče obrti so morali Španci pri drugih narodih nakupovati ameriška naročila. Vlada je promet strogo nadzorovala. Tudi španska uprava je škodovala kolonijam in zadušila takoj vsako samostojno gibanje. Tujcem je bila prepovedana naselitev. Izključene so bile tuje duševne struje. Take razmere so vladale do devetnajstega stoletja; ni čuda, če je nedostajalo kolonijam, ko so se ločile od Španije, vsake podlage samouprave in samovlade.

5. Kolonizacija Nizozemcev v Vzhodni Indiji in na Sundskih otokih. Njih naselbine v Afriki, Avstraliji in Ameriki.

Nizozemci postanejo pomorski narod. Ustanovitev nizozemske Vzhodnoindijske trgovske družbe. Nizozemci osvoje Sundske otoke.

Srčni mornarji so bili nizozemski Frizi, ki so prvi, od trinajstega stoletja dalje, direktno brodarili med Severnim in Baltskim morjem. Na obrežju Baltskega morja so nalagali kožuho vino, vosek, žito, lan in les. Seveda niso vsega tega blaga doma porabili, ampak so ga po zahodu razprodajali, najbolj v lukah ob izlivu Loire in Garonne, kjer so sprejemali sol in pridelke bogatejše prirode in gorkejšega podnebja, ki so jih potem dovažali na vzhod. Ko je postala v šestnajstem stoletju Lizbona skladišče za indijsko blago, so podaljšali Nizozemci do tja svoje vožnje. Vedno pogostejše so prihajali v Lizbono in sprejemali blago, ki so ga do tedaj Nemci in Italijani dovažali preko Benetk in Nemčije v Brügge in Antwerpen. Promet med jugozahodnimi romanskimi in severno-vzhodnimi germanskimi deželami, ki so ga Nizozemci oskrbovali, je rasel od leta do leta. Nizozemci so oskrbovali vzhod s portugalsko in špansko soljo, nasprotno pa so v vedno večji množini zalagali Iberski poluotok in Italijo z baltskim lesom, posebno ko so izumili Nizozemci žage na veter in so Portugalci in Španci vedno več ladij potrebovali. Nizozemci pa so dobavljali Italiji in Španiji tudi žito iz Baltskih pokrajin, nadalje so izvažali iz Nemčije razne izdelke, katere so potrebovali Španci in Portugalci za svoje naselbine.

Tako so dosegli Nizozemci v trgovini zelo lepe uspehe, in sicer zato, ker jim je njihov vladar, španski kralj, dovolil v svojih deželah veliko predprav. In čeprav so se Nizozemci uprli španskemu vladarju, jih vendar Španci niso dosti motili v trgovini, ker so jim le-oni najhitreje in najceneje dobavljali prepotrebno blago. Tudi so se bali voditelji nizozemskega ljudstva, da ne bi izgubili Nizozemci trgovine s špansko državo, ki jim je prinašala tako ogromen dobiček. Šele, ko je poslala kraljica Elizabeta upornim Nizozemcem angleške vojake na pomoč proti Filipu II., je ukazal ta zaseči vse nizozemske ladje v španskih in portugalskih lukah. Sicer je kmalu ponehala španska strogost, vendar so se odločili Nizozemci, da si poiščejo drugih virov za svojo trgovino, ker so jih tudi Angleži ovirali pri trgovini s Španijo. Zato so pošiljali od l. 1595. kupčijske ladje na Sundske otoke, torej špansko last, preganjali so portugalsko-španske ladje, sklepali z domačimi knezi ugodne trgovske pogodbe in dovažali v Evropo dišave. Da bi

1602 trgovina uspešneje napredovala, je podelila vlada 1602 Vzhodno-indijski trgovski družbi, ki je zbrala z delnicami osnovno glavnico, koncesijo za dvajset let, ki jo je pozneje podaljševala za veliko denarno odškodnino: dovolila ji je izključno brodarstvo in gusarstvo med rtičem Dobre Nade in Magalhãesovim prelivom, oprostila jo uvozne carine za špecerije in ji znižala izvoznino za nizozemsko blago v kolonije. Družba se je smela na lastne stroške vojskovati, ustanavljati kolonije, zidati trdnjave in kovati denar.

Kakor Portugalci tudi Nizozemci niso kolonizirali pokrajin, ker jim je nedostajalo pri majhnem obsegu materinske dežele kmečkega prebivalstva; nizozemska kolonialna politika stremi izključno le za dobičkom v trgovini. Najprvo so se izognili Prednje Indije zaradi prepirov med ondotnimi domačimi knezi in obrnili svojo pozornost na otoke. Ustanovili so Batavijo, trgovsko in upravno središče, sedež generalnega guvernerja, ki je v imenu vlade vodil upravo družbe. Pozneje so osvojili vse portugalske postojanke na Malabarskem in Koromandelskem obrežju, na Malaki in Cejlonu. Ko so se otesli Portugalci španskega jarma, so brezuspešno poskušali odvzeti Nizozemcem ugrabljena mesta; obdržali so le tiste kraje, ki jih imajo še dandanes v oblasti. Nadalje so si pribojevali Nizozemci do sredine osemnajstega stoletja vso Javo, Male Sundske otoke, južni del Bornea in zahodni del Timorja; zadobili so tudi monopol japonske trgovine z Evropo, občevali prijateljsko s Kitajci in izvažali v Evropo dišave, čaj, riž, bombaž, svilo, indigo, demante, soliter in sandalovino.

Procvtanje Nizozemske vsled kolonialne trgovine. Nizozemci so s trgovino zelo obogateli; zato je cvetla obrt, poljedelstvo, umetnost in veda. Hugon Grotius, ki je učil, da je morje prosto in da je neveljavna špansko-portugalska razdelitev sveta, je ustvaril mednarodno in pomorsko pravo; kartografični zavod je izdajal izvrstne zemljevide; vzorno so uredili oskrbo vdov in sirot.

Nasilstva Vzhodnoindijske trgovske družbe. Toda to blagostanje ni trajalo dolgo časa. Vzhodnoindijska trgovska družba, ki so jo sovražili vsi evropski narodi, posebno Angleži, zaradi nasilne monopolne trgovine, je izmed vseh privilegiranih družb in sploh vseh narodov najbrezvestnejše gospodarila. Samoumevno je, da ni trpela evropskih narodov, domačini so bili pravi njeni sužnji: odirala, varala, izžemala in morila jih je. Uravnavala in nadzorovala ni

le kakor pri Portugalcih, Angležih in Francozih vse trgovine, ampak tudi vso produkcijo. Sadila je nekatere dišave na določenih otokih (muškatove orehe na Bandi, žrebice na Amboini) ter uničevala nasade v drugih krajih; zabranjevala je z najstrožjimi naredbami, prodajati rastline drugim narodom, sežigala pri bogati letini veliko množino pridelkov in zviševala z nepostavnimi sredstvi cene uvoznega blaga. Družba je imela, ker so bile cene dišavam vedno enako visoke, izredne dobičke, vrednost delnic je neprestano rastla, višji njeni uslužbenci so silno bogateli, nepošteni nižji uslužbenci pa so trgovali kar na svojo roko. Vzgled družbe pa je posnemalo nizozemsko ljudstvo: vse je hotelo čez mero zaslužiti in sijajno živeti. Požrešnost, razkošje in npravna zanikarnost se je polastila celo kmetov; družba in država sta zabredli v velikanske dolgove. Konkurenca Angležev in Francozov in notranja gniloba sta pokopali družbo, ki je obdržala trgovino le še z Japonsko in Kitajsko. L. 1795 so jo razpustili.

Nizozemska posest v Afriki. Kot oporišče na daljni poti v Indijo so sezidali Nizozemci 1652 trdnjavo na rtiču Dobre Nade. Kmalu so se naselili v obližju nizozemski kmetje in francoski hugenotski emigranti in ustanovili narod Boerov, ki je razširjal nizozemsko posest in pridno obdeloval rodovitno pokrajino.

Nizozemci odkrijejo Avstralijo. Nizozemci so tudi odkrili Avstralijo, ki so jo prvotno zamenjali z Ognjeno zemljo; od l. 1605. so večkrat prišle nizozemske ladje na obalo Nove Hollandske, kakor so imenovali Avstralijo, narisale obrežje in nazvale 1624 severni poluotok Arnhem-deželo. Prvi je objadral to celino Abel Janszon Tasman, ki je plul 1642 ob zahodni in južni obali do Tasmanije, ki jo je smatral za poluotok; dalje je prišel na Novo Zelandijo in na povratku v Batavijo na Tonga- in Fidži-otočje in Bismarckov arhipel.

Nizozemska posest v Ameriki. V Ameriki so si priborili Nizozemci nekoliko kolonij, izmed katerih so do sedaj obdržali otok Curaçao, po katerem se imenuje najboljši likêr na svetu, in Guayano ali Surinam (1666) z rodovitnimi plantažami kave, bombaža in sladkorja. Ob reki Hudson so ustanovili mesto Novi Amsterdam (sedaj New York) in nakupili v njegovi okolici obširne pokrajine.

6. Francoske naselbine v Afriki, Prednji Indiji in Ameriki.

Delovanje francoske Vzhodnoindijske trgovske družbe v Afriki. Francoski Normani in Bretoni so že v štirinajstem stoletju raziskovali afrikansko atlantsko obrežje, 1534

so odkrili veletok Lorenzo in Kanado, odkoder so dobivali Francozi dragoceno kožuhovino, in ustanovili v Braziliji in Floridi kolonije na prigovarjanje Colignyja, ki je hotel po vzgledu angleške kraljice Elizabete svoje rojake pridobiti za prekmorske ekspedicije in s tem tudi za vojno proti Španiji. Toda te kolonije so Portugalci in Španci kmalu razrušili. Tako ni imela Francoska koncem šestnajstega stoletja vsled slabotnih kraljev in notranjih bojev nobenega prekmorskega posestva, niti kolonij. Ljudje niso imeli, kakor tudi ne na Angleškem, veselja za izseljevanje; večinoma so prihajale v novi svet osebe dvomljive vrednosti, ki so hrepenele le po dobičku ter zlatu in mrzile delo.

V naslednjem stoletju se je kardinal Richelieu zelo zanimal za naselstvo, z vso vnemo pa se je poprijel njegovih idej slavnega kolonialni minister Colbert, ki je hotel vsestransko pospeševati francosko trgovino in obrt ter ji osvoboditi nizozemskega gospodstva. Izvršiti je hotel to z zaščitno carino, tovarnami, državnimi podporami in francoskimi naselbinami. Ustanovil je 1664 Vzhodno- in Zahodnoindijsko delniško trgovinsko družbo in jima naklonil izdatno državno podporo.

Prva družba je pričela s svojim delovanjem na otoku Madagaskarju, a francoski trgovci niso kazali nobenega zanimanja za podjetje; v naslednjem stoletju so razširili posest in 1896 proglasili otok za državno kolonijo.

V začetku sedemnajstega stoletja so se naselili Francozi ob izlivu Senegala, v St. Louisu, in ustanovili polagoma kolonijo Senegambijo; v začetku osemnajstega stoletja so osvojili Zlati obal, odkoder so pošiljali zamorske sužnje na Antilje; to je privabilo Angleže, ki so zasedli pokrajino.

Delovanje Vzhodnoindijske družbe v Prednji Indiji. Od l. 1669., pozneje kakor Nizozemci in Angleži, so ustanovili Francozi trgovska skladišča v Prednji Indiji, kakor Masulipatam, Pondichery, Chandarnagar. Ko je v osemnajstem stoletju propadala mongolska država, je ravnatelj trgovinske družbe Dupleix srečno razširjal francosko posest ob obrežju, odkoder je prepošil Angleže, in po Dekanu. A le malo časa je trajal francoski vpliv na tem poluotoku; vsled slabega družbinega gospodarstva in kratkovidnosti vlade, ki je nezadostno podpirala Dupleixa, so izpodrinili Angleži v sedem-

letni vojski Francoze iz dragocene Indije. V pariškem 1763 miru so jim pustili le Pondichery; čez sedem let je razpustila vlada francosko Vzhodnoindijsko družbo.

Delovanje Zahodnoindijske družbe v Zahodni Indiji. Zahodnoindijska trgovinska družba je snovala naselbine na Malih Antilih, na katerih so se naseljevali Francozi že od Richelieuja; tudi tukaj so jim Angleži zelo škodovali. V sedemnajstem stoletju so razsajali na Antilih in bližnjem obrežju glasoviti gusarji in tihotapci, zvani Flibustier, ki so neusmiljeno morili in požigali ter popolnoma omajali špansko gospodstvo na teh otokih. Zato so osvojili Francozi nekatere otoke (Guadeloupe, Martinique in rodovitni zahodni del Haitija) in zasedli Cayenne.

Francosko kolonizacijsko delovanje v Kanadi. Najobsežnejše pa je bilo njih kolonizacijsko delovanje v Kanadi; lepo se je razvijalo poljedelstvo, cvetla je trgovina s kožuho vino, posebno z bobrovino. Richelieu je pospeševal kakor drugod tudi tukaj kolonizacijo; vendar se niso hoteli francoski kmetje v Kanado naseljevati, kajti v Novi Franciji jih je ravno tako zatirala državna oblast kakor v stari domovini; plemiči in duhovniki so imeli stare predprave in kopičili posestva v svojih rokah.

Za razširjanje francoskega gospostva v Severni Ameriki so si pridobili jezuiti dosti zaslug; odkrili so Velika jezera, Niagarski slap, Mississippi, Ohio. Kolonisti so sezidali mesto Detroit ob Eriškem jezeru, ki je postalo središče trgovine s kožuho vino. Proti Indijancem so zgradili ob Mississippiju trdnjave, njegovo porečje so proglasili za francosko posest in jo nazvali Louisiano; ob njegovem izlivu so postavili Novi Orleans, sedaj prvo tržišče za bombaž. Izsekavali so gozdove, obdelovali polja, osvojili Akadijo in Novo Fundlandijo. Francozi pa niso znali zadostno izkoristiti teh pokrajin, ki deloma niso imele tako ugodnega podnebja kakor angleške kolonije in so imele vrednost le zaradi trgovine s kožuho vino, zaradi lova in ribištva; druge, kakor južna Kanada, so bile pač dragocene zaradi napredujočega poljedelstva. Francozi so se le počasi naseljevali. Zahodna družba (compagnie d'occident), ki jo je Law ustanovil, je za kratko dobo kolonije navidezno povzdignila; kurze te in Zahodnoindijske družbe so sleparsko zviševali, da je kmalu nastal popoln polom. Lawova družba se je razšla (1732), deleži Zahodnoindijske so pa zelo nizko padli, tako da je vsa Francoska bila v veliki stiski. Tudi drugače so vladale v kolonijah zelo nezdrave razmere. Francozi, ki so v velikem loku oklenili angleško posest ob Atlantskem oceanu in jo odrezali od ozadja, so se morali vedno z Angleži bojevati. A ker je bila vlada omahljiva, nezmožna, zani-

karna, celo brezvestna nasproti kolonistom, je vladala vsled sleparij uradnikov neznosna draginja.

1763 Razni povodi so povzročili odločilno sedemletno vojsko med Francosko in Angleško, v kateri so si Angleži osvojili Quebec in Montreal in v pariškem miru 1763 dobili Kanado in pokrajino zahodno do Mississippija.

Tako se je izjalovila francoska kolonialna politika, za katero se ljudstvo ni nikdar vnemalo, ker Francozi niso pomorščaki; le posamezniki so se navduševali zanjo. Voltaire je pa proslavljal angleške uspehe kot triumf človeških pravic in prostosti nad hirajočim despotizmom.

7. Angleška kolonizacija v Ameriki, Vzhodni Indiji, Avstraliji in Afriki.

Razvoj angleških kolonij v Severni Ameriki. V srednjem veku se Angleži niso dosti brigali za mornarstvo, a sovraštvo do španskega kralja Filipa II. jih je sprijaznilo z morjem; napadali so s hitrimi in okretnimi jadrnicami okorne in široke španske ladje in jih plenili. Najsilnejša gusarja sta bila Francis Drake in Walter Raleigh; prvi je objadral zemljo in uspešno ropal po Zahodni Indiji, drugi se je 1585 izkrcal na vzhodni ameriški obali in imenoval pokrajino po Maiden queen (deviški kraljici) Virginijo.

Pridni in podjetni Angleži so prvi uvideli, da je smešno, sanjati o Eldoradu, zlati deželi, in da jim bo le trdo in neutrudno delo dajalo v novo odkritih deželah bogat zaslužek, kajti Severna Amerika je bila še bolj revna pridelkov kakor Srednja in Južna Amerika, tudi je manjkalo dragih kovin. Naseljevati so se začeli, ko so 1602 v premi črti prejadrali Atlantsko morje in niso več uporabljali pasatnega morskega toka čez Kanarske otoke in Zahodno Indijo. Istočasno so izpremenjene gospodarske razmere na Angleškem za vlade Elizabete, posebno vedno bolj množeca se veleposestva, pregnala male in srednje kmete, ki so postali s političnimi in verskimi nezadovoljniji pozorni na deviško zemljo, neizmerna lovišča, ribnate obali in zdravo podnebje: dani so bili vsi pogoji za novo domovino. Dve akcijski

družbi sta dobili 1606 pravico, da smeta, kakor je vlada že dovolila premožnim Angležem, naseljevati koloniste in jim brezplačno razdeljevati zemljišča ob vzhodni severnoameriški obali med 34° in 45° s. š. v širini 100 angleških milj. Naseljenci različnih veroizpovedb so pridelovali na jugu s sužnji tobak, na severu so lastnoročno obdelovali zemljo. Koncem sedemnajstega stoletja je bila kolonizacija v Novi Angleški že tako napredovala, da dobimo med Charlestonom in Portlandom nepretrgano vrsto britanskih kolonij, ki so jih proslavljali kot domovino svobode, posebno puritanske kolonije, domovino opozicije proti materinski zemlji in človeških pravic, ki so prešinile kmalu vse narode. Angleži so pregnali tudi Nizozemce iz Novega Amsterdama (1664) in nazvali mesto New York. Trdovratneje in dolgotrajneje so se borili s Francozi, ki so jim odstopili v Utrehtskem miru Akadijo (= Novi Braunschweig z Novo Škotsko) in Novo Fundlandijo ter v pariškem miru Kanado in zemljo zahodno do Mississippija; Španija jim je tudi odstopila Florido. Vse te pokrajine so bile redkeje obljudene in slabeje obdelane, ljudstvo pa ni imelo nobenega čuta za svobodo.

1763

Postopanje Angležev z Indijanci. Z domačimi Indijanci so Angleži jako kruto ravnali. Ščuvali so jih na vse svoje tekmece, morili in zatirali jih z najnižkotnišimi sredstvi; dajali so jim slabo žganje in jih namenoma kužili s kužnimi snovmi. Nekateri opravičujejo to početje s tem, da so bili Angleži, ki se niso nikdar mešali z domačini, prisiljeni v prid naraščajočega kmetijstva tako ravnati z Indijanci, ki so se bavili le z lovom in ribištvom.

Odnosaji Angležev do kolonistov. Naravno je, da angleška vlada ni pričakovala od ubogih naselnikov in revne zemlje takoj znatnega dobička; šele ko so se gospodarsko opomogli, so plačevali carino in druge davke, katere je določeval angleški parlament. Ta je zastopal angleške koristi nasproti kolonijam ravno tako odločno, kakor absolutistični španski kralj. Ko so odpadle Zedinjene države, se niso izneverile kroni, ampak parlamentu. Ta slučaj dokazuje, da je angleška kolonialna politika razvila v kolonijah sile, ki so lahko same zastopale lastne koristi. Saj pa tudi drugače ni bilo mogoče; kajti Angleži so se udeleževali doma v občinah političnega življenja in so obdržali tudi v kolonijah vse pravice svobodnih meščanov, samoupravo in parlament; zagovarjali so koristi kolonij nasproti angleškemu parlamentu in jih celo z orožjem branili. A ta slučaj se je samo enkrat dogodil. Odslej so Angleži drugače postopali: nesporazumke in prepire so mirno poravnavali; odslej se obe stranki ozirata druga na drugo, kar obema koristi.

Angleški obrambni zakoni škodujejo trgovini Severno-ameriških kolonij, ki se ločijo od materinske zemlje. Odkar so Angleži izgubili Calais, se niso več prizadevali, da bi pridobili posestva na evropskem kontinentu. Odsihmal so težili le po kolonijah, razširjenju trgovine in pomorskem gospostvu. Domače postave, kakor tudi pogodbe s tujimi državami so prikrojevali temu stremljenju. V naslednjih stoletjih se je povzdigovala angleška trgovina pod vplivom merkantilizma: izvoz je bil večji nego uvoz, uvažati so smeli le sirovine, ki so jih Angleži plačevali s svojimi obrtnimi izdelki. Te obrambne naredbe, ki so povzdignile angleško trgovino do one višine, ki jo je imela v devetnajstem stoletju, tudi kolonijam niso prizanesle.

1651 Ustanovitelj moderne Angleške, Oliver Cromwell, je določil v plovbnem zakonu (navigation acte) 1651, da smejo prekmorske izdelke in pridelke uvažati na Angleško le angleške ladje, evropske pa razen angleških tudi ladje tistih dežel, katere so jih izgotovile; izvažati in brodariti ob angleškem obrežju tujci niso smeli. Te določbe, ki so vzele Nizozemcem glavni zaslužek, prekupovanje kolonialnega blaga in kontinentalnih izdelkov, so veljale tudi za kolonije; toda 1663 so ukazali, da smejo dohajati v angleške kolonije le angleške ladje in da morajo kolonije nekatere pridelke izvažati le na Angleško, tuje evropsko blago pa da smejo dovažati le preko Angleške. Ta zakon je zelo škodoval Severno-ameriškim kolonijam, kajti njih trgovina se ni mogla razviti. Vrhutega so Angleži ovirali še obrtni napredek, in sicer toliko energičneje, kolikor bolj je procvitala njihova industrija. Toda brezuspešne so bile vse prepovedi; železo, premog in bombaž je bil pri roki, industrija je napredovala, nastal je konflikt, ki je povzročil ločitev.

Angleška Vzhodnoindijska trgovska družba osvoji Prednjo Indijo. Za izgubljene Severnoameriške kolonije so se odškodovali Angleži v Vzhodni Indiji in Avstraliji. Angleški trgovci so obrnili svojo pozornost še pred Nizozemci na Indijo in ustanovili Vzhodnoindijsko delniško trgovinsko družbo 1601. V začetku je družba polagoma napredovala, tekmovali je morala s Portugalci, Nizozemci in Francozi; Portugalce je iztisnila iz Perzijskega zaliva in z Malabarske obali. Na kopnem je še obstajala močna dr-

žava velikega mogula in raznih nabobov; s temi je sklenila ugodne trgovinske pogodbe. Zato si ni mogla osvojiti večje pokrajine, ampak zadovoljiti se je morala po nizozemskem in portugalskem vzgledu z utrjenimi trgovskimi skladišči in trgovinskimi naselbami; najvažnejše so bile: Madras, Kalkutta in Bombay. V sedemnajstem stoletju je prinašala trgovina s čajem družbi precejšnje dobičke, tudi ji je podelil Karel II. jako dalekosežne pravice: smela je vzdrževati lastno armado, zidati trdnjave, osvajati dežele, sklepati pogodbe in zveze. Odslej je družba izvrstno napredovala: njen guverner lord Clive, najboljši angleški vojskovodja na kopnem, je osvojil 1757 Bengalijo, pregnal Francoze in Nizozemce in tako ustanovil sedanjo britansko-indijsko državo. Ker je država podpirala družbo pri vseh podjetjih in jo rešila bankrota, je odslej nadzorovala država vso upravo te družbe. Kraljevi namestnik Warren Hastings je vzorno uredil državno upravo in davkarstvo, ustanovil sodišča in policijo in preosnoval vojaštvo. V tem je nastal boj med krono in družbo radi gospodstva v Indiji, a zmagala je krona. Pitt je ustanovil 1784 državno ministrstvo za Indijo in prepustil družbi le trgovino; angleški parlament je nadzoroval vse poslovanje in varoval domačine pred uradniškim nasiljem, Indijci so pa zadobili zaupanje v angleško vlado.

Angleži osvoje Avstralijo. Čeprav so Nizozemci že v začetku sedemnajstega stoletja poznali sever in jug avstralske zemljine, vendar se niso dalje brigali zanjo. Vzhodno obrežje je odkril Cook; ko se je ta vračal 1769 s Tahitskih otokov, je našel po njem imenovano ožino, Veliko grebenino in Torresov preliv, ki je bil znan že od 1606; na drugem triletnem potovanju je prišel na Novo Kaledonijo, Cookove in južne Fidži-otoke; po dveh letih je nastopil tretje potovanje, na katerem so ga pa divjaki 1779 ubili. Neki Cookov sopotnik je opozoril Angleže na Avstralijo, kamor naj bi pošiljali kaznjence. Ta nasvet so Angleži takoj uresničili. L. 1788 so ustanovili kaznjenci mesto Sidney ob najboljšem pristanišču sveta in z ugodno okolico, ki so jo pridno obdelovali. Prodirali so v notranjščino in ob obrežju; od 1793 so se jim pridruževali svobodni naselniki, ki so izčrpavali premogovnike in uvedli ovčarstvo.

1806 Angleška posest v Afriki. V Afriki Angleži sprva niso imeli dosti uspeha. Sezidali so ob Gvinejski obali trdnjave, ki so varovale njih trgovino s sužnji; šele 1806 so zasedli obširnejšo pokrajino, Kapsko deželo. Sicer pa so Angleži kakor drugi narodi brezobzirno zatirali domačine in za njih blaginjo niso ničesar storili.

Angleška posest v Zahodni Indiji. Ko so omajali morski roparji Flibustierji špansko gospodstvo na Antiljih, so poleg Francozov tudi Angleži porabili to ugodno priliko in zasedli Bahamske ter nekatere Male Antiljske otoke, posebno rodovitni Barbados, Jamaiko in Trinidad ter Guayano s Paramaribom.

8. Kolonizacijsko delovanje ostalih narodov.

Rusi osvoje Sibirijo. Ruski kozaki so od konca šestnajstega stoletja prodirali po Sibirskih pustinjah, ustanavljali naselbine ter osvojili 1696 Kamčatko. Sredi sedemnajstega stoletja je preiskoval Dešnev, po katerem se zove vzhodni azijski skrajnik, vzhodno obal in v začetku osemnajstega stoletja je Danec Bering našel Beringov preliv.

Delovanje Fuggerjev in Welserjev v Ameriki. Po propadu Hanze sta se opomogla Augsburg in Nürnberg; Fuggerji in Welserji so se takoj prilagodili novim prometnim zvezam, ustanavljali so skladišča v Lizboni in Sevilli ter so se z močnim brodovjem udeleževali prekmorske trgovine. V novem svetu so sadili cukrov trst, izpirali zlato, iskali baker in srebro ter uvažali zamorske sužnje. Cesar Karel V. je dal Welserjem v fevd Venecuelo. Ti so hoteli po španskem vzgledu v neplodni in redko obljudeni deželi hitro obogateti, a kmalu so jo brez uspehov zapustili; sicer pa so si pridobili dosti zaslug za preiskovanje porečja Orinoka in Amazonasa.

Braniborski Veliki volilnik je ustvaril brodovje, ustanovil nekaj naselbin ob Gvinejskem zalivu in pospeševal prekmorsko trgovino; a po njegovi smrti je vse zaspalo.

9. Odkritja na severu.

Odkritja Portugalcev in Špancev so izpodbodla Nizozemce, Francoze in Angleže, da so začeli iskati pot v Vzhodno Indijo in Tihi ocean na severu Evrope, Azije in Grenlandije. Genovljan

Gabotto (angleški Cabot), ki se je naselil v Bristolu, je prišel 1497 na Labrador in pozneje na Novo Škotsko, Frobisher in Davis sta preiskovala otočja na zahodni Grenlandski obali (1576—1587), Hudson je odkril po njem imenovani zatok (1610), Baffin je prodril skozi Hudsonski preliv do otoka Southampton, tam se je obrnil in poskušal severneje doseči cilj: objadrati Severno Ameriko. Dosegel je v sedanjem Baffinskem zatoku 78° s. š., kjer se je obrnil proti jugu in jadral mimo Lancasterске ožine, ki jo je smatral za fjord. Ako bi bil jadral po tem prelivu v zahodni smeri, bi bil našel morje, ki je večkrat nezamrzlo, in tako prosto pot okoli poluotoka Aljaške. Vrnil se je 1616 na Angleško v trdnem prepričanju, da so vsi poizkusi brezuspešni. Angleži so verovali izkušenemu pomorščaku; šele čez 200 let, 1818, so začeli Ross, Parry, Franklin preiskovati polarne kraje in 1851 je dosegel Mac Clure zaželeni cilj, dokazal pa je tudi, da je ta pot za brodarstvo nepraktična.

Cabotov sin Sebastijan je ustanovil 1553 Moskovitsko trgovsko družbo, ki naj bi našla na severu Evrope pot v Tihi ocean; dosegla je le Karsko morje. Člani te družbe so prišli v Rusijo, ki jo je odkril zahodu kranjski plemič Žiga Herberstein v knjigi „*Rerum Moscovitarum Commentarii*“ (Dunaj 1549). Car je dovolil Angležem 1549 svobodnejšo trgovino v svoji državi. Svobodni Nizozemci so sledili Angležem, odkrili Spitzberge in severni otok Nove Zemlje 1596. S tem prenehajo odkritja v tej smeri; 1878 čez 282 let je Nordenskiöld (1878) objadral severno Azijo in izprevidel, da ta pot ni porabna za trgovski promet.

10. Posledice kolonizacije.

Odkritja in kolonizacije so povzročile tako dalekosežne izpremembe kakor noben drug zgodovinski dogodek. Evropei, v srednjem veku omejeni na lastno zemljino in sosednje dežele, so spoznavali ves svet in se po njem razmnožili. Tuje zemljine niso ostale več osamljene, Evropā jih je vezala med seboj in določevala njih usodo. Začelo se je novo preseljevanje narodov, svet so več ali manj preustrojili po evropskem vzgledu. Zamorce so v ogromnem številu prodajali za sužnje v Ameriko, mon-

golski vzhodnoazijski delavci so dobivali zaslužek pri velikih evropskih podjetjih, plemena so se križala, nastali so novi človeški zarodi (Mulati, Mestici itd.), nekatere pokrajine (Severna Amerika, Antilji in Avstralija) so dobile popolnoma novo prebivalstvo. Močnejših plemen (Indijcev, zamorcev in Malajcev) Evropci niso mogli ugonobiti, slabejša so popolnoma zatrli ali pa le-ta polagoma hirajo vsled slabega vpliva evropske kulture in ker se niso mogla prilagoditi izpremenjenim razmeram (Indijanci v Združenih državah, avstralski zamorci in del Polinezijcev). Evropci so neusmiljeno pokončavali severno-ameriške in sibirske gozdove, pokončavali bivole v Severni Ameriki, slone v Afriki, živali z dragoceno kožuhovino in kite; jako redko dobimo še te živali. Nasprotno so prinesli Evropci Ameriki in Avstraliji svoje domače živali, žito, sadno drevje in zelenjavo, nadalje višjo kulturo in krščanstvo. Tujci so se seznanili z evropskimi potrebščinami, z načinom življenja, z državno in mestno upravo, z vedo, z izdelki in užitki ter si ustvarili novo kulturo. Severna Amerika in Avstralija sta se popolnoma izpremenili: na mestu nekdanjih pragozdov se razprostirajo krasna evropska mesta, obdana s cvetočimi vrtovi in lepo obdelanimi njivami; železnice, telegrafi in telefoni omogočujejo promet.

Tudi Evropa ima dosti dobička od novih zemljin. Vsled vplivanja kolonij je zadobilo morje veliko važnost, ker zemljin več ne loči, ampak jih spaja; brodarstvo in ladjedelska tehnika sta neprenehoma napredovali, poljedelske države so postale trgovinske, denar je izpodrinil naturalno gospodarstvo; veleobrt je izvažala v velikih množinah izdelke, rastoča obrt je lažje preživljala ljudi, belo pleme se je silno razmnožilo. Ljudje so silili v mesta, posebno primorska, ki so vedno bolj naraščala in postala kulturna središča. Mnogo evropskih držav je zadobilo po kolonialni posesti tako moč, kakršne ne bi bile drugače nikdar dosegle: Španija, Nizozemska in Anglija. Francoska je pa mnogo moči izgubila vsled prekmorskih posestev. Tuji pridelki so izpremenili evropsko življenje: Amerika je pošiljala krompir, tobak, kakao in koruzo, Azija dišave, riž in čaj, Arabija kavo; nadalje Evropci neogibno potrebujejo bombaž, sladkor, zlato, srebro, baker, petrolej, svilo, lepotne in druge rastline, domače živali itd. Spoznavanje dežel, ljudi in morja ter duševnih pridobitev tujcev je ustvarilo nove vede, marsi-

katero eksotično umetnost in obrt (vrtnarstvo, izdelovanje porcelana, dela iz kovin in laka) so Evropci še podrobneje izobrazili.

Španija in Portugalska sta si mirno delili svetovno kolonialno posest, njih kolonije niso vplivale na domačo politiko. To pa se je izpremenilo, ko so se s silo vrinili Nizozemci, Angleži in Francozi v portugalske in španske kolonije; odslej je vplivala evropska politika na kolonije, evropske vojske so se razširile čez morje. Vedno ožji je postajal notranji stik med domovino in kolonijami. Merodajno je bilo pomorsko gospostvo. Španija je gospodovala na morju, dokler se ni razbilo njeno brodovje ob angleškem obrežju; v gospostvu ji je sledila njena najhujša sovražnica, Nizozemska. Kmalu je prisilila Anglija sosedo po dolgotrajnem boju, da ji je odstopila morsko prvenstvo. Vendar so Nizozemci ostali še vedno prvi pomorščaki, ker so imeli največ ladij, a kot kolonialna država stoje v isti vrsti kakor Španci in Portugalci; semintja so razširili svojo posest, udeleževali pa se niso več kolonizacije ostale zemlje. Samo Angleži in Francozi so kolonizirali zemljo. Skoro 150 let sta se borila ta dva naroda javno in natihem. Nelsonova zmaga pri Trafalgaru (1805) je odločila, združeno francosko-špansko brodovje je bilo poraženo. Angleži so zadobili neomejeno gospostvo na morju in v trgovini, ker so vedno stremili le za tem ciljem in niso cepili svoje ljudske moči, kakor Francozi, ki so se poganjali od Ludovika XIV. tudi za evropsko kontinentalno prvenstvo. 1805

D. Cesar Maksimilijan I. (1493—1519).

Vladarjeva osebnost. Vse ljudstvo je ljubilo ljudomilega zadnjega viteza, ki je strastno ljubil bojne igre in lov, pri tem se pa živahno zanimal za vse državne posle, in poznal natanko vse ljudske potrebe. Resnično pobožen in trdno zaupajoč v Boga je ostal v vsaki stiski miren; brezmejno radodaren je izdatno podpiral umetnost in znanost. Njegov živahni duh je hitro menjaval načrte, večja trdnost bi mu bila pridobila lepših uspehov v politiki; tudi se je preveč zanašal na državne kneze.

Maksimilijanova zunanja politika. Na zahodu je močna francoska država vznemirjala slabotno Nemčijo in iztegovala roke po onemoglih italijanskih državicah, kjer so vladali pretkani knezi s podkupovanjem, lažjo in prevaro. Francoski kralj

Karel VIII. si je prisvajal Napolj kot anjouvinsko dediščino, njegov naslednik Ludovik XII. pa nemški državni fevd Milan kot sorodnik Viscontijev. Ferdinand Katoliški je izkušal združiti Sicilijo z Napoljem. Maksimilijan je moral varovati nemški vpliv v Italiji, a ves njegov trud je bil brez uspeha, ker ga ni podpirala nemška država in ker mu je vedno primanjkovalo denarja. Benetke mu celo niso dovolile, da bi šel čez njihovo ozemlje na kronanje v Rim; zato se je imenoval „izvoljeni rimski cesar“. Papež Julij II. je priznal ta naslov (1508), ki so si ga nadevali vsi naslednji rimsko-nemški cesarji. V teh dvaindvajsetletnih bojih (1494—1516), ki se jih je celo angleški kralj Henrik VIII. udeleževal, so opustošili Benečani večkrat Gorico, Trst, Reko in Kras do Ljubljane; a ljubljanski škof Krištof Ravbar in Krsto Frankopan sta jih večkrat potolkla. Vedno in vedno so se snovale nove koalicije držav, nazadnje je francoski kralj Franc I. občutno premagal nasprotnike pri Marignanu (1515), da so sklenili z njim mir. Franc I. je obdržal Milan, Aragonija je že 1503 dobila Napolj, ki je ostal v španski oblasti do španske nasledstvene vojske, Benečani pa so odstopili Maksimilijanu kraje Roveredo, Riva, Ala, Peutelstein in Ampezzo.

Reforme Maksimilijanove v Nemčiji in Avstriji. Od petnajstega stoletja so stanovi in izobraženci opetovano zahtevali državno reformo, toda velika nasprotja med krono in knezi so preprečila mirno rešitev tega važnega vprašanja. Deželni knezi, posebno volilniki, bi bili najrajši postali neodvisni od krone in ustanovili knežjo oligarhijo, ki bi ji načeloval brezvphoven titularen kralj. Nasprotno je morala krona zavirati ta razvoj in braniti enotno državo; razen tega je hotela z reformami ojačiti veljavo svoje hiše in razširiti njena posestva. Maksimilijan je moral vpeljati nekatere prepotrebne reforme, ker je nujno potreboval denarja za svojo zunanjo politiko. Čeprav so ga podpirali srednji stanovi in sploh javno mnenje pri tem stremljenju, vendar ni mogel zlomiti odpora volilnikov.

1495 Na wormskega državnega zboru (1495) je razglasil cesar večni občni mir (ewiger Sandfrieden) in zaukazal, da mora sodišče razsojevati prepire; polagoma je z malimi izjemami prenehala podivjanost vitezov. Da bi mogel izvesti občni mir, je preustrojl državno komorno sodnijo (Reichskammer-

gericht), ki je imela sedež najprvo v Frankfurtu, potem v Wormsu, Regensburgu, Augsburgu, Speyerju in nazadnje v Wetzlarju. Predsednika je imenoval cesar; prisednikov, ki so jih volili stanovi, je bilo na polovico juristov (8), drugi (8) so bili viteškega stanu. Finance je hotel cesar tako urediti, da bi bila država in njene naprave nezavisne od teritorijev, toda stanovi cesarju niso dovolili državnega davka, ampak samo „splošni belič“, (gemeiner Pfennig), nekako miloščino, ki so jo razglašali župniki v cerkvah. Mesta in vitezi so se upirali tej novi davščini, le neznatne svote je prejel cesar za vojne namene. Zaman so bile vse njegove prošnje na naslednjih državnih zborih; sebičnost, partikularizem in politična kratkovidnost stanov je preprečila vsako uspešno delovanje. Na državnem zboru v Augsburgu (1500) so razdelili Nemčijo, izvzemši češko kraljevino, v okrožja, ki so jih na wormskega državnem zboru (1521) pomnožili na deset in ki so se ohranila do 1803; okrožni glavar je skrbel za vzdrževanje občnega miru in izvrševanje sodnijskih razsodb.

Švicarji so že dolgo časa stremili na to, da bi se ločili od nemške države. Niso hoteli priznati komorne sodnije niti plačevati splošnega beliča. Uprli so se in premagali Maksimilijana, ki jim je odnehal v bazelskem miru (1499); odslej so **1499** bili le še formalno nemški podložniki.

Veliko zaslug si je pridobil Maksimilijan za vojaštvo. V petnajstem stoletju je kakor na Angleškem in Francoskem tudi v Nemčiji pehota izpodrinila viteško konjenico. Nemški knezi so sprejemali med vojake najrajši sinove prostih švicarskih gora; ko je pa tem bilo prepovedano opravljati pri tujcih vojaško službo, so nabirali nemške najemnike, krepke kmečke sinove, ki so jih od 1477 nazivali Landsknechte. Cesar in njegovi poveljniki so jih spretno organizirali, oborožili s težkimi dolgimi sulicami, meči in puškami. Cesar je tudi ustanovil proslulo avstrijsko topništvo. V arzenalih v Innsbrucku in Mühlauju so izdelovali mogočne topove, ki so jih občudovali vsi sodobniki.

Tudi v Avstriji je upeljal Maksimilijan marsikatero administrativne reforme. Ker je recepcija rimskega prava in prenovljeno vojaštvo zahtevalo drugačno upravo in večje izdatke, si je moral zagotoviti nove finančne vire, ki bi bili

neodvisni od stanov. Tako je ustvaril cesar iz fevdalne države uradniško državo in okrepil deželnoknežjo moč. Cesarjevemu vzgledu so sledile dežele in ustanovile za razširjene deželne agende nove stanovske urade. Finance sta upravljali računski komori (Kaitammer), za zgornjeavstrijske dežele v Innsbrucku, za nižjeavstrijske v Lincu. Dva kolegialna regimenta (Regiment) sta vodila politično upravo in komorna sodnija (Kammergericht) v Dunajskem Novem Mestu je razsojevala preporne zadeve za nižjeavstrijske dežele; računsko komoro in regiment sta nadzorovali dvorna komora (Hofkammer) in dvorni svet (Hofrat). Ti uradi so imeli stalne sedeže in so poslovali vedno, tudi če je cesar odšel v tujino. Tako se je rodila ideja celokupne avstrijske države, kajti dotlej so si bile posamezne dežele popolnoma tuje, niti v sili niso pomagale druga drugi. Omenjeni skupni uradi so pa spajali dežele, dolgotrajne zunanje vojske so jih zbližavale, na skupnih deželnih zborih in skupnih posvetovanjih odposlancev vseh avstrijskih dežel so se posvetovali o organizaciji deželne uprave in deželne brambe proti preteči turški nevarnosti.

Maksimilijan razširi habsburško teritorialno moč. Cesar je znatno pomnožil habsburško posest. Po prvi ženi je pridobil bogato Burgundijo, Tirolsko pa je združil z ostalimi avstrijskimi deželami. Ko je umrl 1500 zadnji goriški grof Lenart, je podedoval vsled mnogih starih pogodb Bistriško dolino vzhodno od soteske Mühlbach z mestom Lienzom, grofovino Goriško z Gradiščansko in Idrijo. Zadnje mesto je imelo veliko vrednost v državnem narodnem gospodarstvu zaradi bogatih živosrebrnih rudnikov, ki so jih 1497 slučajno našli. Le-ti rudniki so od 1580 državna last ter od 1506 tam neprenehoma kopljejo živo srebro. V bavarskem nasledstvenem prepiru so priznali Maksimilijanu mesta v severni Tirolski: Rattenberg, Kufstein in Kitzbühel (1505) in v vojski z Benečani že omenjene kraje.

Veliko večje in važnejše so tiste pokrajine, ki so si jih pridobili Habsburžani z ženitvami. Maksimilijanov sin Filip Lepi se je oženil z Ivano, hčerjo Ferdinanda Aragonskega in Izabele Kastilske. Ko je postala njegova žena, ki jo po krivici zovejo blazno, za vlado nesposobna, je sam vladal v Kastiliji do svoje smrti (1506), in ko je umrl Ferdinand Katoliški (1516),

je podedoval Filipov sin Karel I. (V.) célo špansko kraljestvo z obširnimi novo odkritimi deželami. Maksimilijan pa je hotel preskrbeti tudi ostala dva vnuka, Filipova otroka Ferdinanda in Marijo. L. 1515. se je dogovoril na Dunaju z ogrskim in češkim kraljem Vladislavom II., da se poroči Ferdinand z jagelovsko kraljično Ano, njen brat Ludovik pa z nadvojvodinjo Marijo; obenem sta se vladarja domenila, da naj podedujejo Habsburžani kraljestvi Vladislavovi. Črez 11 let so želi Habsburžani sadove svoje dolgoletne, dobro premišljene mirovne politike, kakor to lepo označuje istočasni po Ovidu (Heroide 13, 84) posneti distihon: *Bella gerant alii, tu felix Austria nube — Quod dat Mars aliis, dat tibi regna Venus.* 1515

Maksimilijan pospešuje znanost in umetnost. Idealno navdušen za vedo in umetnost je pospeševal Maksimilijan humanistična stremljenja ter poklical najboljše učitelje na dunajsko vseučilišče, kjer je *sodalitas litteraria Danubiana* združevala dunajske humaniste. Po cesarjevih diktatih in pod njegovim uredništvom sta popisala njegova tajnika Pfinzing in Treytz-Saurwein cesarjeve dožitke na lovu in v vojskah v Teuerdanku in Weißkunigu. Razni umetniki so okrasili ta spisa z mojstrskimi lesorezi; z veličastnimi lesorezi, najlepšimi v nemški umetnosti, je ilustriral Dürer *Ehrenpforte* in *Triumphzug*, ki poveljučujeta cesarjevo politično delovanje in vladarske lastnosti. Ukazal si je tudi postaviti krasen kenotaf v dvorni cerkvi v Innsbrucku, ki ga je dovršil Ferdinand I. Po cesarjevem naročilu so preiskovali učenjaki samostane, biblioteke in arhive in oteli pozabljenosti marsikatero zgodovinsko znamenitost, kakor *tabulo Peutingeriano* in *Gudrun*.

Cesar Maksimilijan je umrl na potu iz Innsbrucka v Welsu (1519) in je pokopan v Dunajskem Novem Mestu. 1519

Drugi oddelek.

Doba reformacije in Karla V. 1519—1556 (1558).

A. Reformacija v Nemčiji.

1. Vzroki reformacije.

Moč katoliške cerkve. Katoliška cerkev je premagala rimsko-nemškega cesarja in zadobila neomejeno moč nad državami in narodi, imela je veliko večjo moč nego stara rimska država. Od vernikov je zahtevala brezpogojno pokorščino; le malo se jih je ločilo od cerkve, ki so želeli, da bi zopet nastopili preprosti apostolski časi. Papež je imel tudi zunaj cerkve veliko moč. Na duševnem polju je bila svetovna rimska cerkev splošno priznana voditeljica, bila je edina nositeljica kulture, znanost in umetnost sta procvitali le pod njenim okriljem. Na gospodarskem polju je bila najvažnejši faktor: imela je največ posestev in premnogi samostani so bili vzgled vzornega poljedelstva; po menihih in viteških redovih je pospeševala kolonizacijo. Nazadnje je cerkev oklepala zahodni svet ter združevala narode, ki so živeli med seboj v sovraštvu. Vsaka dežela in vsak narod je imel v Rimu svoje središče, v njem svojo zvezo, vse je prešinjalo njegov nepremagljivi duh. Proti koncu srednjega veka mu je pa zadal drug duh prvi udarec.

Napake v katoliški cerkvi. V zadnjih dveh stoletjih so se vrinile v katoliško cerkev marsikatero napake, ki so jih hoteli razni duhovi, opozicijski in konservativni, odstraniti. Nečastna babilonska sužnost in kvarljivi razkol sta nekoliko zmanjšala ugled papeža in zavozila papežovo finančno politiko. Duhovniki in laiki, ki so plačevali po italijanskih in nemških bankirjih poglavarju krščanstva velike vsote v obliki anat, pisarniških taks, rezervacij, ekspektancij, provizij, so se mnogokrat hudovali zaradi teh težkih in po njihovem mnenju krivičnih davkov; tudi je bilo pridržanih papežu mnogo prebend, da je užival njih dohodke. Na Francoskem, na Iberskem poluotoku in Angleškem papež ni imel vpliva na podelitev prebend vsled konkordata s krono. Le plemenitaši so dobivali tiste duhovske službe, ki so jih bili ustanovili njih predniki. Seveda se niso zadovoljili z eno prebendo, ampak kupičili so jih v svoji lakomnosti, kolikor so jih mogli dobiti; za podelitev prebend so morali plačati papežu večjo ali manjšo kompozicijo, odškodnino. Seveda ti duhovniki niso mogli izvrševati s prebendami združenih dolžnosti, zato so nastavljali vikarje, ki so jih pa zelo slabo plačevali. Ti so si morali iskati družega zaslužka, ki ni bil vselej prikladen njih stanu. Pobožni predniki so bili ustanovili premnogo beneficijev za duhovnike pri cerkvah, kapelah, altarjih, a vsled izpremenjenih gospodarskih razmer koncem srednjega veka vendar niso več zadostovali prejšnji mali dohodki in dotični

duhovniki so živeli v največji revščini. Nasproti nekaterim npravno izprijenim duhovnikom stoji pretežna večina svečenikov, ki je zvesto izpolnjevala svoje dolžnosti in katere je tudi vse ljudstvo častilo in spoštovalo. Nazadnje je neugodno učinkovalo na cerkev to, da so se knezi in mesfa pehala, da bi zadobila vpliv nanjo. Proti tem napakam so se borili izobraženci, včasih v preostri obliki, tako, da so otežkočili potrebne reforme. Opozicionalni duh se je polastil tudi nevednega preprostega ljudstva, ki je bilo do konca srednjega veka jako verno vsled intenzivnega misijonskega delovanja frančiškanskega in dominikanskega reda; hotelo je prekucniti obstoječe naprave in zaseči cerkvena posestva. Knezi in ljudstvo so bili tako ozlovoljeni na duhovstvo, da so se odvrnili od Rima in papeža.

Reformni cerkveni zbori niso mogli odpraviti nedostatkov v cerkvi, niti obnoviti veljave papeštva in njegove nekdanje vsemoči. Ker se humanizmu ni posrečilo doseči zadnji in najvišji cilj: oživiti vesoljno svetovno in življensko naziranje starega veka in osvoboditi osebnost, zato je bila cerkev nasproti njemu strpljiva. Čeprav so bili humanisti prešinjeni poganškega duha in poganškega praznoverja, so bili vendarle odvisni od cerkve, ker so jedli njen kruh; bali so se tudi radi kazni nastopiti proti napakam cerkve in večina humanistov se je tudi notranje prilagodila in podvrgla cerkvi. Cerkev in papeži so odslej z vsemi pripomočki podpirali humanizem, postali so celo voditelji novega gibanja. Papeštvo se je izkazalo zopet kot največja kulturna moč in je žarelo v svitu večne mladosti.

2. Postanek reformacije.

Albrehta Braniborskega, ki je bil že nadškof devinski in upravitelj halberstadtske škofije, so izvolili 1514 za mogunškega nadškofa in volilnika. Papežu je moral plačati za združitev teh treh velikih cerkvenih provincij kot kompozicijo in konfirmacijo veliko vsoto. Zato ga je papež odškodoval s tem, da mu je dovolil oznanjevati v mogunški in devinski škofiji odpustke, ki jih je že papež Julij II. razpisal za zidanje šentpeterske cerkve v Rimu in ki jih je Leon X. potrdil in razširil za večji del Nemčije; polovico darov, ki bi jih verniki darovali, je papež odstopil nadškofu.

Redovniki, ki so oznanjevali odpustke, ki jih je cerkev navzlic odporu vladarjev koncem srednjega veka pogosteje razpisavala, ter pobirali darove, niso vselej dobro poučili ljudstva o njih bistvu, čeprav je cerkev vedno pravilno učila; zato so imeli mnogi ljudje o tej stvari krive pojme, misleč, da je dovolj za odpuščanje grehov, če se plača neka vsota, ni pa potreba prejeti svetih zakramentov. Ni čuda, da se je često dogajala spričo tega krivega mnenja pri de-

litvi odpustkov grda zloraba, ki je dobro došla cerkvenim sovražnikom, da so napadali odpustke in njih oznanjevalce.

Mogunški nadškof je naprosil dominikance, naj oznanjujejo odpustke in nabirajo darove. Na Saškem je opravljal ta posel Tetzal, ki pa je deloma postopal nepravilno. Zato je napisal wittenberški profesor bogoslovja dr. Martin Luther — avgustinci so bili prijatelji humanistov in so sami zidali samostan v Wittenbergu — 95 stavkov ali tez o odpustkih ter jih pribil 1517 zvečer pred praznikom Vseh svetnikov 1517 na vrata grajske cerkve. Papež je pozval Luthra, ki ni hotel preklicati svojih naukov vkljub prijaznemu prigovarjanju, na odgovor v Rim. Luthrov deželni knez, saški volilnik Friderik Modri je izposloval od papeža vsaj to olajšavo, da so povabili Luthra v Augsburg 1518, kjer ga je kardinal Tomaž da Vio iz Gaëte (zato so ga imenovali Cajetana) pozval, da prekliče svoje nauke. Luther se je pa umaknil nadaljnjim razgovorom in je apeliral na papeža in splošni cerkveni zbor. Papež je nato poslal 1519 svojega komornika in saškega kanonika Karla Miltitza, ki je izročil Luthrovemu zaščitniku blagoslovljeno zlato rožo in pregovoril Luthra, da mu je obljubil molčati o prepornih naukih, ako bodo tudi njegovi nasprotniki molčali. Toda Luther ni resno mislil na mirno rešitev prepornega vprašanja; na razgovoru v Lipskem 1519 je sicer podlegel nasproti ingolstadtškemu profesorju bogoslovja Ecku, a navzlic temu je pa zavrgel papežev primat in nezmotljivost cerkvenih zborov.

Luthrovi nauki. Luther je postopal vedno ostreje in samozavestneje; podpirali so ga mladostnovihravi humanisti, posebno Ulrik Hutten, v odporu proti Rimu. V spisu „An den christlichen Adel deutscher Nation“ uči, da ni nobenega razločka med laiki in duhovniki; vsi ljudje so si enaki vsled krsta, evangelija in vere, vsi so duhovniki, občina podeli posamezniku duhovniško službo. Nadalje trdi, da papež ni nezmotljiv v verskih zadevah, da papeži in cerkveni zbori ne smejo določevati verskih naukov, ampak vsak človek ima evangelijsko prostost: vsak ima toliko razuma, da si lahko tolmači sv. pismo, ki je po njegovem mnenju edini vir vseh verskih resnic. Tudi zahteva v „De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium“, da se odpravijo zakramenti, izvzemši krst in obhajilo in nauk o transsubstanciaciji; svoj ideal o kristjanu si je ustvaril v spisu „Von der Freiheit eines Christenmenschen“.

Luther se javno loči od katoliške cerkve. Papež se je medtem bolj brigal za volitev nemškega cesarja, nego za Luthrov kanoniški proces. Po volitvi je proglasil v posebni buli nekatere Luthrove teze kot krivoverske, prepovedal razširjati nje-

gove spise in ga pozval, naj svoje nove nauke prekliče v 60 dneh, sicer bode izobčen. Toda mlačni nemški škofje niso hoteli objaviti papeževega pisma, ki ga je Luther s kanonskim pravom vred sežgal v družbi vseučiliških dijakov pred wittenberškimi mestnimi vrati (1520). S tem se je očitno odpovedal katoliški cerkvi. 1520

Luthrova osebnost. Luther se je narodil 1483 v Eislebnu kot sin ubogega, a strogega in resnega rudarja. Na vseučilišču v Erfurtu se je bavil s filozofijo in klasičnimi študijami, 1505. leta pa je vstopil proti očetovi volji v avguštinski samostan. Tri leta potem je postal profesor na wittenberškem vseučilišču; pozneje je bil vodja študij v samostanu in distriktni vikar v Mišnju in Turingiji. 1483

V začetku je bil Luther zadovoljen s svojim stanom, da si ni bil sicer posebno vnet redovnik; dokler je bil novic, so ga oprostili marsikatega dela. Da bi premagal duševne boje, se je poprijel raznih opravil, a zanemarjal je pri tem popolnoma svečeniške dolžnosti in preziral redovne predpise. Martinovi sobratje so se splošno pritoževali zaradi njegovega svojeglavega in prepirljivega obnašanja. Mogočna samozavest se ga je polastila, prezirljivo je govoril o duševnih velikanih starega in srednjega veka; kmalu je začel javno grajati znane napake v katoliški cerkvi. Od nje je neotranje odpadel pri razlaganju pisma apostola Pavla do Rimljanov (1515/16), učeč, da vera, zaupanje v Boga, ki jo Bog vsakemu podari brez zasluženja njegovega, edina izveličuje človeka; zato je tudi zavrgel dobra dela (post, romanje, češčenje svetnikov itd.).

Karlova volitev in osebnost. Po Maksimilijanovi smrti sta se potegovala za nemško cesarsko krono njegov vnuk Karel, ki je podedoval habsburške dedne dežele in vladal na Nizozemskem, v Burgundiji, na Španskem, v novo odkritem svetu in Napolju, in francoski kralj Franc I. Papež Leon X. je nasprotoval Karlovi kandidaturi, ker je bil nevaren sosed papeževi in Medicejski državi. Potegoval se je za francoskega kralja, pa le kratek čas; kajti braniti se je moral Francozov in Špancev, drugače bi ga tujci od vseh strani oklenili. Zato je priporočal nemškim volilnikom, naj izvolijo narodnega kralja; priporočal jim je, česar ni nihče pričakoval, saškega volilnika, Luthrovega zaščitnika, ki pa je odklonil izvolitev. Nato so volilniki enoglasno izvolili Habsburžana Karla V. (1519), ki jim je obljubil, da se bode ravnal v vseh važnejših stvareh po njih nasvetu; brez njih privolitve ne bode sklenil nobene zveze in se ne vojskoval; tujih vojakov ne bode vodil v Nemčijo in tujcem ne podeljeval služb. 1519

Karel je ostal vse svoje življenje tuj Nemčiji. Rastel je kot deček v nizozemski in kot mladenič v francoski družbi, vzgojeval ga je Španec, in ko je s šestnajstimi leti (1516) zasedel španski prestol, se je popolnoma vtopil v španski značaj, jezik in mišljenje. Nemčija je imela za Karla veliko vrednost, z nemško močjo, z bogatimi mesti in vojaki, bi bil lahko uresničil svojo težnjo: doseči nadvlado nad zapadnimi narodi. Te moči pa ni mogel izrabiti, ker ni znal iz razcepljene Nemčije ustvariti enotne države. Vedno se Karlu očita, da se je brigal za blaginjo Nemčije samo tedaj, ako je njemu samemu koristilo. Toda največja sreča je bila, da je vladal v Nemčiji španski kralj in burgundski vojvoda, ki je skoro izključno s habsburško močjo branil Nemčijo na zahodu in vzhodu proti dvema močnima sovražnikoma in preprečil, da ni razpadla Nemčija v več državice.

V Nemčiji razen mlajših humanistov ni nihče pričakoval, da bo Karel v verskih novotarijah stopil na čelo naroda, saj so mu to zabranjevale španske tradicije, španski duh, ki je bil zvest pristaš katoliške cerkve. Karel je moral gojiti prijateljske zveze z Rimom, ako "je hotel doseči nadvlado nad zapadnimi narodi. Tudi njegova prepričana in resnična pobožnost, ki ga je krasila od nežne mladosti do smrti, mu je velevala to storiti; noben knez ni bil tako zvesto in nesebično vdan cerkvi kakor ta Habsburžan. To mišljenje ga je vodilo pri cerkveni politiki; papeštvo, ki ga je hotel prenoviti, je moralo pospeševati njegove posvetnodinastične smotre. Luteranstvo je izkušal zatreti, kajti Karel V. in Luther sta si bila smrtna sovražnika.

3. Postanek teritorialnih cerkva.

1521 Državni zbor v Wormsu 1521. Papežev poslanik Alexander je zahteval, da izvrši Karel določbe bule, s katero je papež Luthra izobčil; cesar pa se je vdal vsled Huttenovih groženj želji državnih stanov ter pozval Luthra na državni zbor v Worms, da prekliče svoje nauke. Tu je izjavil Luther, da svoje nazore samo tedaj prekliče, ako mu iz sv. pisma dokažejo neresnico njegovih nauk. Cesar je nato razglasil edikt in odredil, da ne smejo krivoverca Martina Luthra nikjer pod streho vzeti, ampak ga morajo ujeti in njemu izročiti; tudi je preklical Luthrove pristaše in pokrovitelje. Ko se je Luther vračal iz Wormsa, ga je dal saški volilnik, boječ se za njegovo varnost, po svojih vitezh v Turinškem lesu napasti in odvesti na grad Wartburg. Tu je živel Luther kot gospodič Jurij (Junker Jörg) skoro deset mesecev in začel prevajati sv. pismo (novi zakon) v nemščino.

Razcepljenje Nemčije. Po zaključbi wormskega državnega zbora je cesar ostavil Nemčijo; v njegovi odsotnosti je vladalo svetovalstvo, ki pa ni imelo moči, da bi uveljavilo edikt.

Zato so začeli ustanavljati evangelijske občine z novim cerkvenim redom, s preprosto liturgijo v nemškem jeziku, ki jo je spremljalo nemško petje. Do westfalskega miru teži verska novotarja za tem, da si pridobi tla v posameznih deželah. Kmalu se je razcepil nemški narod na dva organizovana tabora. V južni Nemčiji so sklenili svetni in duhovski knezi (nadvojvoda Ferdinand, bavarska vojvodi, solnograški nadškof) (1524) v Reznu zvezo v obrambo katoliških interesov, v srednji in severni Nemčiji so se pa približala luteranska mesta plemenitašem, ki so kakor njihovi knezi (Filip Hesenski, veliki mojster nemškega viteškega reda Albreht Hohenzollernski, ki je svojo redovno deželo sekulariziral, t. j. premenil v posvetno vojvodino) sprejeli novo vero. Kmalu nato so sklenili severnonemški luteranski knezi med seboj zvezo.

4. Socialne revolucije.

Reformacija se je hitro širila med nižjimi sloji, ker so ljudje od nje pričakovali izboljšanja svojega bednega socialnega stanja.

Prekrščevalci. Vsled nasprotja do Zwinglija in posredno do Luthra je nastala nova verska ločina. Že od 1523 nekaterim nezadovoljnežem niso bili všeč premalo radikalni Zwinglijevi nauki. Opirajoč se na sv. pismo so govorili proti oderuštvi, desetini, duhovniškim prebendam, gosposkam; nadalje so zahtevali, da morajo kristjani živeti potrpežljivo, v ljubezni in pohlevnosti; slednjič so učili, da morajo ljudje, predno sprejmejo sv. krst, znati verske resnice in verovati; zato smejo šele odrasle ljudi veljavno krščevati. Nova verska družba, ki se je pravilno imenovala „krščanska bratovščina“, „krščanska“ ali „apostolska občina“ — njeni privrženci so se nazivali „krščanski bratje“ — se je ustanovila meseca januarja 1525. leta, ko je bil Jörg Blaurock še enkrat krščen. 1525 Ker so prve privržence nove verske ločine drugič krstili, so jih splošno imenovali prekrščevalce.

Prekrščevalsko gibanje se je začelo istočasno na dveh krajih: v Švici in na Saškem ter v Turingiji. Na obeh krajih so izkušali ustanoviti na podlagi evangelija občino svetnikov na zemlji, obenem so seveda hoteli predrugačiti ob-

stoječe oblike družabnega življenja. Novi nauki so se hitro razširjevali po Švici, Tirolskem, Moravskem, renskih pokrajinah, Westfalskem in Nizozemskem. Kmalu pa so se začeli ločiti prekrščevalci raznih dežel v dogmatičnem oziru in po ciljih. Avstrijske občine so sprejele po l. 1533. nauke **Jakoba Huterja**, ki je prepovedal prekrščevalcem sprejemati službe pri gospodskih, prisegati, orožje nositi in imeti lastno premoženje. Švicarji in zmerni nemški prekrščevalci, ki jih je sredi šestnajstega stoletja organiziral **Simons Menno**, so odločno zavrgli Huterjev komunizem. Navzlic temu so prekrščevalce neusmiljeno preganjale vse državne oblasti in duhovske gosposke vseh veroizpovedb, čeprav so tudi zatrjevali, da niso v nikaki zvezi s prenapetneži v **westfalskem Münsterju**. Tu so se bili anarhistični prekrščevalci polastili nesrečnega mesta, hoteli ustanoviti fantastično državo neomejene sreče, takozvano sionsko državo (1534), in so nekaj časa uganjali v mestu in v okolici brezprimerne grozovitosti. Ko je škof 1535 osvojil mesto, je prisilil meščane, da so se vrnili v katoliško cerkev.

Proroki. Luthrovo nastopanje proti katoliški cerkvi je povzročilo tudi versko ločino „prorokov“. Najbolj vnet med njimi je bil **Tomaž Münzer**, ki je najprvo v **Cvikovi** in potem v **Wittenbergu** oznanjeval nove nauke. Münzerjevi pristaši so odstranili iz cerkvâ oltarje in podobe, iz stanovanj okras in lišp; ni šlo drugače, kakor da je moral sam Luther poseči vmes; prišel je iz Wartburga ter miril razgrajace (1522). Münzer je ušel v **Mühlhausen**, kjer je nameraval ustanoviti božje kraljestvo, teokracijo na čisto demokratični podlagi in vpeljati komunizem, kar se mu pa ni posrečilo.

Vstaja vitezov. Tudi obubožani plemenitaši in roparski vitezi so se uprli pod vodstvom **Franca Sickingen**, naščuvani od **Ulrika Huttena**. Uprizorili so vstajo pod pretvezo, da hočejo reformirati državno ustavo, v resnici pa so hoteli omejiti naraščajočo knežjo moč in ugrabiti cerkveno imetje. Sickingen je oblegal trierskega volilnika, pa je moral brez uspeha oditi. Ker je zelo opustošil pokrajino, so se združili porenski knezi, osvojili glavni Sickingenov grad **Landstuhl** in ga razrušili z mnogimi drugimi roparskimi gnezdi vred. Smrtno ranjen je umrl Sickingen 1523; njegov prijatelj **Hutten** je srečno ušel v Švico, kjer pa je umrl v istem letu. Vstaja

se vitezom sicer ni posrečila, zato so pa tembolj razširjali revolucionarne ideje med podložnimi kmeti.

Vzroki kmečke vstaje. Koncem petnajstega in v začetku šestnajstega stoletja je kmečki stan obsegal s v o b o d n e k m e t e (Freisassen), p o d l o ž - n i k e (Unfreien ali Eigenleute) in t l a č a n e (Leibeigenen). Največ svobodnih kmetov je živelo na Tirolskem, kjer so imeli lastna posestva, s katerimi so svobodno razpolagali. Vojvoda Friderik starejši jim je dal pravico, da smejo pošiljati svoje poslanca k sejam deželnega zbora. Tudi na Kranjskem, južnem Štajerskem in Koroškem je bilo nekaj svobodnih kmetov (Edlinger). Tlačani so živeli v neznatnem številu v južni Nemčiji in vzhodnem Pomorjanskem. Vsi drugi kmetje so bili nesvobodni podložniki, ki so morali plačevati osebne naklade in umrlino in prositi svojega gospoda, da so se smeli ženiti. Ti kmetje so imeli v zakupu kmetije, ki so ostale družini od roda do roda (Erbleite), dokler je gosposki plačevala dogovorjene davščine ter vzdrževala dom, hlev in skedenj. Samo kadar je izumrl cel rod, je smela gosposka oblast oddati zapuščenj dom komu drugemu. Drugim rodbinam je prepuščala gospoda kmetijo za več rodov ali pa vsaj ni branila, da jo je sin podedoval po očetu, ako je le dal po očetovi smrti graščini najboljšega vola, po materni smrti pa najboljše oblačilo. Mnogi so pač imeli kmetijo samo za dva, tri rodove (Freirecht, Freidienst, Freistift); taki kmetje seveda niso bili posebno pridni gospodarji, ker niso vedeli, bodo li kdaj uživali sad svojega truda sami in za njimi njih otroci; delali so samo toliko, da so se hranili, slabo so obdelovali polje in zanemarjali dom.

Revolucijo l. 1525. so največ povzročile socialne razmere, deloma reformacijsko gibanje. Koncem srednjega veka so bila kmečka posestva zelo razkosana; gospoda je zviševala davščine in nategovala tlako ne toliko iz nesramne sebičnosti — čeprav so bili mnogi graščaki pravi krvosesi — ampak kmeta so zato bolj obremenjevali, ker so nastali v petnajstem stoletju teritoriji in ker je morala gosposka vsled reorganizacije uradov vzdrževati večje število uradnikov in plačevati najemnike. Država je ščitila in varovala kmeta pred vsakim sovražnikom; zato pa je moral kmet prispevati k stroškom državne uprave. Ker so pa kmetje v petnajstem stoletju veliko več pridelali nego poprej, zahtevala je gosposčina od njih poleg višjih davščin še izredne. Kmetje so domnevali, da je gosposka samovoljno povišala davščine, zato so jih jako neradi plačevali. Recepcija rimskega prava je vznevoljila kmeta, ker so fanatični juristi vsilili tuje pravo, ki ni bilo prikladno domačim razmeram. Ljudstvo je juriste ravno tako sovražilo kakor judovske in krščanske oderuhe.

Nadalje so bili kmetje nezadovoljni, ker so zabredli v velike dolgeve vsled stanu neprimerne potrate, uim, gospodarskih kriz in melioracij, ki so jih morali izvršiti. Zavišno so gledali na privilegirane stanove, ki so bili prosti davščin. Gosposčina je oteževala kmetom gospodarstvo s tem, da jim je manjšala ali celo odtegovala deleže pri gozdu, paši, lovu in vodi. To pa je morala storiti, ker se je udomačil natančnejši lastninski pojem in ker se je pomnožilo prebivalstvo, zato so morali omejiti posameznikom pravico do užitka. Dalje je morala gospoda skrbeti za umno gospodarstvo in preprečiti, da jim niso opustošili nerazumni kmetje gozdov. Slednjič so hoteli graščaki

in deželni knezi neovirano loviti. Tudi socialno stališče kmetov je bilo nezno, ker so plemenitaši in mesta tekmovala, kdo bo kmeta bolj zaničeval in zasmehoval. V nekaterih krajih so kmetje sovražili tudi duhovščino zaradi njenih prepričanj.

Povsod se seveda kmetom ni tako slabo godilo. V tem času, ko je blagostanje splošno naraščalo, je bil v marsikateri deželi kmečki položaj ugoden, posebno na Tirolskem in v straßburški škofiji, tako celo, da se je kmet prevzel in začel posnemati plemenitaše in meščane v obleki, jedi in pijači. V zadnjih dveh teritorijih so dobili nesvobodni kmetje svobodo, postali so javni podložniki. Tudi v drugih teritorijih so kmetje lahko plačevali javne in zasebne davčine; tudi kazni so bile primerne, flaka znosna.

Znaga švicarskih kmetov nad plemstvom in bojevitost sta rodili v kmetih samočutje in stanovsko zavezanost, ki jim je branila plačevati večje davčine ter navdušila premožnejše kmete, da so zahtevali večjo prostost in politične pravice. Kmečko samočutje je dobivalo iz narodne radikalne literature potrebno hrano, posebno iz „reformacije duhovskega in posvetnega stanu“, ki jo je menda okoli 1438 spisal neki avgsburški duhovnik in iz „reformacije cesarja Friderika III.“, ki jo najbrže 1523 sestavljal neki avstrijski plemič. Prvi spis, ki zastopa celo socialistične in komunistične nazore, poveljuje kmečko delo in kmečki stan. Drugi zahteva, da morajo postati vsa kmečka posestva svobodna in zadobiti meščanje meščansko svobodo. Tudi v mestih je živelo dosti nezadovoljnejšev. Tu je škodoval kapital obrti in mali trgovini. Rokodelec je izgubil zaslužek, revščina in nadloga mu je pretila, nastal je mestni proletariat, ki je bil pripravljen udariti po premožnejših. Oba dva stanova sta se navduševala ob komunističnih in cerkvenosovražnih idejah Wiclifovih in Husovih učencev.

Slovenski kmečki panti (1514—1516 in 1573). Nemški kmetje so ustanovili revolucijsko zvezo, imenovano Bundschuh, ki naj bi odpravila gosposko in davke, prepodila plemstvo in duhovščino in zagotovila kmetom prosto, svobodno življenje. S silo, z vstajami so poskušali doseči ta smoter. Že v petnajstem stoletju so se kmetje večkrat, a v neznatnem številu uprli, 1514 je pa zavrelo po celi Württemberški (vstajo imenujejo „der arme Konrad“) in naslednje leto po Notranji Avstriji.

Tukaj je vojska z Benečani poslabšala kmečki položaj, kajti cesarski in beneški vojaki, pa tudi Turki so kar vprek drli in trapili ubogega kmeta. Trgovina je bila proti morju zaprta na škodo kmetom, ki bi bili sicer kaj izkupili. Cesar je prepovedal kupčevanje po kmetih in naseljevanje kmetov po mestih. Davka pa je bilo vedno več. Kmetje so se pritoževali pri cesarju, ki bi jim bil rad pomagal, toda ni mogel, ker so imeli stanovi vso oblast, tem pa se ni mudilo, da bi odpravili krivice. Še celo tožili so kmete pri cesarju, da so nepokorni, tlačili in žulili so jih dalje in jih tako prisilili k vstaji.

Kmetje so najprej napadli kočevskega plemiča Thurna ter ga umorili, ker je bil razvpit kot najkrutejši trinog. Seljaki so se zbirali po Dolenjskem, Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem ter so pretili, da se upro, ako jih ne uslišijo gosposke izlepa in jim ne dovolijo „stare pravde“, ako ne odnehajo od vseh terjatev, katere niso bile zapisane v starih urbarjih. Pritožili so se najprej pri cesarju v Augsburgu, a le-tá jih je opominjal, da naj ostanejo mirni, pač pa jim je obljubil, da ukaže gosposkam, naj jih puste pri „stari pravdi“. Toda cesarjeva beseda ni izdala nič, objestna gospoda se ni hotela ukloniti.

Sedaj (1515) so naskočile čete upornih kmetov dolenske gradove, jih zažgale in grozno pomorile graščake in celo njih otroke. S kranjskimi puntarji so se združili še spodnještajerski kmetje in tako je kmečka zveza segala do Gradca. Tudi na Štajerskem so mnogo gradov razdejali, po raznih krajih so si osvajali orožje, živino in žito, popivali vino po grajskih kletah ter zažigali gosposke domove. V tem so se dvignili vlastelini ter imenovali Jurija Herbersteina poveljnikom. S svojo močjo in s pomočjo cesarskih vojakov je Herberstein hitro potolkel kmečke čete, ki niso bile niti dobro oborožene niti vojaški izvežbane, pri Vuzenici, Celju in Brežicah ter na Kranjskem. Brez usmiljenja je pobijal kmete, mnogo ujetnikov je pa bilo obešenih v Gradcu. Gorenjski uporniki so zbežali deloma na Beneško.

Po zadušeni vstaji je razposlal cesar svoje ljudi po deželi, ki naj bi podložnike izpraševali in zapisovali njih pritožbe; pravično je hotel razsoditi prepir med gosposko in kmetom. Toda temu dobrohotnemu poskusu so se uprli vlastelini. Naložili so celo kmetom nove naklade kot večno kazen za njih vstajo ter zahtevali odškodovanja za vso škodo, ki so jim jo bili napravili uporniki. Cesar ni mogel pomagati podložnikom in tako je čez nekaj let zopet tekla kri.

Najhujši vstanek je bil 1573 na Spodnjem Štajerskem in Dolenjskem. Na bližnjem Hrvaškem je Franc Tahi, posestnik graščine Sused-Stubica, tako odiral podložnike, da so se dvignili pod vodstvom Elije Gregorića in Matije Gubca. Pridružili so se jim sosednji dolenski in štajerski kmetje; toda pri Krškem in Kozjem so jih potolkli stanovski vojaki ter kmalu pomirili vso pokrajino. Nadvojvoda, hoteč odpraviti krivice, je nato ukazal, da se pregledajo vsi urbarji; toda s tem se je

položaj podložnikov le malo izboljšal; šele cesarica Marija Terezija je podala kmetu rešilno roko.*)

Nemška kmečka vstaja 1525. To vstajo je povzročila reformacija, ki je razdražila strasti ter povečala splošno nezadovoljnost in sovražstvo do duhovščine. Novoverski propovedniki so oznanjevali versko prostost, ki so jo razlagali kmetom tako, da jim bo prinesla svobodo. Neposredni povod pa je bilo preganjanje luterancev, ki ga je odredil nadvojvoda Ferdinand na svojih južnonemških posestvih in v avstrijskih alpskih deželah.

Vstaški kmetje so proglasili dvanajstero členov (die zwölf Artikel), ki jih je duhovnik Hubmaier v Waldshutu sestavil samo za kmete Črnega lesa, kot reformni program, ki je obsejal samo upravičene zahteve. Nevarno je pa bilo, ker so kmetje te zahteve opravičevali in podpirali z evangelijskimi izreki, z božjim, ne z zgodovinskim pravom. Kmetje so se bojevali kakor prej husiti za božje pravo, za prostost kristjana: naš Odrešenik je po mnenju teh kmetov umrl zato, da je osvobodil ljudi; tisti, ki vprega kmeta v tlačanstvo, ni kristjan. Kmetje sicer niso zahtevali na podlagi tega prava, da bi bili v pravnem in socialnem oziru enaki z drugimi stanovi, niso hoteli razrušiti fevdalnega sistema, samo omiliti so hoteli obstoječe razmere. Zato so zahtevali, da mora imeti vsaka občina pravico, duhovnike prosto voliti. Odslej hočejo plačevati le veliko desetino (od žita, sena, vina), ki jo pobirajo občinski uradniki; z njo bi nagradili duhovnika, ostanek bi deloma razdelili med reveže, deloma poplačali z njim vojne potrebščine. Odpravila pa naj bi se mala desetina od živine; tlačanstvo naj bi prenehalo; reveži naj smejo prosto loviti in ribariti; v gozdih smejo z vednostjo občine prosto sekati stavbni les in drva; odstrani naj se samovoljno kaznovanje prestopkov; nihče ne sme občini protipostavno vzeti njenega polja in travnikov.

Med vstajo so se pridružile tem malenkostnim zahtevam še politične ideje dalekosežnega pomena. Kmetje v južni Nemčiji in na Tirolskem so hoteli ustanoviti socialistično državo na agrarni podlagi, vpeljati so hoteli „evangelijsko božjo reformacijo“ po celi državi: s sekularizacijo vseh cerkvenih posestev naj se odškodujejo graščaki za one davke, ki so jih jim doslej kmetje plačevali, kajti davki se morajo deloma zmanjšati, deloma odpraviti. Nadalje naj se pokrijejo iz sekularizacije stroški za državno upravo, odpravi se pa vsled tega carina in težki državni davki; v zakonodajstvo naj se vpelje božje in naravno pravo, v denarstvu ter pri meri in utežih se uveljavi enotnost. Šele francoska revolucija je deloma udejavila kmečke zahteve in ideje.

Vstaja je izbruhnila poleti 1524 v domovini dvanajsternih členov, na južnovzhodnem robu Črnega lesa, in se je razširila 1525 po južni in srednji Nemčiji ter po avstrijskih alpskih de-

*) Prim. A. Šenoa, Seljačka buna in P. Bohinjec, Za staro pravdo.

želah (Tirolskem, Solnograškem, Gorenji Avstriji in severni Štajerski). Kmetje so morili in požigali, nižji sloji v mestih so se jim radi pridružili in zelo pomnožili njih čete. Luther je pač obsojal, da so kmetje izrabljali vero in nauk o verski svobodi v svoje sebične namene, zato je miril plemstvo in kmete in jih bodril k mirnemu sporazumku; v zadnjem trenutku je pozval kneze v boj proti kmetom. Pri Frankenhausenu (1525) so združeni srednjenemški knezi premagali kmete. M ün -
 zer, ki je vprizoril vstajo v Turingiji, je bil ujet in umorjen, tudi 1525
 zahodnonemški in južnonemški knezi so kmalu nato razgnali podivjane kmete, ki jih je vodil G ö t z v o n B e r l i c h i n g e n, in v potokih krvi zadušili vstajo. Po vstaji se je kmetom, razen na Tirolskem, slabejše godilo; graščaki so se hudo maščevali za strah; dolgo časa niso vpeljali nobene reforme v prosep podložnikov.

Revolucija luteranstvu ni dosti škodovala, samo kmetje so postali nasproti novi veri indiferentni, sovražili pa so reformatorja, ker jih je v sili zapustil. Tudi Luther se odslej ni hotel več opirati na ljudsko množico, ampak je svojo cerkveno organizacijo popolnoma prepustil posvetnim knezom.

5. Luteranstvo okrepijo zunanji politični dogodki.

Tekma med Karlom in Francem je vplivala na evropsko politiko. Habsburška posest je oklepala Francosko na jugu, severu in severovzhodu; to je pomenilo za mogočno, notranje konsolidirano in samozavestno Francosko izzivanje, istotako poraz, ki ga je doživel francoski kralj pri nemški kraljevi volitvi. Nasprotno pa je Francoska imela v posesti Burgundijo, ki si jo je prisvajal Karel kot pravnuk Karla Drznega, in severnoitalsko državno zemljo Milan in Genovo. Ker je mladi nemški cesar razpolagal z izredno močjo, je že zahtevala njegova čast, da zopet pridobi zadnje imenovano posest Nemčiji, česar njegov slabi stari oče ni mogel izvršiti. Začel se je boj za prevlado v Evropi, ki so se ga udeležile tudi druge države, celo angleški kralj Henrik VIII. kot Karlov zaveznik, ker si je prisvajal francosko krono in sanjal o francoskih teritorialnih pridobitvah, ter papež.

Istočasno so še Turki, ki so jih ščuvali Francozi, napadali in pustošili Ferdinandove dedne in ogrske dežele; pri tem je bil

prizadet tudi cesar, ker je moral svojemu bratu v veliki stiski pomagati. Z zavestjo in s trdno voljo sta izkušala oba glavna nasprotnika nemške kneze zase pridobiti; komur se je posrečilo to doseči, tisti je bil takoj močnejši, bil se je torej boj za Nemčijo. Največ je koristil ta boj reformaciji; kajti največja nevarnost je pretila reformaciji, kakor hitro sta bila cesar in Francoska edina.

Ushid

Prva vojna med Karlom in Francem (1521—1526). Proti koncu prve vojske s Francosko je prišel Karel V. navzlic prejšnjim zmagam v obupen položaj. Angleška ga je zapustila, papež Klement VII. je bil nezanesljiv, njegove čete v Gorenji Italiji so bile popolnoma onemogle, francoski kralj Franc I. pa je prikorakal na čelu sijajne armade v Lombardijo. Toda nemški vojaki pod poveljstvom Jurija Frundsberga v zvezi s Španci, katerim je načeloval Pescara, so Franca 1525 pri Paviji popolnoma porazili in ujeli. Franc je moral kot ujetnik v madridskem miru (1526) sprejeti sledeče trde pogoje: odstopiti je moral Burgundijo in Milan, kar je pa Karlu le škodovalo. Franc je podpisal v ujetništvu mirovno pogodbo v nadi, da zadobivši prostost njene pogoje prelomi. Papež Klement VII. bi bil tedaj lahko v zvezi s cesarjem, ki je vedno spoštoval poglavarja katoliške cerkve, zatrl reformacijo, toda v bojazni za svoj posvetni dobiček, ker je cesar imel preveč moči, je odvezal francoskega kralja prisege in sklenil v Cognacu ž njim in Benetkami zvezo ali ligo proti Karlu ter stopil v dogovor z Angleško.

1526 Državni zbor v Speyru 1526. Kmalu nato je sklical zmago-slavni Karel državni zbor v Speyer, kjer je zahteval, da se wormski edikt izpelje. Čeprav so katoliški stanovi imeli večino, je vladal na zboru pomirljiv duh. Stanovi so enoglasno sklenili kompromisni sklep, da naj stanovi do prihodnjega splošnega cerkvenega zbora v verskih zadevah tako vladajo in živijo, kakor si upa in more to vsakdo izmed njih pred Bogom in cesarjem zagovarjati. Ta raztegljivi sklep je bil za nadaljnji razvoj reformacije velikega pomena. Država je prepustila stanovom, da ali ostanejo v stari cerkvi, ali se pridružijo novoverskemu gibanju. Tedaj so začeli luteranci takoj ustanavljati teritorialne cerkve; upanje katoličanov, da zadobi wormski edikt sedaj splošno veljavo, se ni izpolnilo.

Druga vojna med Karlom in Francem (1527—1529)

Cambre

Papež Klement VII. je zapletel cesarja v novo vojsko, vsled tega se je nemška armada pod vodstvom Francoza Karla Bourbonskega strašno maščevala v Rimu (sacco di Roma). Podivjani cesarski vojaki so bogato večno mesto opleni in opustošili, prebivalce zasmehovali in mučili, celó papeža so ujeli v Angeljskem gradu. V Rimu je prenehala življenja-vesela in sijajna renesansna doba in se umaknila resnemu španskemu duhu, španski restavraciji. Karlu ni pripuščala vest, da bi se še dalje bojeval s papežem; bal se je namreč, da ne bi papeštvu preveč škodoval; skrbel ga je tudi položaj na Angleškem, kjer se je hotel Henrik VIII. ločiti od svoje žene, Karlove tete. Sprijaznil se je torej s papežem v barcelonskem miru (1529). Istočasno so cesarski vojaki premagali Francoze v Gorenji Italiji; zato je sklenil Franc s Karlom mir v Cambrai in se zopet odrekel Genovi in Milanu. Habsburžan, ki je pripoznal Burgundijo Francu, je bil gospodar v Italiji. Prihodnje leto je papež slovesno kronal Karla za rimskega cesarja v Bologni; bilo je to zadnje kronanje.

Državni zbor v Speyru 1529. Cesar je svojo moč takoj 1529 porabil, da je zaježil pot prodirajočemu luteranstvu. Že v razpisu, s katerim je sklical državni zbor v Speyer, je razveljavil državnozborni sklep iz leta 1526.; na novem zboru pa je katoliška večina z nadvojvodo Ferdinandom še sklenila: vsaka novotarija v verskih stvareh je strogo prepovedana. Luteranska manjšina je izjavila, da se bode držala prejšnjega državnozbornskega sklepa, in je protestirala proti nezakonitemu postopanju večine, kajti oni sklep je bil enodušno sklenjen in se more le enoglasno predrugačiti. Luteranski stanovi so uvideli nevarnost, ki jim je pretila radi tega protesta — po njem se imenujejo protestanti — zato so sklenili zvezo v svrhu skupne obrambe, h kateri so hoteli priklopiti tudi novoverske švicarske kantone; kajti ondotni reformator Zwingli je našel med prebivalci južne Nemčije dosti privržencev.

Švicarski reformator Huldreich Zwingli (1484—1531).

Huldreich (Urh) Zwingli je bil nastavljen v začetku leta 1519. kot propovednik stolne cerkve v Zürichu in je prejemal od papeža do leta 1520. posebno podporo; odslej se je pa ves

vdal Luthrovim verskim naukom ter jih razširjal v imenovanem mestu. Kakor wittenberški reformator je zavrgel tudi on ustno izročilo, cerkvene zборе, celibat, papežev primat itd., sicer je pa hotel, nasproti Luthru, s pomočjo vere izboljšati socialne in politične razmere. Dočim je Luther teoretično zagovarjal načelo, da duhovska oblast nima nikake ingerence na posvetno — praktično se to ni dalo izvesti — je pa Zwingli učil: država ima pravico in dolžnost, da vlada cerkev, da razlaga božjo besedo, da na božje povelje ukazuje v verskih, političnih, нравnih ter socialnih razmerah. Na podlagi teh naukov je nastala v Zürichu teokratična država; omejila je politični občini, ki je bila identična s cerkveno, samostojnost in rodila v verskih stvareh silo ter nestrpljivost.

Švicarski reformator je dobil hitro dosti privržencev, ne kot verski reformator, ampak kot politični govornik. Grajal je razvado, da služijo Švicarji v tujih vojnah in da sprejemajo ugledni možje od tujih držav, posebno od Francoske, letne podpore, da zastopajo doma koristi tujih knezov. Ta razvada je bila najbolj razširjena v nerodovitnih kantonih Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug in Luzern. Prebivalci teh kantonov so sovražili Zwinglija, bali so se za velike dohodke, zato niso sprejeli nove vere, ampak so se v obrambo katoliške vere zvezali z dednim sovražnikom Švicarjev, z nadvojvodo Ferdinandom.

Razgovor v Marburgu 1529. Zwingli je uvidel, da ne marajo vsi Švicarji njegovih novotarij, zato je izkušal pridobiti svoji reformaciji drugod potrebno oporo. Pod pokroviteljstvom Filipa Hesenskega so se zbrali jeseni 1529 v Marburgu protestantje in Zwinglijanci. Razgovarjali so se o zvezi med Švico in južnonemškimi mesti ter o zvezi, ki naj bi rešila Evropo habsburške premoči in v katero bi vstopile države od Adrije do Belta in Atlantskega oceana. Pogajanja so se razbila, kakor tudi ona med Luthrom in Zwinglijem, da bi se zedinila o dogmi sv. R. Telesa.

Državni zbor v Augsburgu 1530. Neuspeh pogajanj je neugodno vplival na politični položaj. Med protestanti je nastal razkol, ker se severnonemški luteranci niso hoteli zvezati z južnonemškimi Zwinglijanci. Razen tega je prišel cesar Karel 1530 na Nemško na državni zbor v Augsburg ter je hotel odpadnike izlepa privedi v naročje katoliške cerkve. Pozval jih

je, naj predlože državnemu zboru pismo izjavo o svojem verskem naziranju. Praeceptor Germaniæ Filip Melanchthon, reformator nemškega narodnega šolstva, je nato sestavil Confessio Augustana, odslej simbolično knjigo protestantov, v kateri je izkušal zakriti diametralna nasprotja med obema veroizpovedbama, da bi pridobil katoliške stanovne. Toda katoliški teologi so sestavili o protestantski izpovedi protispis in državni zbor je na podlagi tega javno ovrgel protestantovsko izpoved, tako da so bili nadaljnji razgovori med obema strankama brezuspešni. Zato je državni zbor sklenil, da se morajo protestantje brezpogojno vrniti v katoliško cerkev, verske zadeve bode pa uredil prihodnji občni cerkveni zbor.

Nemški protestantje sklenejo v Schmalkaldenu zvezo 1531. Vsled tega sklepa so sklenili 1531 ne samo severnonemški, ampak tudi južnonemški stanovi v Schmalkaldenu zvezo v obrambo svoje vere; kar se 1529 ni posrečilo, se je zgodilo lažje v tem letu. Medtem so namreč izgubili južni Nemci oporo v Švici. Zwinglijev teokratični sestav ni našel v Švici dosti vnetih pristašev, ogorčenost med katoličani pa je zaradi nasilstva nasprotnikov tako narastla, da so udarili nanje in jih pobili pri Kappelu (1531), kjer je padel tudi Zwingli. Njegova vera se je ohranila v zürichškem kantonu. Drugod jo je izpodrinil kalvinizem, izvzemši v prakantonih, ki so ostali zvesti katoliški cerkvi.

1531

Važnost te organizovane protestantske opozicije so kmalu spoznali domači in inozemski cesarjevi nasprotniki (bavarska vojvodi, ker sta bila vžaljena radi izvolitve nadvojvode Ferdinanda rimskim kraljem 1531, danski in francoski kralj); pridružili so se schmalkaldski zvezi. Ideje Zwinglija in Filipa Hensenskega so se začele uresničevati, ne sicer tiste fantastične o ofenzivi, ampak o samoobrambi; usodepolna je bila tuja pomoč za Nemčijo.

Cesar sklene s protestanti mir v Nürnbergu 1532. Tudi cesar je uvideval potrebo sprave in sporazumka s protestanti, zunanja politika je to nujno zahtevala. Ferdinand se je moral vedno bojevati s protikraljem Zapoljo in odbijati turške napade, navezan je torej bil na nemško pomoč. Luterance je nehal preganjati, ker so odrekli protestantski državni stanovi podpore proti Turkom, s svojim bratom Karlom jim je sedaj celo

1532 dovolil marsikatero ugodnost. Posebno so se katoličanje prestrašili l. 1532., ko je velika turška vojska udarila na Ogrsko. Papež sam je nasvetoval Karlu, naj se sprijazni s protestanti, ki je res sklenil — pa le za svojo osebo brez obveznosti za državo — ž njimi mir v Nürnbergu: dovolil je le tistim stanovom, ki so navedeni v mirovni listini, da smejo prosto izvrševati svojo veroizpoved do prihodnjega občnega cerkvenega zbora ali do tistega državnega zbora, ki bode uredil verske stvari. Protestantje so v nürnberškem miru, ki je ustvaril le provizorij, trajajoč 14 let, dosegli, da je cesar moral trpeti novovernike, in da se ni smel dotikati njih verskih naprav.

Od tega časa do schmalkaldske vojske se je razširjala reformacija po severni Nemčiji. Cesar je bil popolnoma miroljuben, ker je imel preveč opravila z zunanjimi zadevami; protestantom je dovolil take ugodnosti, da ga je papež Pavel III. ostro karal; nazadnje sta se še sprla, ko je cesar stopil na francosko stran.

Ekspedicija v Tunis 1535. Že dolgo časa je vznemirjal in pustošil prosluli morski ropar Chaireddin Barbarossa, ki so ga podpirali Turki in Franc I., obrežja Sredozemskega morja od Mesine do Gibraltarja in osvojil Tunis. Karel V. je v zvezi s slavnim genovskim junakom Andrejem Dorio premagal pri Tunisu mavriško vojsko in osvobodil veliko množico sužnikov, ki so ga proslavljali pri krščanskih narodih.

Tretja vojna med Karlom in Francem (1536—1538).

Francoski kralj je kmalu nato sklenil zavezo s Turki proti Karlu in Ferdinandu in zahteval Milan ter Genovo. Chaireddinovi in Solimanovi gusarji, Frančevi zavezniki, so plenili ob italiskem obrežju; ker Karel ni dosegel nobenega uspeha, je sklenil na prigovarjanje papeža Pavla III. s Francem v Nizz 1538 desetletno premirje na podlagi status-a quo.

Ekspedicija v Alžir 1541. Četrta vojna med Karlom in Francem (1542—1544). Morski roparji so navzlic prejšnji Karlovi zmagi nadalje plenili in ropali v Sredozemskem morju. Komaj pa je izkrcal Karel vojake na alžirskem obrežju, že je razbil vihar večino ladij. Cesar se je moral vrniti, Stambul in Paris sta pa rajala veselja radi te nesreče. Franc, Soliman in Chaireddin so planili nato v cesarjeve in Ferdinandove dežele,

1) Austrija } miru in sili
2) Cambrai } Karla in Francu
3) Wisse
4) Crespy

angleški kralj Henrik VIII. in Karel sta pa prodirala proti Parisu. V miru v Crespyju (1544) se je odpovedal Karel Bur- **1544**
gundiji in Franc Milanu.

6. Schmalkaldska vojna.

Politični položaj za protestante je bil vedno ugodnejši. Turki so neprestano napadali Ferdinandove dežele in dajali mnogo posla Habsburžanom, Danska, Švedija, Francoska in Angleška so simpatizirale s protestanti. Navzlic temu se niso mogli izogniti preteči vojski, ki so jo morali začeti brez zaveznika; mnoge njihove politične napake so bile vzrok temu. Siloviti nemški Catilina, deželni grof Filip Hesenski, se je približal cesarju in mu obljubil, da bode v schmalkaldski zvezi deloval v njegov prid in preprečil združitev s tujimi državami. Karel je kmalu spoznal politično nezmožnost protestantov in sklenil, s silo jih pokoriti. Najprvo je oslabil s pomočjo nemških protestantov njih zvestega zaveznika, francoskega kralja. V miru v Crespyju je obljubil Franc cesarju, da se ne bode z nikomer vezal v Nemčiji v verskih rečeh, najmanj s protestanti, in da ne bode več podpiral Turkov. Nadalje je odtujil cesar protestantom še ostale inozemske zaveznike in si pridobil med nemškimi knezi politične prijatelje: bavarskega vojvodo, starega habsburškega nasprotnika, dva protestantska Hohenzollernca in protestantskega wettinskega vojvodo Morica iz albertinske panoge. Slednji je bil v verskih stvareh mlačen in v političnih nezmožen, odvisen od svojih svetovalcev, ki so bili pristaši habsburške katoliške stranke. Pod njihovim vplivom je obljubil Moric cesarju, da bo ostal v slučaju vojne nevtralen, kajti rad bi se bil polastil volilniške časti in ozemlja ernestinske panoge Wettincev, kar bi bil pa tudi nadvojvoda Ferdinand rad dosegel.

Tudi papež je moral sedaj izpremeniti svojo politiko. Karel in Franc sta se v miru v Crespyju dogovorila: skrbeti hočeta, četudi ne bi bilo papežu všeč, da se snide občni cerkveni zbor in da se njega „sklepi uveljavijo. Papež je hitro sklical koncil (1545) v Tridentu; a ta cerkveni zbor se je **1545**
zdel Luthru († 1546) brezpomemben, ker po njegovem mnenju ni upošteval papež zahteve protestantov po svobodnem kršćan-

skem koncilu na nemškem ozemlju; v resnici pa ni Luther nikdar resno mislil na unijo s katoliško cerkvijo, ki jo je ves čas do svoje smrti strastno napadal. Papež se je sprijaznil s cesarjem, na katerega je bil po Speyerskem državnem zboru zelo nejevoljen, in mu obljubil izdatno denarno in vojaško pomoč v boju s protestanti, kajti njegova korist je zahtevala, da bi bili protestantje premagani in da ne bi mogel zaposleni cesar cerkvenemu zboru vsiliti reformnega programa in ga izrabljati v svoje politične namene.

Na vse strani zavarovan je preklical cesar saškega volilnika Ivana Friderika in deželnega grofa Filipa Hesenskega ter otvoril bojni ples; sam je premagal južnonemške protestante, ker so bili needini in ker jim je primanjkovalo denarja. Na severu je napadel nadvojvoda Ferdinand saškega volilnika, dočim je Moric moral opustiti nevtraliteto, da ne bi tujec ugrabil ernestinske saške dežele. Volilnik je bil **1547** v bitki pri Mühlbergu (1547) premagan in ujet. Moric je dobil volilniško čast in samo nekoliko posestev svojega bratranca, da ne bi postal premogočen; druga posestva, sedanje ernestinske saške vojvodine, so ostale sinovom volilnikom. Filipa Hesenskega je cesar, čeprav se mu je vdal in čeprav je njegov zet Moric jamčil zanj, kot ujetnika odvedel. Ferdinand je ostro kaznoval Čehe, ki so se uprli in hoteli pomagati protestantom. Glavnim krivcem je konfisciral posestva in jih obsodil na smrt, mestom je prikrajšal avtonomijo, češkim bratom je prepovedal bogoslužje in jih mnogo izgnal. Južnonemška mesta so si morala z visokimi denarnimi vsotami kupiti cesarjevo milost in se zadovoljiti z ustnimi in nedoločnimi zatrdili, da obdrže svojo vero in druge svoboščine.

Schmalkaldska zveza, največja politična moč v državi, faktor v evropski politiki je bila uničena, pod njeno zaščito stoječa verska stranka pa zelo oslabljena.

Cesar je hotel sedaj izvršiti svoj ideal: vso Nemčijo podvreči katoliški cerkvi. Uvidel je pa, da s silo ne doseže dosti in da je najprvo reforma katoliške cerkve nujno potrebna. Cerkveni zbor, ki naj bi izvedel reformo, bi moral po njegovem naziranju ugoditi tudi protestantskim zahtevam; potem bi se mu morda kot najvišji inštanci v verskih stvareh podvrgli.

To veliko cerkveno delo bi se bilo posrečilo, ako bi bila oba poglavarja katoliškega krščanstva edina; v tem slučaju bi bil protestantizem jako hitro izginil. Toda zopet sta se sprla papež in cesar; zadnji je zahteval, da tridentinski zbor najprvo reformira cerkev; papež se je pa protivil tej zahtevi ter je smatral za glavno nalogo zbora, da natanko določi dogme. Slednjič sta se sporazumela, da v vsaki seji obravnavajo dogmatska vprašanja in vzporedno izdajajo reformne odloke. A nov razpor je nastal, ko je papež preložil zaradi neke kužne bolezni, ki je v Tridentu izbruhnila, koncil v Bologno. Cesar je menil, da se je to zgodilo iz osebnega nasprotja, in je prepovedal nemškimi škofom iti na zbor. Ako je torej hotel Karel izkoristiti svojo zmago ne samo v političnem oziru, da bi zatrl stanovske svoboščine, ampak tudi v dosego svojega cerkvenega ideala, bi bil mogel to izvesti le z lastno izredno močjo.

7. Karel V. na višini svoje moči. Njegov padec. Dogovor nemških strank med seboj. Karlova smrt.

Karel je predložil državnemu zboru v Augsburgu (1548) zakonsko predlogo, ki je imela z ozirom na katoliško stranko in cesarjevo pokorščino nasproti cerkvi le provizorično veljavo: samo do koncila. Ta zakon, ki so ga kmalu radi provizoričnega značaja nazivali interim, so sestavili duhovniki, veljaven bi moral biti za obe verski stranki. V resnici pa je vezal le protestante. Dovolil jim je, da smejo prejemati sv. obhajilo v podobi kruha in vina; oženjeni duhovniki smejo še nadalje v zakonu živeti; sicer pa zahteva zakon od protestantov, da pripoznajo katoliške nauke, obrede in ustavo.

Cesar je trdno upal, da bo z močjo, kakršne že 300 let ni imel noben vladar v Nemčiji, izvršil svojo namero, toda varal se je. Ljudje se že davno niso več brigali za postave in tudi za interim ne. Papež, s katerim je bil pa sprt, mu je vsled interima lahko otežkočil reformno delo. Zaradi tega se je cesarju ponesrečila verska diktatura. Kmalu so se mu izneverili še nemški knezi. Karel je vznevoljil Nemce in svojega brata, ker je hotel preskrbeti svojemu sinu Filipu cesarsko krono, čeprav je bil nadvojvoda Ferdinand že izvoljen za rimskega kralja. Kolegij volilnikov je odklonil Fi-

lipovo kandidaturo, izginilo pa je tudi prisrčno razmerje med obema bratoma; Ferdinand se je približal nemškim knezom, posebno izborniku Moricu, poglavarju upornikov.

Moricu je ukazala vlada, da kaznuje Devin, ker ni hotel pripoznati interima. To priliko je porabil volilnik, da se je neopaženo pripravljaj na vojsko proti cesarju; užaljen je bil, kakor je pravil, ker ni dobil obljubljenega plačila in ker so z njegovim tastom grdo ravnali; v resnici se je pa hotel z drugimi protestantskimi knezi polastiti premoženja katoliške cerkve. Skupaj so sklenili zvezo s francoskim kraljem Henrikom II. (1552) in mu zagotovili lotarinška mesta Metz, Toul in Verdun s tem pogojem, da jih založi s prepotrebim denarjem. Zaman so opozarjali Morica na dolžnost hvaležnosti nasproti svojemu dobrotniku.

1552 V tem času je bival Karel v Innsbrucku, da bi bil bliže koncilu. Svetovalci so ga opozarjali na Moricove vojne priprave, na dogovor s francoskim kraljem, ki je pregovoril tudi sultana, da je napadel Ogrsko; toda na cesarjevem dvoru so bili uverjeni o Moričevi lojalnosti. Bilo je že prepozno, ko je cesar spoznal, da ga je Moric slepil. Moric je brez ovire prodiral preko Augsburga in skozi Ehrenberško sotesko v Innsbruck, cesar pa je hitro zbežal iz mesta čez Brenner v Beljak.

Karel je poveril svojemu bratu pogajanje s protestanti. **1552** Ferdinand se je v Pasovi (1552) z Moricem tako-le pogodil: ujeti deželni grof zadobi svobodo — starega volilnika Ivana Friderika so že prej izpustili — verske stvari bode uredil prihodnji državni zbor. Provizorna pogodba je ustvarila mir, toda neodvisno od vsakega koncila.

Cesar je nejevoljen, toda z mirno vestjo, odpotoval na Nizozemsko; svojega brata je pooblastil, da se je začel pogajati s protestanti. Ferdinand se je s priznanja vredno žilavostjo **1555** boril s protestanti na državnem zboru v Augsburgu (1555), kjer sta se obe stranki, katoliška in protestantska, sporazumeli v sledečih točkah: ① protestantom dovolijo večni mir; država ne bode novovernikov več kaznovala, niti jih smatrala za veleizdajalce, postava velja za obe veroizpovedi, ki sta absolutno enokopravni ② ta sprava koristi tistim, ki so jo sklenili; knezom, vitezom in prostim državnim mestom, ne pa podložnikom. Knezi so smeli svobodno izvrševati svojo veroizpoved; uzakonili so

tudi načelo teritorialne verske vlade (*cuius regio, eius religio*): podaniki so morali imeti isto vero kakor njih knezi. Drugoverniki, ki so se trdovratno upirali katolicizmu, so smeli svoje posestvo prodati in se z družino izseliti; ③ do 1552 sekularizirana cerkvena posestva obdrže dosedanji imetelji ④ splošno so odobravali katoliški stanovi načelo, da smejo državni stanovski člani menjati svojo vero; izvzeti so bili samo duhovski knezi, ki so sicer smeli prestopiti k protestantizmu, izgubili pa so v tem slučaju službo in dostojanstvo.

Četrta točka, pridržku cerkvenih knezov (cerkvenemu pridržku, *reservatum ecclesiasticum*) je dodal kralj Ferdinand s cesarjevim pooblastilom tajno deklaracijo: podložnikom teh knezov ne sme nihče vsiljevati druge vere. Cerkevni pridržek je bil pozneje povod marsikateremu prepiru, ker ni imel take pravne veljave kot državnozborski sklepi. Vendar je cerkveni pridržek omogočil katoličanom, da so do današnjega dne ne samo ohranili svojo posest, ampak si tudi spet osvojili katoliški cerkvi že odvzete pokrajine. Mir, ki je veljal samo za katoličane in protestante, ne za druge veroizpovedi, odgovarja tedanji moči obeh strank. Katoličani niso mogli več poraziti protestantov, ti pa so uvideli, da se jim reformacija v cerkvenih deželah ne posreči. Obe stranki sta bili zadovoljni, da sta si zagotovili tedanje posestno stanje.

Neuspehi, bolezen in izdajstvo nehvaležnega Morica so bili vzrok, da je začel Karel mrziti vladarske posle. Vlado v Nemčiji je prepustil svojemu bratu Ferdinandu, Nizozemsko in Špansko je odstopil svojemu sinu Filipu II. (1556). Nato je odšel na Špansko ter se umaknil v samostan sv. Justa v Estremaduri, kjer je umrl 1558.

1558

8. Reformacija v avstrijskih deželah. Doba Ferdinanda I. in Maksimilijana II.

a) Ferdinand I. (1521—1564).

Delitev habsburških dežel 1521. Cesar Maksimilijan I. je določil oba vnuka skupaj za dediča v avstrijskih deželah, toda z ozirom na razmere v teh deželah in dunajski dogovor 1515 sta si razdelila brata v Wormsu 1521 dediščino tako-le: Ferdinand je dobil Gorenjo in Nižjo Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko, izvzemši Slovensko marko, ki si jo je

izgovoril Karel z Istro, Trstom, Gorico in Reko vred. Kranjski stanovi so se pritožili, da so odcepili od Notranje Avstrije južne kraje, turška nevarnost je pa zahtevala na vzhodu konsolidirano in enotno državo, zato je odstopil Karel Ferdinandu v 1522 Bruselju 1522 Kranjski pripadajoče pokrajine, Tirolsko s prednjeavstrijskimi posestvi in Württemberško, ki ga je bil pred dvema letoma Karel pridobil. Odslej so bili Habsburžani razdeljeni na dve panogi: avstrijsko in špansko; prva je morala braniti zahodno kulturo pred izlamskimi napadi, druga je brzdala Francijo. To ni bila za Habsburžane nikakor lahka naloga, zato so občudovanja vredni njih uspehi, da so še toliko ohranili.

Ustanovitev avstrijske velevlasti. Boji z Zapoljo in Turki.

Žalostne razmere so vladale na Češkem in Ogrskem za vladanja Jagelovcev Vladislava in Ludovika II. Na Češkem so vladali plemiči in zatirali meščanstvo; katoličani, utrakvisti in češki bratje so se strastno preganjali. V popolni anarhiji so živeli Ogrci. Magnatje z višjo duhovščino vred so škodovali króni in državi, kjer so le mogli, ter kopičili premoženje. Z dohodki iz državnih posestev kralj dostikrat ni mogel poravnati dvornih potrebščin in vzdrževati zadostnega števila vojakov v obmejnih trdnjavah proti Turkom. Nižje plemstvo je vodil kandidat za kraljevi prestol, mogočni erdeljski vojvoda in pomadžarjeni Hrvat Ivan Zapolja, ki je z največjo krutostjo zadušil ogrski kmečki upor (1514).

Velika nevarnost je pretila Ogrski, ko je slavni sultan 1520 Soliman II. zasedel 1520 turški prestol. Soliman je bil naj-
do mogočnejši vladar iz Osmanovega rodu in prešinjen kakor
1566 Karel V. kraljevskega ponosa. Kakor je ta sanjal o krščanskem svetovnem gospodstvu, tako oni o zmagoslavnem izlamskem pohodu po svetu. Vsaj je neomejeno vladal državi, ki je presegala po obsegu ves zahod. Leta 1521. je osvojil Soliman ključ do Ogrske, Beligrad, in 1522. je prepodil Ivanovce s trdne krščanske postojanke v Levanti, z Roda; a cesar Karel jim je odstopil otočje Malto, ki varuje vhod v zahodno kotlino Sredozemskega morja in ki so ga pretvorili v važno oporišče krščanskih mornaric. Kmalu nato je navalil Soliman na Ogrsko
1526 in grozno porazil maloštevilno vojsko pri Mohaču 1526, ker Zapolja namenoma ni hotel pomagati svojemu kralju. Na begu je padel kralj Ludovik v bližini Pečuha s konjem vred v potok in se zadušil v blatu.

Ker Ludovik ni zapustil potomcev, bi morali po dednih pogodbah pripasti Češko in Ogrsko njegovemu svaku Ferdi-

nandu. Toda češki stanovi niso hoteli priznati dednih pravic Ferdinandovih, ampak so se mu prostovoljno podali. Tudi na Ogrskem so nekateri stanovi brez ozira na dedne pogodbe iz 1463 in 1493 prostovoljno proglasili Ferdinanda za kralja, pridružujoč svojemu kraljestvu staro samostalnost. Večina ogrskih stanov pa se je pridružila narodni stranki in izvolila na podlagi državnozborskega sklepa iz 1505 Ivana Zapoljo za kralja. Kakor Ogri so se razdelili tudi Hrvatje v dva nasprotna tabora: hrvaški stanovi so izvolili, neodvisno od Ogrov, čeprav so pripadali k ogrski državi, Ferdinand v znak hvaležnosti, ker so jih Habsburžani in notranjeavstrijske dežele podpirale v bojih s Turki, Slavonci pa so iz sovraštva do Nemcev izvolili Zapoljo za kralja. Začeli so se dolgotrajni boji za ogrsko krono, v katerih se je v začetku odlikoval tudi kranjski plemenitaš Janez Kacijanar iz Begunj pri Radovljici. Ogrske narodne kralje so podpirali vsi habsburški sovražniki, najbolj Turki, ki so v naslednjih 150 letih pustošili in plenili po notranjeavstrijskih, ogrskih in hrvaških deželah in odpeljevali ljudi v sužnost. V teh bojih se je razširila med avstrijskimi narodi ideja celokupne države. Ogromne denarne vsote so žrtvovali — včasih so prispevali tudi nemški državni stanovi — za zidanje novih in vzdrževanje starih trdnjav, za stalne posadke in stalno armado na Ogrskem in na hrvaški vojaški granici; seveda so se s tem Avstriji tudi sami branili.

Tako je udril sultan 1529 na Ogrsko. Na mohaškem bojišču **1529** se mu je poklonil Zapolja, ki ga je v Budi proglasil za ogrskega kralja. Sultan je pa drl dalje, bil kmalu pred Dunajem in ga obkolil od vseh strani. Bil je to veleopasen položaj. Janičarji so rušili mestno obzidje s podkopi ter naskakovali tako nastale vrzeli, toda branitelj Dunaja, junaški grof Nikolaj Salm, in njegovi podpoveljniki, posebno Janez Kacijanar, so srečno odbili vse navale. Cele tri tedne je trajal ta ljuti boj; daleč naokrog so divjale turške čete. Toda nastopilo je slabo, deževno in mrzlo jesensko vreme in Turki so jeli bolehati in umirati; vsled tega je sultan primoran odvedel svoje čete na Turško. Dunaj je bil rešen.

Čez tri leta (1532) je sultan zopet pridrl na Ogrsko, zopet je hotel osvojiti Dunaj. Toda že pri mestu Kiseku ga je **1532** ustavil hrabri Hrvat Nikolaj Jurišić.

Trmasti sultan pa je hotel vsekakor osvojiti to trdnjavo. Že se je moral Jurišić umakniti iz razrušenega mesta v grad in ga braniti s peščico vojakov zoper vso turško vojno, ki je izgubila pri napadih več tisoč vojakov. A zaman so bili vsi turški poskusi. Tedaj pregovori veliki vezir Jurišića, da je dovolil fingirano predajo. Dovolil je obesiti na gradu prerokovo zastavo, janičarji so pa menili, da so se kristjani vdali. Tako je opustil sultan nadaljnje obleganje, hoteč nadaljevati prodiranje proti Dunaju. Ker je pa bila v Dunajski kotlini zbrana močna nemška državna armada, je krenil sultan od Šopronja čez Friedberg, Gradec, Maribor in Varaždin domov.

Nadvojvoda Ferdinand ukaže 1537 denarjaželnemu, pretkanemu in nasilnemu Kacijanarju, da vzame Turkom pokrajino vzhodno od Požege.

Kacijanar je prodrl do Oseka; ker je pa brezuspešno oblegal mesto, se je vrnil domov. Pri Gorjanu je ponoči zbežal z dvema podpoveljniki in nekaterimi četami, ne da bi še ostale vojake opozoril na nevarnost; te so zasledujoči Turki pobili in jim vzeli orožje in topove. Kacijanar je bil obsojen, ker je sam provzročil ta občutni poraz cesarske vojne. Toda ušel je iz ječe in pribežal na Hrvaško, kjer mu je odstopil poznejši sigetski junak Nikola Zrinjski kostanjeviški grad ob Uni. Tu je Kacijanar razvil živahno agitacijo proti Ferdinandu; s turško pomočjo je hotel vsiliti Zapoljo Hrvatom. Zato ga je pri obedu l. 1539. umoril Nikola Zrinjski, ki je pa tudi sam s Turki paktiral.

1538 Med tem je sklenil Ferdinand z Zapoljo mir v Velikem Varadinu (1538) ter mu prepustil Erdeljsko in tiste kraje v vzhodni Ogrski, ki jih je ravnokar imel v posesti, ter kraljevi naslov; po Zapoljevi smrti naj pripadejo te pokrajine Habsburžanom. Pa ta nada se Ferdinandu ni izpolnila. Po Zapoljevi smrti proglasi narodna stranka njegovega novorojenega sina Ivana Sigismunda za kralja; tudi sultan se potegne zanj ter osvoji 1541 Budo in v naslednjih letih do 1547 srednje Ogrsko med Donavo in Tiso ter zahodno Ogrsko od Donave do črte: Komorno, sredina Blatnega jezera do Drave. Turška last je bila tudi Slavonija do reke Ilove. Ferdinandu je ostala le Ogrska na severozahodu in zahodno od one črte ter Hrvaška; na Erdeljskem in v Zatisju je vladal mladi Zapolja kot turški vazal.

Luteranstvo na Avstrijskem. Komaj je bil nastopil Luther, že je našlo seme njegovih naukov rodovitna tla tudi po habsburških deželah. Novo vero so razširjali plemenitaši, trgovci in rudarji. Zatirani kmetje so radi poslušali luterance, ker jim je nova vera obetala svobodo, ki so si jo po svoje tolmačili; saj so bili v verskih resnicah silno neuki, ker je nedostajalo

dobrih duhovnikov. Plemenitašem je dalo novoverstvo ugodno priliko, da so se otresli patronata ali pa celo semintja polastili cerkvenega imetja; mnogi so namesto katoliškega duhovnika nastavili luteranskega predikanta. Samostani so bili večinoma že preje propadli ali pa obubožali vsled turških napadov ali slabega gospodarstva.

Med Slovenci je razširjal luteranstvo ljubljanski kanonik Primož Trubar (1508—1586), ki so se mu pridružili Krelj, Dalmatin, Bohorič. Ti so oznanjevali ljudem Lutrove nauke; slovenili so njegove spise in zlagali duhovne pesmi. Hoteč utemeljiti novoverstvu trdno podlago so se poprijeli prevoda sv. pisma; vso biblijo je prevedel Dalmatin (1584). Poleg verskih so spisali še razne jezikovne in šolske knjige in s tem so osnovali novoslovensko slovstvo. Največ zaslug gre Trubarju, ki je propovedoval po Kranjskem, Štajerskem in Goriškem, umrl pa je v prognanstvu na Württemberškem.

Luteranci nemških alpskih dežel so zahtevali na skupnih deželnih zborih versko prostost in ius reformandi; toda Ferdinand ni hotel ugoditi njihovi prošnji, ampak je izganjal luteranske predikante, ki so našli navadno varno zavetje med somišljeniki na Nemškem. Pozval je tudi jezuite na Dunaj (1551), ki so poučevali na bogoslovni fakulteti in ustanovili svojo gimnazijo. Takoj v začetku je tukaj deloval prvi nemški jezuit Peter Kanizij, ki je spisal katekizem (*Summa doctrinae christianae*) 1555.

Uprava avstrijskih dežel. Ferdinand je nadaljeval od svojega očeta začeto organizacijo centralnih uradov in s tem podkrepil knežji absolutizem nasproti avtonomističnim stanovom. Obdržal je računski komori in regimenta na Dunaju in v Innsbrucku, na novo pa je ustanovil na Dunaju za avstrijske alpske dežele dvorno komoro (*Hofammer*) kot nadzorno oblastvo za finančne posle, dalje dvorno svetovalstvo (*Hofrat*) kot najvišje sodišče, tajno svetovalstvo (*geheimer Rat*), ki je pretresovalo zunanje zadeve in dvorni vojni svet (*Hofkriegsrat*), ki je odločeval v vojaških stvareh. Ti uradi so se obdržali v bistvu do razpada patrimonialne absolutistične države, do 1848. Na Češkem, Ogrskem in Hrvaškem so poslovali drugi uradi. Sicer pa bi bil rad Ferdinand tudi te dežele spravil v ožji stik z dednimi deželami. To je hotel doseči potom parlamentarizma, skupnih

stanovskih zborovanj, ki se jih pa Ogrji in Hrvatje niso hoteli udeležiti.

1564 **Delitev Avstrije.** Navzlic svojemu stremljenju, da bi okrepil vladarsko moč, je razdelil Ferdinand dežele med svoje tri sinove: Maksimilijanu, poznejšemu cesarju, je dal Gorenjo in Nižjo Avstrijo, Češko, Ogrsko in Hrvaško; Ferdinandu, ki se je oženil z meščansko hčerjo iz Augsburga, Filipino Welser, je dal Tirole in Prednjo Avstrijo, Karlu pa Notranjo Avstrijo. Temu sta poverila njegov brat Maksimilijan in pozneje cesar Rudolf II. obrambo Hrvaške. Tirolska panoga je izumrla s svojim ustanoviteljem, ker le-ta ni imel nobenih moških potomcev iz enakorodnega zakona; nižjeavstrijska je živela do smrti cesarja Matije (1619), nato je združila notranjeavstrijska vso habsburško posest.

9. Maksimilijan II. (1564—1576.)

Protestantizem se razširja v Avstriji. Maksimilijan je bil kot prestolonaslednik v srcu popolnoma vdan luteranstvu. Ko pa naj bi bil njegov sin vsled bolezni don Karlosa zasedel španski prestol, je obljubil, da hoče živeti po naukih katoliške vere. Kot cesar je bil samó navidezno katoličan; dovolil je protestantom v Nemčiji mnogo pravic, v avstrijskih deželah pa se ni nikdar potegnil za katoliško vero. Lahko bi bil na podlagi sklepov tridentinskega zbora izboljšal cerkveno življenje, a rajši je hotel to izvršiti s svojo deželno knežjo močjo. Za samostane je razglasil generalni red (Generalordnung), njih posvetne dohodke pa je nadzoroval samostanski svet (Klostererrat). Plemenitašem v Gorenji in Nižji Avstriji je dovolil, da smejo svobodno izvrševati augsburško konfesijo, meščane je pa razburil, ker jim ni dovolil teh pravic.

Na Češkem so bile cerkvene razmere še bolj zmedene. Tu so živeli postavno nepriznani češki bratje, katoličanje in maloštevilni utrakvist, ki so se pa večinoma združili s protestanti. Češki protestantje so ustanovili na podlagi zmesi luteranskih in kalvinskih nauk „češko konfesijo“. Deputaciji plemenitašev, privržencev češke konfesije, je cesar ustno zatrdil, da jih ne bode motil v njihovem verskem prepričanju, in jim dovolil, da si smejo v obrambo svojih koristi izvoliti pripravnne može. Izvzeti pa so bili češki bratje in mesta.

Ferdinand Tirolski je bil veren katoličan. Vneto je podpiral cerkveno oblast pri restavracijskem delovanju ter bodril duhovnike k gorečnosti v izpolnjevanju dolžnosti. Kmalu je zopet svež katoliški duh prevel Tirolsko in Prednjo Avstrijo; jezuiti in drugi redovniki, marijanske kongregacije in verske družbe so pregnale luteranstvo. Ferdinand je ljubil znanost in umetnost, podpiral je umetnike, ki so iz vseh dežel prihajali na njegov dvor. Zelo je pomnožil in izpopolnil umetniško zbirko na gradu Ambras.

Karel Štajerski (1564—1590). Vrhunec protestantizma in začetek protireformacije v Notranji Avstriji. V Notranji Avstriji je bilo v začetku njegove vlade skoro vse plemstvo in meščanstvo luteransko. Ker so bili stroški za obrambo hrvaške in slavonske granice, za zgradbo nove trdnjave Karlovca, nabavo vojnega gradiva, preskrbovanje vojakov in odplačevanje dolgov jako veliki, so dovolili štajerski protestantski stanovi deželnemu knezu potrebne vsote le s tem pogojem, da jim je ustno obljubil na deželnem zboru v Brucku o. M. 1572, da jih v verskih stvareh ne bode vznemirjal. In ko so se zbrali na generalnem deželnem zboru zastopniki notranje-avstrijskih dežel v istem mestu 1578, so zopet dovolili nadvojvodu večjo vsoto za deželno brambo le s tem pogojem, da je ustno zagotovil plemstvu v teh deželah prosto izvrševanje luteranske veroizpovedi. Obljubil je tudi, da v Gradcu, Judenburgu, Celovcu in Ljubljani ne bode dal izgnati stanovskih predikantov ter zapreti stanovskih šol in da ne bode preganjal meščanov v drugih mestih zaradi njih vere. Prepovedal je pa meščanom, da ne smejo svojevoljno nastavlјati predikantov. S temi pravicami, ki jih imenujemo bruško pacifikacijo, je dosegel protestantizem v Notranji Avstriji vrhunec.

1578

Oprti na te pravice so uprizorili stanovi in mesta strastno protestantsko propagando, preganjali duhovnike, izpreminjali katoliške cerkve v luteranske, obdržavali cerkvena posestva zase ali vzdržavali z njihovimi dohodki ali celo iz deželne blagajne predikante, zasramovali katoliške obrede. Da bi neprestano prodiranje protestantske vere nekoliko zaježil, je pozval Karel jezuite, posebno ker je zelo primanjkovalo sposobnih svetnih duhovnikov. V Gradcu so ustanovili gimnazijo, ki jo je pretvoril nadvojvoda 1585 v vseučilišče; na njem so po-

1585

učevali jezuiti in konkurirali s protestantsko deželno gimnazijo. Škof Martin Brenner, Karlova strogokatoliška soproga Marija Bavarska, bavarska vojvodi in papežev nuncij so pregovorili nadvojvodo, da je začel od leta 1579. posebno goreče predikante izganjati, prepovedal meščanom pohajati cerkve protestantskih plemenitašev, dal sežgati mnogo novoverskih knjig ter kaznoval nepokorne z globami in zaporom; odstavil je tudi nekatere luteranske sodnike ter jih nadomestil s katoliškimi. V enakem zmislu sta delovala škofa briksenski na Bledu in friziški v Škofji Loki. Leta 1590. je umrl Karel v najlepši dobi, a še v oporoki je velel: Škodljivo krivoverstvo je treba zatreti.

- 1565**   **Vojne s Turki.** Leta 1565. so napadli Turki Malto, toda junaški veliki mojster Ivanovcev, Jean Parisot de la Valette, je odbil vse njih naskoke. Stari sultan se je hotel zaradi tega poraza maščevati nad cesarjem, zato je udrl na
- 1566**   **Ogrsko,** kjer je začel 1566 oblegati malo mesto Siget v bližini Pečuha.

To mesto je bilo utrjeno samo z nasipi iz prsti in lesa, le notranji grad je imel zidan stolp. Nikolaj Zrinjski, kateremu je Ferdinand daroval veleposestvo Čakovec in ga imenoval za nadpoveljnika cesarskih čet na jugozahodnem Ogrskem, se je pet tednov branil v mestu. Ko so pa Turki to kmalu razrušili, zavaroval in branil se je v gradu. Turki so mu obetali bogate darove in celó hrvaško kraljestvo, ako se vda, pa zaman. Kar se vname notranji sigetski stolp! — Približala se je odločilna ura. Zrinjski obleče praznično obleko ter opaše sabljo svojega očeta, v pas pa si dene sto cekinov, češ, da ne poreče, kdor opleni truplo, da ni našel ničesar. Dvižni most se nato spusti, vrata se odpro, top zagrmí in Zrinjski plane s svojimi tovariši nad Turke, ki so kmalu vse posekali. Zrinjskemu so na topu, ki so ga bili Turki vplenili pri Oseku 1537 ter imenovali „Kacijanarica“, odrezali glavo ter jo poslali cesarju, ki jo je ukazal pokopati v Čakovcu. Med obleganjem je umrl sultan Soliman II., a zviti veliki vezir Hrvat Sokolović je prikril njegovo smrt vojakom, da jim ne bi upadel pogum. Vsa Evropa pa je proslavljala novega Leonido.

Naslednji sultan Selim II. je nadaljeval ofenzivno politiko. L. 1592. so osvojili Turki bihačko pokrajino, 1596. Ogrsko severno od Jagra in 1600. okolico Kaniže. Od tod so plenili po sosednjih štajerskih krajih in požgali 1605 Ljutomer. Tako je bila razdeljena Ogrska na tri dele; ako upoštevamo teritorialno obsežnost od vzhoda proti zahodu, so bili posamezni deli v razmerju 5 : 7 : 2.

- 1593**   **Slavna** pa je spet zmaga krščanske vojske pri Sisku 1593.

To mesto je zagrebški kapitelj močno utrdil, zato so ga večkrat izkušali Turki osvojiti. Ko ga Hasan paša napade, prihiti mestu na pomoč karlovški general Andrej Turjaški s hrabrim Adamom Ravbarjem s Krumperka in premaga Turke; veliko jih je utonilo v Kolpi. Zmagovalci so zaplenili bogato turško šotorišče in znani top Kacijanarico. Iz Hasanove dragocene obleke, ki je bila iz damasta sešita ter vtkana z zlatom in srebrom in z zelenimi in modrimi cveticami, so naredili mašni plašč, ki ga hranijo v ljubljanski stolni cerkvi, kjer se spominjajo še dandanes slavne zmage na dan sv. Ahacija (22. junija). V spomin na to zmago so dali kranjski deželni stanovi iz vzbočenega bakra izgotoviti slikano podobo bitke pri Sisku; podoba visi še dandanes v kranjskem deželnem muzeju.

B. Reformacija na Francoskem. Kalvinizem.

Francija je bila v začetku šestnajstega stoletja navidezno močna država. Plemiči in duhovniki so bili kralju pokorni, sijajno je nastopal absolutistični kralj ter izdatno podpiral umetnike in učenjake. Razširjala sta se humanizem in renesansa z dobrim in slabim vplivom, ljudstvo pa je ječalo pod težkimi davki in bilo ogorčeno nad nenravnim življenjem dvora.

Luteranski nauki so se razširjali po Francoskem po l. 1520., toda samo med plemstvom in izobraženimi krogi; večina francoskega ljudstva je ohranila katoliško vero. Nova vera je imela hude nasprotnike v duhovščini, v pariški bogoslovni fakulteti Sorbonne in v kroni. Franc I. (1515—1547) je bil sicer velik prijatelj nemških protestantov, v lastni deželi je pa preganjal novovernike, ker je potreboval katoliško cerkev za politične namene. Vse sile je napel, da ne bi razdružila nova vera njegovega naroda kakor v Nemčiji, kajti samo složen narod ga je lahko podpiral v velikem, neprestanem boju z nemškim cesarjem; zato je bil tudi prijatelj papežu.

Največ privrženecv na Francoskem je dobil kalvinizem. Ivan Calvin, rojen 1509 v Noyonu v Pikardiji, je bil ob Luthrovem nastopu star osem let. Bogoslovja in humanističnih ved se je učil v Parisu, prava pa v Orleansu. V teh mestih je upoznal Luthrove nauke, ki jih je razširjal okoli Parisa; zato ga je vlada izgnala iz dežele. Krenil je v Švico ter je v Baselu izdal „Institutio religionis

1515

do

1547

christianae" (1535), sestav svojih verskih nazorov, v latinskem in francoskem jeziku. Naslednje leto je dobil službo v Ženevi, protestantskem Rimu, kjer je ostal z malim presledkom do smrti (1564).

Odločilne temeljne nauke o brezpogojni nujnosti in absolutni predestinaciji je prevzel Calvin po Wiklifu, ostale po Luthru. Te je prilagodil potem čudi francoskega ljudstva, dočim je zelo vplival nanje tudi njegov osebni značaj.

V Ženevi je ustanovil Calvin, ko je z neusmiljeno krutostjo postal neomejen gospodar v občini, pravo teokratično republiko po zgledu starega zakona. Calvin je menil: s samimi pridigami ni mogoče ljudi prisiliti, da bi tako živeli, kakor je Bogu všeč. Najti je treba druga sredstva, ki vse državljansko in cerkveno življenje občanov preobrazijo v zmislu evangelija. Najvažnejši pripomoček je že v sv. pismu zapovedana strogorednost, ki vsakega človeka neprenehoma opazuje, tega z milo kaznijo poboljša, onega z ostro kaznuje, izobči; zato je izobčenje neogibno potrebno za cerkev. Tako je izpremenil Calvin z dobropremišljenim sistemom pouka, opominjevanja, svarjenja, inkvizitoričnega nadzorovanja in občutnih kazni prej lahkožive, razuzdane prebivalce Ženeve v resne vernike, ki so smatrali verske dolžnosti za državljanske; kajti kakor država verske nauke brani, tako je tudi dolžna vernike siliti, da izpolnjujejo verske zapovedi.

Država pa ni nadzorovala le verskega nauka in izvrševanja verskih dolžnosti, ampak tudi nравstvo. Njeno tozadevno zakonodajstvo ne pozna milosti. S kaznimi je omejila vsakovrstne veselice, domače slavnosti, igre, ples, petje, javne ljudske zabave, razkošje, sploh vsak svoboden in vesel umetnostni užitek, češ, da vse to napeljuje h grehu. Poleg države je še kalvinski konzistorij nadzoroval nравno vedenje državljanov. Najmanjši prestopki, nedolžna šala, nepremišljena beseda, izgovorjena v krogu prijateljev, je bila kaznovana. Vsak dan se je morala obhajati liturgija, koje glavni del je bila pridiga, ob nedeljah pa so bile štiri; štirikrat na leto so delili sv. ohhajilo.

Za Calvinov cerkveni sistem je nadalje jako važna ustava, ki je podvrgla državo cerkvi ter utrdila njeno podložnost. V kalvinski cerkvi sta dve službi velikega pomena: duhovniška in starejšin ali prezbiterjev. Duhovniška je najvažnejša služba, skupščina duhovnikov odločuje sama o nameščanju in disciplini propovednikov in vodi ter vzdržuje cerkveno strogorednost. Pri zadnjem poslu so pomagali duhovnikom tudi laiki: konzistorij starejšin, izvrševalni organ cerkvene discipline, ki je imel pravico izobčitve. Čeprav je bilo v konzistoriju dvakrat toliko laikov kakor duhovnikov, so vendar le-ti odločevali, saj so bili samo tisti laiki izvoljeni, ki so prijali duhovnikom; tako je imela občina le teoretično, le na papirju cerkveno suverenstvo.

Nadalje je imela hierarhija odločilno besedo v posvetnih stvarih. Calvinovi nauki zapovedujejo državi, da pomaga proslavljati božje ime. Država je postala cerkvi podrejena: brezpogojno jo je podpirala pri nadzorovanju nřavnega vedenja vernikov, izvrševala lastno kazensko oblast

v zmislu cerkvenega rigorizma, branila cerkvene nauke ter kaznovala krivoverstvo kot veleizdajo.

Tako je gospodoval Calvin v Ženevi s trmo-glavim, brezsrčnim, skrajno strogim verskim fanatizmom. Zatrli je s silo vsako samostojno nasprotno mnenje, poznal ni pravičnosti nasproti neprijatelju, njegova beseda je bila nezmotljiva avtoriteta.

Niso pa vseh cerkvenih in državnih napak Ženeve v tej ostri enostranosti sprejele druge kalvinske občine, ampak so jih precej omilile. Povsod drugod so izvedli občinsko ustavo, tako da so občine imele vrhovno vladarstvo cerkve. Nasproti tesnosrčnemu in bojazljivemu luteranstvu je ohranil bojeviti kalvinizem vedno krepkovoljno naravo. Zato se je razširjala Calvinova ali reformirana vera po Švici, kjer je izpodrinila Zwinglijevo, potem ko so se zedinili o najvažnejših naukih; dalje po Ogrskem, Poljskem, po nekaterih nemških državicah, germanski Nizozemski, Škotski in Francoski.

C. Reformacija na Angleškem.

Neposredni povod cerkvenega prevrata na Angleškem je bil spor Henrika VIII. (1509—1547) s papežem in nebrzdana strast nasilnega kneza, ki mu je manjkalo trdne npravne podlage. Ta knez je bil ločen od prve žene, s katero je živel 17 let v ne posebno srečnem zakonu; od peterih poznejših žen je dal dve (Ana Boleyn in Katarino Howard) z mirno dušo usmrtiti, tretja (Ana Cleve) pa se je smela kot tujka po poluletnem zakonu vrniti v domovino. Z Rimom je začel Henrik boj samo iz golega egoizma, želel si je tudi s tem povišati svojo moč.

1509
do
1547

Ker papež ni hotel razveljaviti Henrikovega prvega zakona, je poizkusil kralj ta namen v domovini doseči. Vedel je, da mu bo nasprotovala pri tem višja duhovščina; zato je moral streti moč hierarhije, ki je bila še edina ovira kraljevemu absolutizmu. Parlament je bil že prej izgubil dosti vpliva. Brezozirni Henrik je kmalu od vseh stanov zapuščeno duhovščino preplašil, da ga je že v začetku 1531 deloma pripoznala

1534 kot „svojega edinega in najvišjega gospoda“, kot „svojega poglavarja in zaščitnika“. Tri leta pozneje (1534) pa je parlament dovršil delo z zakonom o supremaciji: angleška cerkev postane neodvisna od „rimskega škofa“; dosedanje papežev oblast z dohodki, s pravicami jurisdikcije in vizitacije dobi kralj. Tako je nastala narodna angleška cerkev, ki je za vlade Henrika VIII. še nadalje ohranila vse druge katoliške dogme in obrede. Njen posvetni glavar je imel kot deželni knez tudi v verskem oziru neomejeno oblast ter je z največjo brezobzirnostjo izvrševal postave o krivovercih. Brez premisleka in brez usmiljenja je dal tekom let usmrtiti na stotine katoličanov in luterancev, prijateljev in sovražnikov kot veleizdajalce. Med nesrečnimi žrtvami sta bila dva zvesta kraljeva služabnika: škof v Rochestru, John Fisher, ki je pomagal kralju v literarnem dvoboju z Martinom Luthrom — takrat je papež podelil kralju častni naslov „defensor fidei“ — in veliki humanist ter kraljevi kancelar Tomaž More, ker sta še nadalje pripoznala veljavnost prvega kraljevega zakona.

Kralj je ljubil izključno tiste može, ki so znali dogmo o kraljevem suprematu najbistroumneje utemeljevati. Med temi sta se mu najbolj prikupila: Tomaž Cromwell, ki je kot kancelar deloval na ožjo zvezo s protestanti in kot kraljevi vikar — namestnik — upravljal angleško cerkev, katoliški cerkvi pa veliko škodoval, ker je sekulariziral nad 600 samostanov v prid kroni in deloma plemstvu, — pa spretni ter gibčni Cranmer, prvi anglikanski nadškof v Canterburyju, prijatelj nemških protestantov ter teološki zagovornik kraljevih dejanj. Kajti kralj je ustvaril sistem, ki ga je razjedalo notranje protislovje: rimska cerkev brez papeža. To je napotilo obe cerkveni stranki, da sta se trudili položaj razbistriti: ena se je borila za razširjenje in okrepljenje reformacije, druga za zopetno priznanje papeža.

1547 Pod Henrikovim mladoletnim sinom Edvardom VI. (1547—1553) je vpeljal Cranmer protestantizem. V 42 členih, do dogmatični kompilaciji anglikanske cerkve, je združil luteranske in kalvinske nauke in proglasil sv. pismo kot edini vir vere. 1553 Obdržal je pa deloma ustavo in obrede katoliške cerkve, zato da se je ljudstvo na novotarijo lažje privadilo. Toda Cranmerjeve naredbe so se vzdržale le za Edvarda.

D. Reformacija v severnih državah.

Unija skandinavskih držav posebno med švedskim ljudstvom ni bila priljubljena. Kralj Kristijan II. je zadel pri Švedih ob hud odpor, ko je hotel vpeljati absolutistično vlado. Mislil je, da bode zadušil uporno gibanje, ko je ukazal kakih 600 uglednih Švedov umoriti (stockholmsko krvoprelitje 1520). Toda Švedi so pod vodstvom Gustava Wasa premagali Dance in proglasili 1523 svojega voditelja za kralja. Tako je razpadla kalmarska unija. Ker je bil pa novi kralj jako siromašen, je hotel obogateti s cerkvenimi posestvi ter je za svoje načrte pridobil tudi posvetne stanove. Ker švedski škofje niso bili kos svoji nalogi, je sklenil brez ovire državni zbor v Westeråsu (1527), da naj krona razpolaga s cerkvenimi posestvi in dohodki in da se mora v vsej državi vpeljati luteranska vera.

Ravno tako nasilno kakor na Švedskem je postopal Kristijan II. na Danskem proti katoliški duhovščini in plemstvu. A Danci so ga odstavili 1523 in izvolili njegovega strica Friderika I. Holsteinskega za kralja. Njegov sin Kristijan III. je s silo vpeljal luteranstvo. L. 1536. je ukazal vse škofo zapreti ter jih je prisilil, da so se odpovedali častem in dohodkom. Kralj in plemstvo sta se nato polastila cerkvenih posestev; nazadnje so pa izgnali vse katoliške duhovnike.

Istočasno se je razširil protestantizem na Norveškem in po Izlandiji, Kurlandiji, Livoniji in Poljskem.

Nekoliko privržencev je dobil protestantizem tudi v Španiji in Italiji. V novodobni Španiji ima veliko važnost cerkvena reforma, ki jo je izvedel Ferdinand Kastilski. Ta je zelo zmanjšal papežev vpliv na cerkev, s tem pa je povišal svojo monarhično moč in odpravil s strogimi predpisi o nramnosti propalo cerkveno življenje. Za španski narod je značilna globoka vernost, ki se je ukoreninila v stoletnih bojih z neverniki. Kajti bojujoč se z neverniki so se bojevali Španci za domovino; zato se je pri njih istovetila vera z domovino. Ta španska verska vnema in navduševalna mistika sta skrbno čuvali čistočo vere večine ondotnih prebivalcev, da so lahko premagali maloštevilne protestante in pripravili tla za renesanso katoliškega krščanstva.

Novoverski nauki so bili tudi po Italiji deloma razširjeni, toda ker se niti knezi, niti preprosto ljudstvo ni pridružilo temu gibanju, so papeži že v nekaterih letih iztrebili novoverstvo.

Tretji oddelek.

Doba protireformacije in bojev katoliških držav s protestantskimi. (1556—1648.)

A. Restavracija katoliške cerkve.

Delovanje papežev. Nerednosti, ki so kazile katoliško cerkev, so skušali papeži odpraviti in zaceliti rane, ki jih je zadalo novoverstvo. Cerkev se je prerodila kakor feniks k novemu življenju, v pomlajeni moči je vstala k novemu cvetu. Za evropske izgube se je odškodovala v Ameriki, sposobnejši delavci so razširjali njene nauke.

Najprvo se je prenovilo papeštvo, ki je potem dalo vsej cerkvi novo življenje in nov ogenj. Papež Pavel III. je razglasil 1543 „*Index librorum prohibitorum*“, da bi varoval vernike pred vplivom slabega čtiva, vpeljal je inkvizicijo ter sklical tridentinski zbor. Prijatelj Avstrije Pij IV. je odpravil nepotizem in v zvezi s svojim nečakom, milanskim nadškofofom sv. Karlom Boromejem, se je z največjo vnemo trudil, da bi povsod uveljavil odloke tridentinskega zbora. V istem zmislu je deloval njegov naslednik Pij V., ki je navduševal države za boj proti Turkom in protestantom. Gregor XIII. je ustanovil več zavodov za izobrazbo duhovnikov in mnogo stalnih nunciatur — poročila papeževih nuncijev in legatov so jako važni viri za zgodovino — dalje je naročil posebni komisiji, da popravi koledar, in razglasil uspehe njenega dela 1582; slednjič je pomagal pri novi popravljeni izdaji „*Corpus iuris canonici*“. Razrite finance in slabo upravo cerkvene države je

uredil Sikst V., sezidal v Rimu mnogo blagodejnih ustanov, uredil kardinalski kolegij in urade rimske kurije. Za obsežne katoliške misijone so ustanovili v začetku sedemnajstega stoletja kongregacijo propagande, ki so ji papeži in verniki vsega sveta darovali v dosego apostolskega delovanja velike vsote. Te pa je zasegla 1884 italijanska vlada. Cerkveni glasbi je dal klasično dovršenost *musicae princeps Palestrina*.

Tridentinski koncil,¹⁵⁴⁵ zadnji ekumenični pred vatikanskim^{do} 1869/70, je zboroval v velikih presledkih za vlade treh papežev: pod Pavlom III. 1545—1547, Julijem III. 1551—1552 in Pijem IV. 1562—1563. Boriti se je moral z velikimi težkočami, notranjimi in zunanjimi sovražniki, s francosko politiko in teologijo. V Trident so prišli tudi odposlanci protestantskih knezov; ker so pa bile odklonjene njih zahteve, so kmalu zapustili mesto. Koncil, ki so se ga udeležili ponajveč španski in italijanski prelatje, je izvršil v 25 javnih sejah občudovanja vredno delo, ki je izrednega pomena za novodobno katoliško cerkev, ker ji je dalo novo trdno podlago. Izvêdel je reforme in odpravil s preudarnostjo in obzirnostjo vse zlorabe in pogubonosne dogmatične nenatančnosti. Vse te nedostatke je nadomestil z nauki, ki so jih globlje in natančneje opredelili, posebno tiste o vsebini, veljavi in porabi sv. pisma, o izvirnem grehu, opravičbi, sv. zakramentih in sv. maši, o vicah, češčenju svetnikov, odpustkih, praznikih in postnih dneh. Za cerkveno življenje so važni ukrepi o katoliških učnih zavodih in bogoslovnih semeniščih ter o stanu primernem življenju duhovnikov. Sinoda je papežu poverila nalogo, da izda katekizem, ki je prišel na svetlo pod Pijem V. Vse sinodalne sklepe je potrdil Pij IV. (1564).

Papeštvo je na ta način prešinel strogo cerkveni duh, cerkev pa je zadobila staro samozavest ter si je sedaj lahko osvojila, kar je bila prej izgubila.

Novi cerkveni redovi. **Jezuiti.** **Misijoni.** Starim redovom so priskočili na pomoč v boju z novoverstvom novi: kapucinski (1528), ki je kmalu užival veliko priljubljenost pri ljudstvu, in Barnabiti. Ta dva reda sta vplivala na ljudstvo s pridigo, v spovednici, z mladinskim poukom in karitativnimi

deli. Z oskrbo siromakov in bolnikov so se pečali: red usmiljenih bratov, kongregaciji usmiljenih sester in lazaristov in deloma red uršulink; zadnje so se posvetile dekliški vzgoji.

Največ zaslug za uspešno razširjenje protireformacije pa si je pridobil jezuitski red. Ustanovil ga je Don Iñigo Recalde de Loyola (roj. 1491 ali 1495), ki je bil pravi sin zagonetnega, tihega, fantastičnega rodu Baskov. Posvetil se je vojaškemu stanu, a pri obleganju Pampelune 1521 je bil hudo ranjen, da je vsled tega postal hrom in nesposoben za vojaško službo. Na bolniški postelji je pridno prebiral življenje Kristusovo in svetnikov, pri čemer ga je prevzelo tako navdušenje za katoliško cerkev, da je sklenil posvetiti vse svoje življenje Bogu. Ko je okreval, je bival nekaj časa v votlini pri mestecu Manresa, kjer je sestavil exercitia spiritualia, navodilo za duhovne vaje. Nato je potoval v Palestino.

Ko se je povrnil iz svete dežele, se je dolgo let pripravljals študijami na raznih vseučiliščih na svoj poklic, da bi uresničil svoje geslo: *Omnia ad maiorem Dei gloriam*. Leta 1528. je prišel v Paris, kjer je z enakomislečimi Španci (Frančiškom Ksaverijem, Diego Laiñezom, Nikolajem Bobadillo in drugimi) sedem let študiral bogoslovje na Sorbonni. Po skrbni pripravi je družba vseučiliških dijakov 1534 v montmartreski cerkvi slovesno zaobljubila uboštvo in devištvo ter misijonsko delovanje v Palestini; ako bi pa to ne bilo mogoče, se hočejo brezpogojno podvreči papežu, da jih porabi v cerkveni službi. Papež Pavel III. je zato dal Loyolovi družbi, ki se je zvala *compañia de Jesús, societas Jesu*, kanonično potrdilo z bulo „*Regimini militantis ecclesiae*“ (1540).

1540

Bila je maloštevilna, toda izbrana četa. Vse je preveval isti duh stroge vojaške discipline, dičila jih je čednost slepe pokorščine, najlepša dika vojaka; izvor in gonilna sila pokorščine sta bili pa pobožnost, čista ljubezen do Boga in obljuba, življenje svoje posvetiti neumornemu delu za Boga in papeža. Loyola je bil prvi general novega reda. Njegov naslednik Laiñez je uspešno deloval na tridentinskem zboru.

Namen novega reda je bilo razširjanje katoliške vere med neverniki, ne pa, kakor se splošno napačno meni, osobito boj proti protestantizmu. Dalje je imel ta red na skrbi misijone v katoliških deželah, socialne reforme, karitativna dela, delovanje v izpovednici ter vzgojo in pouk mladine.

Prvo važno delo so izvršili jezuiti na tridentinskem koncilu z reformo katoliške cerkve. Po koncilu so pričeli z misijonskim delovanjem v Nemčiji. Ustanovili so po prizadevanju Petra Kanizija kolegije v Kölnu, Monakovem, Ingolstadt, Pragi in na Dunaju, kjer so vplivali na mladeniče s predavanji in počitniškimi tečaji, na odrasle ljudi s pridigo in izpovedjo. S srednjimi šolami in vseučilišči, ki so jih jezuiti vodili, na podlagi 1598 upeljane in do 1832 veljavne „Ratio studiorum“, so vselej združili internate, da so odpravili od svojih učencev vsak tuj vpliv. Kot vzgojitelji princev in izpovedniki visokoplemenitaških in knežjih oseb so dosegli kmalu dalekosežen vpliv. Delovali so tudi uspešno na raznih znanstvenih poljih.

Veliko zaslug si je pridobil jezuitski red z misijoni v Aziji, Kongu, Abesiniji, med zamorci in Indijanci. Uspešno je bilo delovanje sv. Frančiška Ksaverija na Japonskem in v Indiji, o. Riccija na Kitajskem in sv. Frančiška Solanskega med Indijanci.

B. Filip II. (1556—1598) v boju s protestantizmom in za hegemonijo v zahodni Evropi.

Z reformacijo so se borili tudi katoliški vladarji: nemški Habsburžani, bavarski Wittelsbachovci, francoski kralji in pred vsemi Karlov sin Filip II.

1. Filipovi uspehi.

Filipova osebnost. Rojen je bil 1527. Zvesto je izpolnjeval vladarske dolžnosti, bil je brezmejno priden in delaven, a preveč se je brigal za malenkosti in posameznosti, preveč je odlašal in preudarjal, malokomu je zaupal. Kolikor starejši je bil, toliko težje se je odločeval. Njegov oče je dosti potoval in se osebno prepričeval o ljudskih potrebah, počasni in tihi sin pa je sedel štirinajst let v samotni celici v Escorialu in se zadovoljeval s pismenim občevanjem ter takó vodil usodo sveta. Državna opravila so prereševali razni oddelki; kralj je dólgo razmišljal, predno je rešil posle, često je prišel prepozno in izgubil tako mnogo dragega časa. Sklepe je izvrševal s trmoglavostjo, čeprav so se razmere medtem izpremenile; vse to je pa le škodovalo državnim razmeram.

Filip je bil zvest sin katoliške cerkve, skrbel je za njeno blaginjo in njeno razširjanje. V zasebnem in javnem življenju se je ravnal po njenih naukih. „Rajši bi izgubil svoje dežele in življenje,“ je često rekel, „nego da bi imela katoliška cerkev v mojih deželah škodo.“ Filip je bil tudi vsled španskega narodnega značaja vodja katoliške protireformacije; kralj in narod sta bila pripravljena bojevati se za špansko moč in katoliško vero. Ker je kralj videl v sosednjih državah, koliko zmed je povzročila nova vera, zato je podpiral katoliške koristi in ščitil redovniško kulturno delo med pogani. Vendar je mnogokrat prišel v nasprotje s papežem. Rim je bil podelil španski kroni razne dalekosežne pravice nad cerkvijo, Filip pa se jim ni hotel odreči navzlic sklepom koncila in opominom papeževih legatov. Zahteval je splošno prezentacijsko pravico ali patronat nad vsemi škofijami in višjimi cerkvenimi službami. Papeževe dekrete so mu morali vselej pred objavo predložiti, tudi ni pustil uveljaviti vseh dekretov tridentinskega koncila. Tako ni bil Filip samo pokoren sin katoliške cerkve, ampak je hotel biti tudi njen pokrovitelj, hotel je vplivati na njeno politiko. Španska duhovščina je bila popolnoma odvisna od svojega kralja, samo vera jo je vezala z Rimom.

Španska v začetku Filipovega vladanja. Španska država je imela izmed vseh držav največje dohodke, a izdatki so bili seveda še večji, ker so morali plačevati obresti za ogromne državne dolge. Primankljaj so pokrivali s prodajo državnih služb in izrednimi davki, ki so jih morale plačevati postranske dežele.

Filip je absolutistično vladal. Vzel je s krutostjo Aragoncem njihove svoboščine; ubožano nižje plemstvo se mu je slepo pokorilo, zato mu je podaril bogate dohodke treh viteških redov; visoko plemstvo mu je podvrgla inkvizicija, tudi kastilski cortes — deželni zbor — so morali ugoditi vsaki kraljevi želji; španski podkralji v Napolju, na Siciliji in Sardiniji so svojevoljno vladali, neomejeno pa namestnik v Milanu.

Špansko moč je vzdrževala pogumna, disciplinirana in izkušena stalna armada, sestavljena iz vztrajnih Špancev, čilih Italijanov in silovitih Valoncev, vodili pa so jo junaški in spretni poveljniki tako vrlo, da je njeno organizacijo posnemala vsa Evropa. Tudi špansko brodovje, ki ga je le turško prekašalo, je bilo najmočnejše v Evropi; večina ladij je še imela vesla, angleške ladje so pa že imele jadra. S to vojaško močjo je hotel Filip doseči svoj smoter: uničiti protestantizem in uveljaviti špansko nadvlado v zahodni Evropi.

Boji z Moriski in Turki. Filip se je bojeval proti Moriskom, potomcem Mavrov, ki so bili že za vladanja Ferdinanda in Izabele navidezno sprejeli krščanstvo. Ker so bili jako pridni obrtniki in poljedelci, jih španska vlada ni dalje nadlegovala, čeprav so se kristjani pritoževali, češ, da Moriski krađejo in prodajajo njih otroke in sramoté katoliško cerkev. Zato je prepovedal Filip Moriskom pisavo v arabskem jeziku in narodno nošo ter zahteval, da postanejo odkritosrčni španski katoličani. Fanatični Moriski so se uprli, toda Filip je vstajo z

veliko krutostjo zadušil. Moriski so morali zapustiti Granado in se naseliti v notranji Španiji; Vega je postala pusta.

Selim II. je hotel vzeti Benečanom otok Ciper, ki so ga imeli le-ti v oblasti od 1489. Papež, Filip II. in Genova oborože mnogobrojno brodovje, ki mu je poveljeval lepi, elegantni, domišljavi in častilakomni Filipov polubrat don Juan d' Austria. Cipra sicer ni mogel rešiti, pač pa je pri dohodu v korintski zaliv pri Lepantu 1571 premagal turško mornarico in rešil mnogo kristjanov iz turške sužnosti. Od tega poraza se Turčija na morju ni več opomogla, propadati je začela osmanska moč. Škoda je, da kristjani niso izrabili svoje zmage, a tega niti niso mogli storiti, ker so bili zavezniki needini, Filip pa je bil ljubosumen na slavo svojega polubrata, zato ga je poklical domov. Razni gusarji so pa še nadalje gospodovali na Sredozemskem morju, ki bi ga morale evropske države v posesti imeti. In to se je godilo v času, ko so začeli Evropeci onostran Oceana nove zemljine odkrivati in osvojovati.

Portugalska pod špansko vlado. Filip je zopet združil iberski poluotok, ki je bil razdeljen 870 let. Mladi portugalski kralj Sebastijan je padel v boju z Mavri v Maroku. Z njegovim naslednikom, starim kardinalom Henrikom, je izumrla 1580 portugalska kraljeva rodovina; nato so pa zasedli Španci, ki so jih Portugalci smrtno sovražili, njihove dežele in z njo pridobili njene obširne kolonije. Portugalcem je zelo škodovala zveza s Španijo, kajti Nizozemci so jim ugrabili dosti kolonij.

Oče in sin. Don Karlosu, sinu iz prvega Filipovega zakona, je kmalu mati umrla. Izvrstni možje so vzgojevali slabotnega, malo ljubeznivega in duševno zaostalega dečka. Ko je bil sedemnajst let star, je padel jako nevarno na tilnik, vsled česar je postal muhast, nagle jeze, zapravljiv, telesno majhen, grd, grbav. Čislal je samo svojo mačeho, tretjo ženo Filipovo, ki pa ni imela časa intenzivneje se z njim baviti.

Na španskem dvoru je bila stranka, ki so jo vsi inozemski Filipovi sovražniki osrčevali in ki se je trudila prestolonaslednika proti kralju izigravati. To se je zgodilo, ko je hotel Maksimilijan II. svojo hčer z don Karlosom omožiti. Ta sam je bil zadovoljen s tem projektom, upal je namreč potem zadobiti večjo samostojnost; toda oče mu je prepovedal zbog telesnih in duševnih napak vsako ženitev. Dvorna stranka pa je sina še dalje ščuvala. Rad bi bil postal namestnik na Nizozemskem; ko je bil pa Alba imenovan, bi ga bil skoro z bodalcem umoril. Sploh je javno grajal vse odredbe očetove, neznosno je bilo sovraštvo med očetom in sinom.

Polagoma pa se je izboljšalo duševno stanje Karlosovo in tedaj mu je oče takoj poveril važne državne službe ter povišal plačo. Toda samo nekoliko

1568

tednov je bilo Karlosu bolje; kmalu je jel nesrečni sin zopet počenjati stara nasilstva in nizkotno razuzdanost. Nabiral je denar, da bi ušel v inozemstvo, napadal in zasramoval je očitno svojega očeta, svojega strica don Juana in kraljeve svetovalce, sklenil je celó umoriti lastnega očeta. Ko Filip izve za to Karlosovo namero, ga ukaže zapreti 1568. Sin je bil skrajno obupan ter je sklenil izvršiti samomor; več dni je jedel le slive, pil snežnico in se valjal po mrzlem kamenitem tlaku, tako da je docela ugonobil svoje slabotno telo. Filip je dobro vedel za trpljenje svojega sina, pa ga ni hotel rešiti, tudi ni hotel več z njim govoriti, čeprav ga je sin prosil. Črez pol leta je odrešila smrt Karlosa nadaljnjih bolečin (1568). Kmalu nato se je oženil Filip z nekdanjo izvoljenko Karlosovo, s cesarjevo hčerjo Ano.

2. Neuspešni Filipov boj s protestantskimi Nizozemci.

Nezadovoljstvo Nizozemcev s špansko vlado. Kakor je Filip iztrebil protestantizem v Italiji in Španiji, na isti način je hotel delati na Nizozemskem.

Habsburžani so bili prejeli kot dediščino po Maksimilijanu I. bogate pokrajine ob Maasi, Scheldi in dolnjem Renu, ki so jih burgundski vojvodi podedovali, nakupili in s silo osvojili. L. 1522. je obsegala špansko-habsburška Nizozemska sedemnajst provincij, ki so se pa zelo razlikovale v narodnostnem in gospodarskem oziru. Ta državno-pravna enota, h kateri je takrat pripadal ves Luksemburg, Flandrija, Artois, Brabant, Limburg, Namur, Holland, Seeland, Hennegau, Friesland in Groningen in katero je Karel V. zaokrožil s sekularizacijo dveh velikih škofij: Utrecht in Cambrai, je bila le po imenu združena z nemško državo. Misel enotne države so pospeševali centralistični uradi, ki so podpirali kraljevega namestnika v Bruselju. Vpliv na vlado so zadobili državni poslanci (Generaaltaten), odposlanci provincijalnih stanov in predstavitelji enotne države, ki so dovoljevali vladarjem davke.

Karel in Filip sta dobivala iz Nizozemske spricho njenega bogastva veliko več davkov nego iz Amerike. Lepo razvito je bilo tam poljedelstvo, tekstilna obrt, čipkarstvo, trgovina z Ameriko, zahodno in severno Evropo; Antwerpen je bila velika denarna borza in prvo svetovno pristanišče, cvetla je umetnost in znanost. A to bogastvo je ljudstvo deloma omehkužilo; kajti plemstvo in bogato meščanstvo je posnemalo pretirano razkošje zadnjih burgundskih vojvod, vsled česar je posebno nižje plemstvo prišlo tudi v neugodne gmotne razmere. Cerkevne zadeve so bile v jako slabem stanju in zato so našli novi nauki na Nizozemskem kmalu dosti privrženecv. Nižji sloji so sprejemali zlasti komunistične nauke prekrščevalcev, večina nižjega plemstva pa se je pridružila kalvinizmu in je namerjavala prevrat.

Dokler je pri Nizozemcih priljubljeni Karel živel, ki je s privolitvijo državnih stanov izdal ostre odredbe proti novo-

vernikom, je mirovalo obubožano plemstvo. Pod njegovim nezaupljivim sinom Filipom pa, ki je bil tuj ljudstvu, so se takoj predrugačile razmere. Po nastopu vlade — tedaj je potrdil Nizozemcem njihove svoboščine — je zapustil deželo, ker mu ni prijalo radoživo ljudstvo, ter je postavil svojo pridno in razsodno polusestro Marjeto Parmsko za kraljevo namestnico. Vladalo pa je maloštevilno špansko tajno svetovalstvo, na čelu mu kardinal Granvella, prebrisan državnik in vnet zagovornik habsburškega svetovnega gospostva, dočim državni svet, v katerem so sedeli poleg Špancev najodličnejši Nizozemci, ni imel nikake veljave.

Nizozemce so zelo razdražili španski vojaki, ki so ostali v njihovi deželi tudi v mirovnem času in ki so jih morali kakor tuje uradnike z lastnimi davki vzdrževati. Vznevoljile so jih nadalje centralistične tendence njihovega kralja, ker so se bali za svojo samostojnost, istotako pomnožitev škofij, ker je vse to nasprotovalo nizozemski ustavi, dalje imenovanje Granvelle za nizozemskega primasa in obnovitev strogih Karlovihih naredb proti novovernikom. Na čelu nezadovoljnejšev je stal oprezni grof Viljem Nassausko-oranijski, ki ni dobil nobene vplivnejše službe. Za svoje načrte je pridobil grofa Lamorala Egmonta in admirala grofa Hoorna. Ta triumvirat je zahteval odstranitev Granvelle, ker je menil, da je povzročil kardinal vse imenovane naredbe; Marjeta pa je priporočila kralju to prošnjo in Granvella je moral zapustiti deželo.

S tem pa kralj ni izboljšal položaja. Čeprav so mu odsvetovali škofje, je vendar zahteval strogo izvrševanje zakonov proti protestantom. Plemstvo in bogato meščanstvo je izprevidelo, da je kralj njih nasprotnik; začel se je torej boj proti španski vladi. V to svrho so sklenili voditelji vstaškega gibanja, nižji plemiči, zavezo, kompromis imenovano (1565), kateri se Oranijec in njegovi prijatelji sicer niso pridružili, pač pa ostali stanovi obeh veroizpovedi. Naslednje leto predloži ta zaveza kraljevi namestnici spomenico proti inkviziciji in verskim zakonom. Neki svetovalec pomiri namestnico, naj se ne boji deputacije: „Ce n' est qu' un tas de gueux“. Zadnja beseda je odslej pomenila zavezo, beraška malha je bila njeno znamenje. Kralj seveda ni odnehal, a njegova namestnica je v nekaterih slučajih popustila, kar je vstaše le ohrabrilo; fran-

centralist
Nizozemci

1)

2)

3)

4)

coski kalvinski predikantje pa so naščuvali še preprosto ljudstvo, ki je napadlo cerkve, jih oropalo in razbilo umetnine ter oltarje.

1567 Vstaja na Nizozemskem. Katoliški jug se loči od protestantskega severa. Filip je mislil, da sedaj ne bo mogoče mirnim potom urediti razmerja med Španijo in Nizozemsko. Razen tega so se odslej cepili duhovi v tej deželi v dva tabora: katoličani so se ločili od protestantov in prestopili h kraljevi stranki. A ne da bi kralj osebno prišel na Nizozemsko in pomiril razburjene duhove, poslal je marveč semkaj s starimi izkušenimi veterani vojvodo Albo, ki ga je bodril k največji strogosti. Marjeta je takoj zapustila deželo, Alba pa je začel izvrševati naročila svojega gospodarja. Nastavil je dvanajstčlensko vstaško svetovalstvo, ki je sodilo brez ozira na nizozemske postave. Ljudstvo ga je po pravici nazvalo krvavo svetovalstvo, ker je obsodilo veliko množino ljudi na smrt, med njimi tudi Egmonta in Hoorna. Oranijec je srečno ušel v Nemčijo; po njegovem vzgledu je zbežalo v tujino več tisoč Nizozemcev, njih posestva pa je Alba konfisciral. Tako je pomiril Alba deželo z groznim terorizmom.

1572 Alba je tudi protipostavno zahteval indirektne in nezaslišane visoke prometne davke pri prodaji premičnin in nepremičnin, ki bi morali uničiti trgovsko ljudstvo. Trgovina je vsled tega prenehala, da ni bilo treba plačevati davkov, draginja in pomanjkanje živil je sledilo, število brezposelnih delavcev se je množilo. Tedaj pa se je ljudstvo enodušno vzdignilo proti zatiralcu. Izseljenci so kot pomorski geusi ropali španske ladje, pustošili obrežja, osvojevali obrežna mesta in pregnali iz severnozapadnega dela španske posadke. Zato so izvolile provincije Holland, Seeland, Geldern in Overijssel Viljema Oranijca za namestnika (1572); bil je to začetek samostojne Nizozemske. V junaškem boju so ohranili oprezni in žilavi Frizi z angleško in francosko pomočjo svobodo, Alba pa je moral zapustiti deželo (1573).

Njegov naslednik, ljudomili Luis de Requesens y Zuñiga, ni mogel osvojiti severnih krajev. Zaman je oblegal Leiden, kajti meščani so prekopali nasipe in rešili mesto; v odškodnino za gmotno izgubo pa so dobili vseučilišče. Po smrti

Requesensa so strašno ropali neplačani in izstradani španski vojaki celó po južnih, kralju vdanih provincijah, posebno v Antwerpenu. Zato so se pridružile te pokrajine severnim in sklenile z njimi „gentsko pacifikacijo“: zavezale so se, da prepode Špance in obnove stare svoboščine. Novi namestnik don Juan d' Austria je priznal pacifikacijo, vendar so bila njegova mirovna stremjenja brezuspešna, kajti Viljem Oranijski se je oboroževal z angleškim denarjem, Filip pa ni hotel poslati vsled nezaupanja in sebičnosti niti denarja niti vojakov svojemu polubratu, ki ni mogel izkoristiti svojih uspehov nasproti vstašem. Umrl je vsled neprestane bolesterne razburjenosti za mrzlico (1578).

Nasprotno je porabil dalekogledni državnik, odlični vojskovodja in spretni pogajalec Aleksander Farnese, sin Marjete Parmske, sovražstvo med katoliškim romanskim jugom in protestantskim germanskim severom ter je pregovoril južne valonske provincije, da so sklenile zvezo, ki naj bi branila katoliško vero. Ravno tako je sklenilo sedem severnih provincij utrechtsko unijo (1579) v skupno obrambo in ohranitev verske svobode. To je ustanovna listina republike združenih nizozemskih provincij, ki so izvolile Viljema Oranijskega za generalnega namestnika — (1584 je bil umorjen) — in se slovesno ločile od Španske (1581). Odslej je ostala Nizozemska, izvzemši dobo 1815—1830, razcepljena. Farnese je zmagoslavno prodiral proti severu, si osvojil Bruselj in Antwerpen ter izgnal iz tega najbogatejšega evropskega mesta protestante, ki so se naselili izvečine v Amsterdamu. S tem mestom so odslej kupčevali severnonemški, angleški in hugenotski trgovci, Antwerpen je pa propadal. Sicer je poslala angleška kraljica Elizabeta združenim provincijam svojega ljubljence Leicestra na pomoč, ki je pa skrbel le za lastno korist.

Odkar je bila uničena velika armada, so se Nizozemci jako uspešno bojevali proti Špancem, ki so morali 1609 v dvanaajstletnem premirju priznati neodvisnost združenih provincij. Te so spadale formalno še vedno k Nemčiji, vendar je bilo razmerje med obema vedno sovražno, posebno v tridesetletni vojski; zato so izločili

1648 združene provincije v westfalskem miru iz nemške državne zveze. Posamezne provincije so ostale še nadalje precej samostojne in prebivalci so ohranili vse dosedanje politične pravice. Tako je zmagal federativni in demokratični princip v času, ko je vladala v vsej ostali Evropi dinastična državna oblika.

Kulturno stanje Nizozemcev. V teh dolgotrajnih štiridesetletnih bojih z državo, v kateri ni nikdar solnce zatonilo, si je priborilo žilavo, podjetno in maloštevilno nizozemsko ljudstvo svetovni trg. Izpodrinilo je z evropskih trgovišč Hanzo, v Ameriki in v Aziji je uspešno posnemalo vzgled angleških gusarjev ter vzelo Špancem in Portugalcem dosti kolonij. Mnogobrojno brodogradje je prevažalo izdelke njihove veleobrtnosti, dočim je dobičkanosno prekupovanje pomnožilo ljudsko blagostanje. Tako je postal Amsterdam središče evropske svetovne trgovine in prva denarna borza. V Leiden u in Harle mu so izdelovali priznано nizozemsko sukno in platno.

Lepo se je razvijalo tudi duševno življenje. Na Nizozemskem je živelo v tem času mnogo izvrstnih filologov in prirodoslovcev, začela se je klasična doba nizozemskega pesništva. Slikarji so ustvarjali nesmrtna dela. Rubens se odlikuje po neizčrpnem bogastvu fantazije, veličastni kompoziciji ter živahnih barvah; njegov učenec van Dyck je naslikal poleg izvrstnih portretov mnogo epizod iz sv. pisma. V severnih provincijah je deloval slikar in radirar Rembrandt van Rijn, ki je izborno imel v oblasti tehniko in kolorit; Adrian van Ostende, poln čuvstva, predstavlja prizore iz kmečkega življenja, iz Ruysdaelovih pokrajinskih slik pa čutimo pesniško čarobnost narave. Krasen pripomoček za razumevanje ljudske duše v obeh delih Nizozemske nam nudijo slike vzete iz življenja; oče in sin Brueghel rišeta kmečko vsakdanje življenje ter pripovedi o strahovih, Tenier pa slika jako rad vrvenje v gostilnah.

3. Zmaga katolicizma na Francoskem.

Verski boji pod zadnjimi Valois. Francu I. je sledil njegov sin Henrik II. (1547—1559), zal, pa nesamostojen kralj, ki je huje preganjal novovernike nego njegov oče, pa brez uspeha. **1547** Kalvinizem, ki je izpodrinil luteranstvo, se je organiziral **1559** na podlagi prostovoljnosti in samovladja kot enoten močan ustroj; njegove privržence zovemo hugenote. Vedno bolj sta se sovražili obe verski stranki. Katoliški stranki so načelovali Guisi, panoga lotarinških vojvod. Največ zaslug za katoliško stvar sta si pridobila državnik in vojvoda Franc in njegov brat Karel, nadškof v Reimsu, imenovan lotarinški kardinal; njiju sestra Marija je bila omožena s škotskim kraljem Jakobom V. Voditelji kalvincev so bili Bourbonci,

sorodniki kraljeve rodbine Valois. Od teh je bil omahljivi Anton oženjen s kraljico Navare; njegov brat je bil odlični in prekanjeni Ludovik, princ Condé; goreč hugenot je bil tudi admiral Coligny. Obe verski stranki, pri katerih je značilna ozka zveza med plemstvom in meščanstvom, sta izkušali vplivati na kralja. Ker se je Henrik ravnal po nasvetu Guisov, so bili Bourbonci nejevoljni, s tem pa je postalo versko vprašanje politično.

Henriku II. so sledili njegovi trije nesposobni sinovi: Franc II., Karel IX. in Henrik III. Duševno in telesno zaostalega Franca II. (1559—1560) je vladala njegova razsodna žena Marija Stuart, vse državne posle pa je vodil njen impozantni ujec, kardinal lotarinški, ki je izdal ostre naredbе proti hugenotom. Po Frančevi smrti je vladala namesto mladoletnega Karla IX. (1560—1574) njegova izobražena, prekanjena, a neodločna mati Katarina Medicejska. Guisi so se odstranili od dvora, ker se je opirala kraljica-vdova na hugenote in jim dovolila službo božjo izven mest. Vedno bolj se je množilo število hugenotov; sodišča jih niso več preganjala, čeprav so sramotili katoličane in uničevali opravo njihovih cerkvá.

Razburjenost obeh strank se je pokazala, ko sta prišla Franc in Karel Guise (1562) z večjim spremstvom v lotarinško mesto Vassy sur Blaise, kjer so s hrupom obhajali kalvinci v skednju službo božjo, v bližini je pa bral katoliški svečenik sv. mašo. Guise naprosi po odposlancih kalvince, naj ne motijo katoličanov, toda poslance so zasramovali in napadli. Guise takoj prihiti, da bi pomiril razdražene duhove, tudi na njega navale razdraženi kalvinci; vnelo se je medsebojno klanje. To je bil povod za državljansko in versko vojsko, ki je trajala 36 let, in katere so se udeležile tudi nekatere evropske države. Španija — Filip II. je bil od 1559 oženjen z Elizabeto, najstarejšo hčerjo Katarine Medicejske — je pomagala Guisom, Anglija in nemški kalvinci hugenotom.

Čeprav so Guisi odločevali na kraljevem dvoru in katoličani nekolikokrat občutno porazili hugenote, vendar so se le-ti po vsakem porazu iznova v bran postavili in dosegli v miru v Saint Germain-en-Laye (1570) svobodno bogoslužje povsod, pristop k vsem službam in štiri trdnjave. Vse to pa zaradi tega, ker so imeli hugenoti krepko politično-vojaško organizacijo ter so bili prošinjeni z resnim, strogim, demo-

1560

do

1574

1562

kratičnim kalvinskim duhom, njim nasproti pa je stal slaboten dvor, sposoben le za razkošne slavnosti, razveseljevanje in čarodejstvo.

Dasi je bil razdražljivi Karel slaboten na duhu in telesu, je začel vendar samostojno vladati ter je nameraval, kakor njegovi predniki, uprizoriti obsežno protihabsburško politiko, boj proti opori krščanstva, proti Španiji. Coligny je bil sedaj njegov zaupljiv svetovalec ter je zastopal isto mnenje, da bi odvrnil pozornost svojih rojakov od hugenotov, ki so jih Francozi smrtno črtili. Protišpanska politika je pa bila identična z protikatoliško, z bojem proti pretežni večini francoskega ljudstva. Kraljica-vdova je uvidela, da je kralj preslab za tako veliko početje, zato je nasprotovala Colignyjevemu načrtu in se približala katoliški stranki. Isto je storil kralj, saj je bil leta in leta navajen živeti pod varnim materinim okriljem. Sedaj so grozili hugenoti, da bodo samovoljno pomagali geusom proti Španiji. Katarina se je bala nove vstaje; sklenila je torej odstraniti Colignyja. Najela je morilca, ki je pa admiral le neznatno ranil. Katarina je nato izvedela, da se bodo maščevali hugenotski plemenitaši, ki so se bili zbrali v obilnem številu v Parisu, da bi prisostvali poroki kraljeve sestre s Henrikom Navarskim, sinom Antona Bourbonskega. Da bi rešila sebe, svoje prijatelje in stranko, je pregovorila kralja, da je ukazal moriti hugenote v 1572 Parisu in po deželi. Tedaj jih je več tisoč našlo smrt v šentjernejski noči — od 23. do 24. avgusta 1572 — med njimi tudi Coligny.

1574 Karlu je sledil njegov visokoizobraženi brat Henrik III.
 do (1574—1589), prej poljski kralj, prijatelj umetnikov in književnikov, toda razuzdan, frivolen, ljubeč le gizdaline, katerim je poverjal državne posle. Ta kralj je moral priznati zmago-slavnim hugenotom popolno versko svobodo in za njih varstvo še šest trdnjav. Kmalu po tem triumfu se je izvršil pri njih velik prevrat. Hugenoti niso bili več verska stranka, ampak politična; izginilo je njih versko prepričanje in nravna strogost, razširjala pa se je osebna samogoltnost, samopašnost in verska malomarnost. Nasproti so se katoličani okrepili, strnili se pod vodstvom Henrika Guisa v krepko zvezo, ligo (1576). Njene smotre so obljubili braniti proti vsakomu, tudi proti kralju, ki ga je vse zaničevalo in

sovražilo. Ljudstvo je pa ljubilo Guise spričo lepe in moške vnanjosti, plemenitega vedenja in bojaželjne srčnosti. Ligisti so želeli kralja odstaviti in Guise spraviti na prestol.

Njihovo stremljenje je podpirala fevdalno-katoliška stranka, osobito duhovščina in višje uradništvo ter Španija, ki je hotela Francijo podvreči svojemu svet vladajočemu vplivu. Prilika je bila ugodna. S Henrikom, ki ni imel moških potomcev, bode izumrla rodovina Valois, nasledoval naj bi ga Henrik Bourbonški. Toda katoličani niso mogli dopustiti, da bi sedel na najbolj krščanskem prestolu hugenot. Vnel se je iznova boj, dà, svetovni boj med dvema mogočnima principoma, ki sta cepila ves zapad, boj, v katerega je posegla skoro vsa Evropa. Smrt Marije Stuart je še bolj povečala sovražstvo do hugenotov, liga pa je dosegla velike uspehe: kralj je bil popolnoma v njeni oblasti, njen načelnik pa se je celo javno poganjal za kraljevsko krono. V tej stiski je ukazal kralj tega in njegovega brata umoriti, dočim je kraljeva mati umrla v razburjenosti. Vsa večja mesta so se nato uprla kralju, ki se je zatekel k svojim prejšnjim sovražnikom, hugenotom svojega svaka Henrika Navarskega. Skupno z njim je oblegal Paris, a tu je umoril fanatični dominikanec Jacques Clément zadnjega potomca roda Valois (1589).

Nantski edikt. Hugenoti so takoj priznali Henrika IV. 1589
(1589—1610) Navarskega iz rodovine bourbonske za kralja, do
liga se je pa dalje proti njemu borila z izdatno špansko in 1610
papeževo podporo. Le prekmalu se je izpremenilo javno mnenje na Francoskem! Vsled nekega političnega zabavljivega spisa se je razširjalo splošno sovražstvo proti Špancem in ligistom. Henrik je izrabil ta ugodni preobrat ter je prestopil h katoliški veri (1593), liga pa je z veseljem pozdravila narodnega kralja. Tedaj so španske posadke zapustile Francosko, za katero je bil Filip II. brez uspeha žrtvoval velikanske vsote denarja in življenje najboljših vojakov. Tudi Rim se je sprijaznil s Henrikom brez ozira na Filipa, dasi je papež jako mučno občutil Filipov vpliv. Nazadnje sklene še španski kralj mir s Henrikom (1598); odstopil mu je vse španske osvojitve, ki si jih je bil priboril v petnajstih letih.

Istočasno je proglasil Henrik v nantskem ediktu 1598
državljanе raznih veroizpovedi za ravnopravne in ka-

toliško vero za državno vero. Priznal je pa tudi hugenotom popolno državljansko in politično ravnopravnost s katoličani, dostop k vsem službam in versko svobodo; hugenoti so obdržali 200 utrjenih krajev (do 1629) kakor tudi svojo posebno politično in cerkveno organizacijo. Sicer je zahteval edikt državno nadoblast nad hugenotskim prebivalstvom in hugenoti so se odrekli vsaki zvezi z inozemstvom, vendar je bil ta tolerančni edikt povod marsikateremu nesoglasju, kajti obe stranki sta bili z njim nezadovoljni. Napaka je bila, da je edikt garantiral hugenotom nadaljnji obstanek kot politični stranki, kot državi v državi.

Gospodarska povzdiga Francoske. Med državljansko vojsko se je francosko plemstvo zmanjšalo, je obubožalo in posirovelo; neizmerni davki so dovedli duhovščino na beraško palico, kmečko ljudstvo pa se je skrčilo za tri milijone, kajti vojaki so mu pokradli premoženje. Obrtnost je bila omejena, razrušene ceste in mostovi so ovirali promet, razbojniki in izsiljevalci so uničevali trgovino. V splošni zmešnjavi so bogateli le zakupniki davkov, špekulantje in pravoznanci. Kralj je moral, ako je hotel odpraviti te neprilike, podvreči obe opoziciji: aristokratsko in versko. Prvo je neizprosno zadušil, drugo pa odstranil, ker je spretno laviral med obema verskima strankama. Na ta način je zadobil tako moč, kakršne ne nahajamo nikjer v Evropi v začetku sedemnajstega stoletja.

Polagoma, a premišljeno je uvajal samovlado, absolutizem. Vzel je oblastem, ki so bile doslej odvisne od njega, skoro vso moč in jo poveril uradnikom centralne vlade. Sklical ni več državnih stanov; deželni stanovi so razdeljevali davke in vlagali peticije, mesta pa so izgubila svoboščine in mestne službe so bile pridržane le nekaterim patricijskim družinam.

Kralj, ki se je ločil od prve žene in se oženil drugič z Marijo Medicesko, hčerjo toskanskega velikega vojvode, ki je pa sicer tudi v nenravnosti dal slab vzgled poznejšim kraljem, je izvrstno uredil upravo in sodstvo. Znal je izbrati izvrstne in zveste delavce in jim odkazati pravi delokrog; odpravil je dednost guvernerskih mest in vojaške nabore brez kraljevega dovoljenja; povsod pričujoča policija je zatrla vsako nepokorščino. Jako neugodno je vplivalo na sodstvo, ker so vsi sodniki morali plačati za svoje službe, katere so sicer podedovali, ne samo veliko kupnino, ampak tudi vsakoletno najemnino. Cene službam so redno rastle, zato se niso mogli posvetiti nadarjeni mladeniči revnih staršev sodnijski karijeri. Za znatno kupnino pa so se odškodovali sodniki z visokimi taksami, zavlačevanjem pravnih in celo s podkupljivostjo.

Veliko zaslug sta si pridobila kralj, ki je osnoval armado ne iz najemnikov, ampak iz domačinov, in Sully, njegov svetovalec na finančnem polju. Državni prejemki koncem vojne so bili skoro dvanajstkrat manjši nego državni dolg. Henrik in Sully sta odpravila to žalostno stanje financ s tem, da sta znižala in pravičnejše razdelila direktne in pravilnejše upravljala težke indirektne davke. Odstranila sta sleparstva, preudarno sta

upravljala izredne državne dohodke in modro ter strogo varčevala. Na koncu vlade Henrikove je izkazal državni budget velik prebitek, s katerim so poplačali tretjino državnega dolga, nakupili prejšnja državna posestva in ustanovili vojni zaklad.

Henrik je pospeševal poljedelstvo in živinorejo ter branil kmete pred neusmiljenimi graščaki. Da bi odpravil velikansko revščino in podivjanost nižjega ljudstva ter samopašno potrato bogatinov, je intenzivno skrbel Henrik v nasprotju z omejenimi Sullyjevimi nazori za obrt. Obstoječo obrt je nanovo poživil; rešil jo je težkih spon ter vpeljal tuje obrtne stroke: svilorejo, izdelovanje svilnatga blaga, finega sukna in goblinov. Henrik je bil nasprotno tedanjim nazorom prijatelj s v o b o d n e t r g o v i n e. Francozi so izvažali domače pridelke in izdelke in dobivali velike vsote iz inozemstva, kjer tudi bogatini niso več kupovali, saj je domača obrt izvrševala solidno blago. Krasne nove ceste in prekopi so oživili domačo kupčijo; pogodbe in trgovinske družbe so pripravljale trgovini z inozemstvom uspešen razvoj; Marseille je začel prekašati Benetke.

Henrik IV. se pripravlja na odločilno vojno s Habsburžani. Tako je ustanovil Henrik veliko in močno Francijo. Sedaj je prišel čas, da temeljito obračuni z mogočnim tekmečem, s Habsburžani. Veliko nasprotje je vladalo tedaj med prostrano, a slabotno Španijo in majhno, a koncentrirano Francijo. Henrik se je skrbno pripravljaj na boj, vendar si še ni upal napasti Španije. V Nemčiji je podpiral ustanovitev protikatoliške in protihabsburške zveze ter ščuval sultana na cesarja. Na avstrijske Habsburžane je hotel udariti, ko je izbruhnil prepir radi dediščine v Jülich-Cleveju in ko je Evropa zapazila slabost Španije o priliki premirja z Nizozemsko (1609). Že je zbral vosko, da bi naválil na Nemčijo, kar ga umori fanatični Ravaillac (1610). Šele Richelieu je izvršil Henrikov načrt.

4. Zmaga protestantizma na Angleškem.

Protireformacija za Marije Katoliške. Po smrti Edvarda VI. je zasedla štiridesetletna hči Henrika VIII. in Katarine Aragonske, Marija (1553—1558), angleški prestol. Katoliški prebivalci, plemstvo in kmetje, so jo z veseljem pozdravili. Uvedla je takoj protireformacijo: pregnala je anglikanske duhovnike, vpeljala sv. mašo ter zadušila upore anglikancev. Parlament je obnovil unijo z Rimom, papežev primat in stare kazenske zakone proti krivovercem.

Pri tem stremljenju je podpiral kraljico njen mož Filip II. Španski. Ta je tudi pregovoril svojo ženo, da je proti angleškim koristim in ljudski volji pomagala Španski v vojni

1553

do

1558

- s Francosko. Španska armada je premagala francosko pri St. Quentinu (1557); v zahvalo za to zmago je sezidal Filip sv. Lavrenciju na čast — bitka se je vršila 10. avg. — krasni samostan Escorial. Ker pa Španci niso izrabili te zmage, so vzeli Francozi Angležem zadnjo, dvestoletno posest na francoskih tleh, zadnjo trofejo slavnih zmag pri Crecyju in Poitiersu, pomorsko trdnjavo Calais. Vsa Francoska se je veselila tega srečnega dogodka. Tedaj so se pa Španci in Francozi že naveličali nadaljnje neodločne drage vojne, njih kralja sta morala varčevati z močmi, da sta jih mogla porabiti proti protestantom. Filip se odslej ni več briga niti za Angleško, niti za svojo ženo. Svojo žalost radi odsotnosti soproge je Marija tešila s srčno pobožnostjo, dokler je ni smrt rešila nadaljnjih bolečin. Z njeno smrtjo je prenehala protireformacija na Angleškem. Sedaj so tudi Francozi in Španci sklenili mir v Câteau-Cambresisu (1559), v katerem so Francozi vrnili Špancem tiste kraje, ki sta jih bila Španski vzela Franc I. in Henrik II.
- 1558** Ureditev anglikanske cerkve za Elizabete. Po smrti kraljice Marije je imela pravice do prestola tudi škotska kraljica in soproga francoskega prestolonaslednika Marija Stuart. Iz bojazni, da se ne bi združili Anglija in Francija, so priznali katoličanje vsled vplivanja Filipa II. in protestantje Elizabeto, (1558—1603), hčer Ane Boleyn, za kraljico. Filip II. je podpiral iz istega vzroka njeno izvolitev, tudi je upal dobiti njeno roko; toda Elizabeta je zavrnila njegovo ponudbo.

- Elizabeta ni imela vesele mladosti. Bila je zato trdosrčna in hinavska, manjkalo ji je vsakega globljega verskega prepričanja. Izprva se je kazala katoličanko. Toda ker papež ni priznal veljavnosti zakona njene matere in je njej sami odrekel pravico do prestola, se je sklenila maščevati nad njim. Takoj po nastopu vlade je odtrgala anglikansko cerkev od Rima in jo proglasila za neodvisno od papeža; podložniki so morali priznati kraljevi supremat. Pregledali so Cranmerjeve člene in jih reducirali na 39. V njih so zavrgli papežev primat, sv. mašo in nauk o transsubstanciaciji, obdržali pa episkopalni sistem (1563). Z občutnimi denarnimi kaznimi, dolgoletnimi ječami in s smrtjo so kaznovali rekuzante, ki niso priznali supremata. Zato je papež Gregor XIII. izobčil Elizabeto in pošiljal na Angleško navdušene duhovnike, tolažitelje zatiranih katoličanov. Elizabeta

je sovražila tudi kalvince radi njih demokratičnega duha, istaklo se je bala puritancev, ki so hoteli vero in božjo službo v izvirni čistosti obnoviti; zato je preganjala obe verski ločini.

Gospodarska povzdiga Angleške. Popolno napačno je splošno razširjeno mnenje, da je Angleška predestinirana gospodarica morja. Posebno morsko stanje Angleške se je razvilo v teku časa, toda srednjeveška Angleška je bila agrarna dežela, in to je še dolgo ostala; šele v 19. stol. je izgubila ta značaj. Glavni pridelek angleškega kmetijstva od 13. stol. je bila volna, ki so jo večinoma pokupile nizozemske tkalnice, najznamenitejše v Evropi. Delavni Angleži pa niso hoteli izgubiti dobička, ki ga jim je nudila lastna obdelava volne. Tako se je razvilo prastaro domače tkalstvo v obrt s suknom. Izprva so izdelovali le grobo blago, pozneje so sukno že izvažali na Nizozemsko, kjer so ga Nizozemci izboljševali in na evropskih trgih za nizozemsko razprodajali. Koncem srednjega veka so se pa Angleži trudili, da bi s tesnimi izvoznimi določbami angleško trgovino s suknom neodvisno naredili od nizozemske. In res se jim je to posrečilo v prvi polovici vladé Henrika VIII.: angleško sukno se je udomačilo poleg nizozemskega na nizozemskih trgih.

Angleži so pa stremili tudi za tem, da bi zadobili trgovino z domačim blagom v svoje roke. Srednjeveški angleški mornar in trgovec ni daleč prišel, občeval je, že vsled političnih zvez, le z zahodno Francosko, drugače so pa skoro izključno tujci, največ Hanzeati, posredovali promet in zamenjavali blago med Angleško in inozemstvom. To neugodno stanje angleške trgovine so povzročili dolgotrajni boji s Francosko, notranji razpori in slabotna dinastija, ki je morala v inozemstvu iskati oporo in pomoč in v zahvalo dovoljevati tujcem olajšave pri prometu in carinske privilegije. Toda energični angleški narod ni mogel dalje prenašati tega stanja. Ko so Tudorji zasedli prestol, je postal vsled zahtev naroda in parlamenta cilj njih zunanje politike: tujcem izrokovati trgovino in promet. Kajti od zavlade Tudorjev so tudi srčni angleški pomorščaki odkrivali neznane kraje in skušali, kakor smo že prej omenili, na severu Amerike in Azije priti v Indijo in na Kitajsko. Razen tega se je kmalu pojavil pri Angležih zasebni podjetni duh. Že v začetku 15. stol. so se združili angleški trgovci, ki so pošiljali svoje blago v tujino, v družbo srečelovskih trgovcev (merchant adventurers). Kmalu je dosegla ta družba v trgovini z Nizozemsko in Severno Nemčijo lepe uspehe. Po vzgledu te družbe so ustanovili druge enake, kakor moskovitsko, turško (ker se Turki niso nikdar pečali s trgovino in so prepustili trgovsko izkoriščanje Sredozemskega morja zahodnim narodom), berbersko in vzhodnoindijsko. Člani vseh teh družb so bili v začetku več ali manj gusarji, katerih predrznost je rastla, kolikor bolj se je ostrilo nasprotje do Španije. Najodličnejši preiskovalci kakor Frobisher, Davis, Drake — so koprnili po Španskem ropu. Elizabeta je sicer prepovedala ropanje, toda angleški pomorščaki se niso dosti zmenili za take prepovedi, ker so zakoni prestopke jako milo kaznovali. Saj je celo Elizabeta sama sprejemala od gusarjev in trgovcev s sužnji deleže dobička. Angleške ladje so zasledovale španske in portugalske v Zahodni in Vzhodni Indiji, v Severni in Južni Ameriki. Sicer so

bili gmotni in kolonizacijski uspehi gusarjev in prekmorskih ekspedicij za Elizabete jako malenkostni (ob njeni smrti ni še imel noben Anglež domačije onstran svetovnega morja), pač pa so pokazali možje te dobe moško moč in hrabrost ter ohranili te lastnosti svojemu narodu in tako položili temelj prihodnji veličini.

Vendar ima vlada Elizabetina veliko važnost za angleško pomorsko moč. Angleški narod je našel pravo torišče, kjer so lahko dobile preobile moči delo, spoznal je jako natanko tujino in se popolnoma sprijaznil z novim elementom. Trgovinska mornarica in promet z ladjami sta naraščala. Narod je bil pa prepričan, da mu nudi nova smer krasno prihodnost.

V gospodarskem oziru se je Angleška za Elizabete zelo povzdignila, kajti dežela je uživala več ko stoletni notranji mir in boji z zunanjimi sovražniki, s Španci, za Elizabete niso nalagali deželi nobenih večjih izdatkov, ker so rabili za boje na morju le roparske in zasebne ladje, države pa so vzdržavale takrat le neznatno število bojnih ladij, ki so bile tudi v mirnem času oborožene. Nizozemski protestantje, ki so našli pred Albo zavetje na Angleškem, so naučili Angleže izdelovati razne predmete iz zlata in srebra, navadili so jih tkati platno in plesti čipke. Angleški trgovci so vzeli Italijanom, Hanzeatom in Nizozemcem trgovino z angleškim blagom, sklepali nove kupčijske zveze, posebno z moskovitsko in turško državo, s Prusijo in Livonijo, ustanavljali v tujini skladišča in sami dovažali angleško sukno globoko v Srednjo Evropo. Ko je ukrenila Hanza protinaredbe, je razveljavila angleška vlada vse njene privilegije in pozneje zaprla Stahlfhof, skladišče in naselbino Hanze v Londonu. Nizozemska vojna, posebno usoda Antwerpena, je pospeševala angleška stremljenja.

Napredujoča trgovina je tudi izpremenila socialne razmere na Angleškem. Ker so sami meščanje bili trgovci, so tudi samo leti imeli največ dobička; zadolženi plemiči se so umikali kapitalu, denarna aristokracija pa je izpodirvala povsod krvno plemstvo. Širila se je moč kapitala in rasel je vpliv trgovskega in obrtnega srednjega stanu; trgovec in mornar sta bila gospoda. Nasprotno je pa začelo propadati poljedelstvo, ker so v večjem obsegu vpeljali ovčarstvo. Cena žita je padla, cena mesa in volne pa je rastla. Marsikak kmet je prodal posestvo svojemu sosedu trgovcu ter se napotil v mesto, da bi dobil delo. Prebivalstvo v mestih se je množilo, zaslužek se je zniževal, potrebščine in cene so pa rastle, a rastlo je tudi število siromakov, beračev, tatov in roparjev. Elizabeta je le deloma omilila veliko revščino s postavo o preskrbi ubožcev, ki so jih dotlej podpirali samostani.

Za Elizabete je živel tudi veliki dramatik William Shakespeare (1564—1616), mojster v karakteriziranju oseb; istočasno je učil filozof Francis Bacon Verulam induktivno preiskovanje.

Angleška nasilstva na Irskem. Angleškim kraljem se ni posrečilo, vsiliti Ircem, zvestim sinovom katoliške cerkve, reformacijo. Za kazen jim je vzela Elizabeta posestva in jih razdelila med angleške koloniste. Zatirani Irci so si hoteli pomagati z upori, toda vsako vstajo so Angleži zadušili. Nazadnje

pošlje stara kraljica svojega mladega ljubljence **Essexa**, ki **1599** je dovolil Ircem, da smejo obdržati katoliško vero, in jim obljubil, da se jim bodo vrnila zapljenjena posestva. Elizabeta je sprejela Essexa po vrnitvi na Angleško jako nemilostno; zato se je ta hotel maščevati nad njo ter se je uprl, a brezuspešno, kajti kraljica ga je dala obglaviti.

Na smrtni postelji je določila Elizabeta za svojega naslednika sina Marije Stuart, **Jakoba VI.**, škotskega kralja.

5. Zmaga protestantizma na Škotskem. Marija Stuart.

V redkoobljudeni Škotski je vladala od 1370 rodbina **1370** Stuart. Vedno se je morala boriti z mogočnim, prevzetnim in divjim plemstvom, dosti kraljev je umrlo nasilne smrti. Duhovščina je krepko podpirala Stuartovce v boju proti plemičem, zato so jo oni bogato obdarili. Plemstvo in revno meščanstvo je sovražilo duhovnike, zato je protestantizem kmalu našel pri njih dosti privržencev. Nastali so verski prepiri, katerim se je pridružila še politika. Anglija je podpirala protestante, Francija, vedno zvesta prijateljica Škotov, ki jih je bila dotlej obvarovala pred angleškim jarmom, pa je ščitila katoličane.

Marija Stuart je bila ob smrti svojega očeta **Jakoba V.** (1542) stara šele nekaj dni. Mesto nje je vladala mati Marija Guise, ki je bila odločna in nadarjena kakor njeni bratje. Le-ti so omožili svojo sestro zato s Stuartovcem, ker je bil Henrik VIII. prijatelj Španije. Mati je poslala ljubko deklico na francoski dvor, kjer so jo lepo vzgojili in omožili v nežni mladosti s francoskim kraljem **Francem II.**, ki ga je pa kmalu izgubila, skoro istočasno kakor mater. Vrnila se je domov, kjer jo je ljudstvo vzprejelo z velikim **1561** veseljem.

Za njene odsotnosti je razširjal fanatični učenec **Kalvinov, John Knox**, reformacijo po Škotskem. Da bi imel več uspeha, se je zvezal s plemstvom, ki je komaj čakalo, da bi planilo po posestvih katoliške cerkve; uprizoril je revolucijo. Zopet je Angleška pomagala kalvincem, Francoska katoličanom. Zmagali so vstaški plemiči, ker Francija ni mogla vsled notranjih nemirov izdatneje podpirati katoličanov. S tem pa je bil uničen francoski vpliv, strta je bila kraljevska moč Marije

Stuart, a omogočena združitev Škotske z Angleško. Škotski parlament je odpravil katoliško cerkev in organiziral presbiterialno cerkev v demokratično-republikanskem zmislu; v njej je združena svoboda občine z duhovniško avtoriteto, toda poslednja je kmalu prevladala v nestrpljivi in oblastni škotski cerkvi.

1565

Položaj Marije Stuart, ki je potrdila po vrnitvi v domovino parlamentove sklepe, je bil jako težaven. Proti njej je strastno roval Knox; zato je iskala opore pri zmerni protestantski stranki in pri Elizabeti, ki ji pa ni zaupala, ker je bila Marija Stuart njena zakonita naslednica; zategadelj je pa Elizabeta tudi izkušala preprečiti njeno zopetno možitev s kakim katoličanom. Vendar se je triindvajsetletna Marija Stuart drugič omožila s sorodnikom Henrikom Stuartovcem lordom Darnleyem, ki je bil tudi v sorodu s Tudorji. S tem je napočila doba njenega trpljenja.

Protestantska opozicija je pridobila neizmerno častilakomnega Darnleya z obljubo sovladarstva ter vzbudila v njem ljubosumnost na neznanega in nelepega zasebnega pisarja kraljice, Piemonteza Davida Riccija, ki so ga zarotniki v kraljičini navzočnosti umorili. Marija zatrjuje svojemu možu, da je on le orodje samopašnih zarotnikov; podari mu sina, poznejšega kralja Jakoba VI. — toda Darnley ostane nepoboljšljiv in nehvaležen. Vse plemstvo ga je sovražilo, ker je neprestano menjaval svoje strankarsko mišljenje. Vsled tega so ga njegovi prejšnji prijatelji, na čelu jim predrzni, pustolovski in herkulski grof Bothwell, ki bi se bil rad oženil s kraljico, umorili, ko je ravno bolan ležal v bližini Edinburga, hišo so pa razstrelili. Nato je odpeljal sirovi Bothwell kraljico v Dunbar in jo prisilil k zakonski zvezi; ker mu pa Marija ni hotela priznati kraljevskega naslova, je najgrše z njo ravnal. Plemstvo je seveda zamerilo kraljici, da se je omožila z morilcem, prejšnji zarotniki so pa sklenili Marijo in Bothwella ujeti, kar se jim je tudi posrečilo. Bothwella so premagali in zajeli, a ga zopet izpustili; zbežal je na Dansko, kjer je umrl kot državni ujetnik. Marijo so zaprli v grad Lochleven. Tukaj so jo prisilili, s smrtjo ji grozeč, da se je odpovedala vladi, njenega enoletnega sina pa so oklicali za kralja in poverili vladarstvo njenemu polubratu, voditelju protestantske plemenitaške opozicije, Murrayu.

1568

Toda Marija je srečno ušla iz ječe ter zbrala svoje pristaše; ko je pa Murray le-té takoj razkropil, se je zatekla sama proti nasvetu zvestih prijateljev k svoji sorodnici Elizabeti (1568). A Elizabetini svetovalci so se bali, da ne bi mlada in lepa dedinja prestola pridobila zase angleškega ljudstva, posebno katoliškega; bolj prav se jim je zdelo, da ugonobe nevarno kraljico. Elizabeta takoj ukaže Marijo zapreti, češ, da je sokriva Darnleyevega umora; nato pregovori njenega zmožnega kalvinskega polubrata Murraya, da je vložil tožbo proti Mariji zaradi umora zakonskega družeta in prešuštva. Kot obtožno gradivo je predložil Murray sodišču osem namišljeno izvirnih pisem v srebrni kaseti, ki jo je bil daroval Franc II. svoji soprogi. Ta ljubavna pisma, ki nimajo ne datuma, ne naslova in ne podpisa, je baje pisala Marija na Bothwella pred Darnleyevo smrtjo; ako bi bila pristna, bi kraljico

zelo počrnila. Toda ta pisma so okorne potvare moške roke, polna gorostasnih laži; to priznava ne le sedanja nepristranska zgodovinska kritika, ampak tudi že takratni angleški sodniki so uvideli laž, ko so oprostili Marijo. Navzlic oprostilni razsodbi pa je obdržala Elizabeta zoper vse mednarodno pravo Marijo v zaporu ter jo sedemnajst let mučila telesno in duševno po raznih ječah. Katoličanje na Škotskem, Angleškem in Irskem so sicer s papeževo, francosko in špansko pomočjo poizkušali rešiti mučenico, toda Elizabetini ministri so varali javnost, češ da Marija uprizarja zarote in nagovarja tuje države, naj uničijo protestantizem na Angleškem in umore Elizabeto. Tako sta Marija Stuart in Elizabeta Tudor poosebljevali v sebi veliki nasprotji tedanjega časa na Angleškem.

Ko je poslala Elizabeta Leicestra na Nizozemsko in so postali Guisi, ki so že dalj časa stremili za tem, da bi pridobili Anglijo za katoličanstvo, seveda iz sebičnih namenov, zvesti oprode španskega kralja Filipa II., je ta resno mislil, da bi podjarmil zadnji branik protestantizma, Anglijo. Podpiral je namero mladih angleških plemičev, ki so z Babingtonom na čelu delovali na to, da bi rešili Marijo Stuart iz ječe. Temu gibanju so se pridružili tudi Guisi, potem Aleksander Farnese, ki je zbiral brodogve in vojake za invazijo na Angleško, in slednjič Marija sama, ki ji je angleška vlada namenoma omogočila korespondenco z zarotniki. Dobiti je morala namreč povod, da bi se iznebila angleška kraljica nevarne tekmovalke; isto je zahtevalo tudi ljudstvo, nahujskano od vladnih organov. Kmalu nato je ukazala vlada Babingtona in njegove tovariše umoriti — slabo znamenje za Marijo Stuart. Obdolžili so jo, da je sodelovala pri načrtu za svojo oprostitev in za umor Elizabete. Pred posebnim sodiščem je priznala prvo točko, drugo pa je odločno zanikala. Marijini sovražniki so bili vrinili v nekem njenem pismu mesto, da odobruje umor Elizabete, sodišču pa niso predložili izvirnega pisma, ampak samo prepisan izveček. Navzlic krasnemu stvarnemu zagovoru je obsodilo sodišče Marijo na smrt, hinavska Elizabeta pa je potrdila obsodbo, ki so jo izvršili 1587.

1587

6. Poraz španske „vélike armade“ in Filipove zunanje politike.

Smrt nesrečne kraljice Marije Stuart je mrzlično razburila vso katoliško zapadno Evropo. Filip II., ki ga je določila Marija Stuart za naslednika na Angleškem in Škotskem, je hotel takoj izvršiti ta politični testament; kajti na Francoskem in v Italiji je odločeval le španski vpliv, papež pa mu je tudi obljubil podporo in v Nemčiji so uspešno razširjali Habsburžani protireformacijo. Sedaj je bila po Filipovem mnenju ugodna prilika, da pribori Španiji in katoliški veri svetovno vlado. Zato je oborožil brodogve, véliko armado, ter jo poslal pod nesposobnim admiralom — bil je vojvoda Medina Sidonija — proti Angležem. Ti so

1588

požrtvovalno podarili vladi majhne in hitre ladje, na katerih so služili pod vodstvom junaških admiralov najboljši in najspretnejši takratni pomorščaki, ki so se bili izučili pri gusarjih. Številnejše angleško brodovje, močnejše z ozirom na topništvo, je premagalo v bližini Calaisa neokretne velike španske ladje. Španski admiral je nato jadral, ne da bi iskal zavetja v nemških pristaniščih, okoli Škotske. Tu pa je uničil grozen morski vihar armado; samo polovica ladij se je vrnila domov, toda bile so tako poškodovane, da jih niso mogli več rabiti.

Ta občutni poraz je uničil tudi Filipov politični sistem ter pokopal ustanovitev španske univerzalne monarhije; strl je cvetočo špansko pomorsko moč in ohrabil vse sovražnike Španije.

Rezultati Filipove politike. Filipu se je izjalovila posvetna in cerkvena politika. Hotel je vse istočasno podjarmiti, zato pa je vse izgubil: Francosko, severno Nizozemsko in Angleško; hotel je zagospodovati nad kurijo in potem z njeno pomočjo za vedno podvreči Francosko španskemu vplivu, a zgodilo se je ravno nasprotno. Priznati se pa vendar mora, da je dosegel Filip v marsikaterem oziru velike uspehe: v Italiji in Španiji je iztrebil novo vero; njegov vzgled in njegovi nasveti so pripomogli k uspešnemu razširjanju protireformacije v Nemčiji in na Poljskem; dalje je dosegel, da je v južni Nizozemski zopet zavladata katoliška vera; slednjič je prisilil Henrika IV., da je obdržal katoličanstvo kot državno vero. Toda vsaka zmaga protireformacije je prizadela Španiji gmočno škodo, katoliške uspehe je kupila Španija — rekel bi — s svojo srčno krvjo; napredovati pa sta začeli njeni sovražnici: Francija in Anglija.

Gospodarsko nazadovanje Španske. V zadnjih letih kralja Filipa je propadla armada, ker država ni mogla več zmagovati velikih denarnih bremen za vojake. Ti so postali nepokorni, kradli so in ropali, ker so bili slabo plačani, uborno oblečeni in nezadostno preskrbovani. Še v veliko slabšem stanju je bilo brodovje, ki so ga zasledovali sovražniki po vseh morjih. Oslabljena je bila ljudska moč, na tisoče krepkih mož je padlo na bojiščih, neštevilno milijonov cekinov je izginilo v tujino. Državni izdatki so bili tako ogromni, da niso več zadostovali redni davki, zato so ljudstvo izžemali na

vse mogoče načine. Jemali so posojila na oderuške obresti pri tujcih, katerim so zastavili vse dohodke; davke so torej odslej le tujci prejeli. Ameriške kolonije so poslale veliko milijonov dragih kovin, a le ena četrtnina jih je ostala doma. Z večkratnim bankrotom je poskušal kralj urediti finance, vendar je zapustil še dosti dolga svojim naslednikom. Propadalo je narodno gospodarstvo, rastla pa je cena sirovin in ročnega dela vsled obilice ameriških dragih kovin, napačnega gospodarskega zakonodajstva — prepovedali so izvažati drage kovine, zato je padla njih cena — pretežkih davkov, ki so jih morali plačevati tudi trgovci, in vsled pomanjkanja sposobnih delavcev; zato trgovci niso mogli tekmovati z inozemstvom. Ljudstvo, ki je postalo vsled premnogih vojen in odkritij nestalno, pustolovsko in delomrzno, je obubožalo in ni imelo zaslužka. Vsled tega je hitro padalo število prebivalstva; polja so ležala neobdelana, obrt je opešala. Namesto domačinov so se bavili Italijani z denarnim prometom in obrtjo, Francozi so tržili na kopnem, Angleži in Nizozemci pa so vršili prekmorsko trgovino.

Španska duševna kultura. Za Filipa so ustvarili španski umetniki po zgledu Michelangela in Raffaela krasne umotvore, ki so jih pa prilagodili španskemu duhu, kakor so to storili književniki, ki so posnemali stare klasične in italijanske renesansne vzore. Med pisci se posebno odlikujeta Cervantes z viteškim romanom žive domišljije „Don Quixote“, junakom žalostne postave, in Lope de Vega, ki je spisal 1500 dram. Španska literatura je postala svetovna, Francozi so jo 200 let posnemali.

Filipova smrt. V neizmernih bolečinah in žalosti, da je njegova vlada toliko škodovala državi in ljudstvu, je umrl Filip v Escorialu (1598).

1598

Propadanje Španije pod Filipovimi nasledniki. Pod njegovimi slabotnimi nasledniki je Španija, izgubivši toliko prebivalstva, zlasti obrtnikov, in potrosivši toliko denarja, prenehala biti velevlast. Filip III. (1598—1621), na katerega je najbolj vplival nepošteni Lema, je pregnal iz države delavne in marljive Moriske. V več mestih so morali zato prenehati z izdelovanjem volne in svile; vsled tega pa se je znižal španski eksport v Ameriko. Vedno bolj se je redčilo prebivalstvo, množili pa so se roparji. Vedno so navzlic vsem nezgodam ohranili

Španci svoj narodni ponos in bojaželjno naravo; razveseljevali so jih viteški turnirji in krvave bikoborbe. Pod Filipom IV. (1621—1665) so se borili Španci v zvezi z avstrijskimi Habsburžani z ogromnim naporom proti vsemogočnemu sovražniku, Francozom, ob Renu, Donavi, v Italiji, Vzhodni Indiji in v Novem Svetu. Njegov minister Olivarez je zatiral Katalonce, ki so si priborili v večletnem boju stare svoboščine. Istotako so se vzdignili Napoljci in Sicilijanci pod ribičem Tomaso Aniellom (Masaniellom), toda brez uspeha. Nazadnje so se uprli še Portugalci, ki jih je Španija navidezno s preudarkom popolnoma zanemarjala, in posadili rodovino Braganza na prestol (1640).

V tej žalostni dobi se je lepo razvijala španska književnost in umetnost. Calderon de la Barca je ustvaril versko dramo, Velasquez in Murillo pa sta platnu vdehnila krasne nabožne in posvetne slike.

C. Protireformacija na Nemškem in v avstrijskih deželah. Tridesetletna vojna.

1. Predpogoji tridesetletne vojne.

Gospodarske razmere pred vojno. Tridesetletna vojna se pred vsem ni izcimila iz verskih preprirov; bolj važne in merodajne za njen razsutek so bile politične struje in politični prevrat, ki so ga provzročile izpremenjene narodnogospodarske razmere. Odkar so bila znana pota po morju v Vzhodno in Zahodno Indijo, je izgubila severnonemška Hanza z južnonemškimi mesti vred trgovsko politično moč. Srednja Evropa se ni več udeleževala svetovnega prometa, ker ni mogla tekMOVATI z zahodnimi državami. Pojemale so kupčijske zveze z Južno Nemčijo in Benetkami, ki so izgubile vsled novih prometnih zvez gospodarstvo nad Sredozemskim morjem.

Izločitev od splošnega svetovnega prometa je Nemčiji zelo škodovala. Deželni knezi so se hoteli odškodovati z visokimi carinami, promet med posameznimi nemškimi državci je bil vsled strogih carinskih predpisov otežkočen, trgovina in obrt sta od sredine šestnajstega stoletja začeli propadati. Od konca tega stoletja so brezvestni knezi pospeševali to propadanje s tem, da so ponarejali denar, obrezovali in goljufivo tehtali novce, jim zmanjševali čisto vrednost ter jih kovali celo iz pločevine; drage kovine pa so bile v rokah kapitalistov in špekulantov. Ljudje so živeli v veliki bedi; trgovci so se branili slabih denarjev ter so blago prodajali le tistemu, ki je prinesel drugo blago ali dober denar; uradniki in nastavljenjci so bili veseli, če so dobili plačo v pridelkih.

To hitro nazadovanje od cvetočega denarnega gospodarstva k naturalnemu gospodarstvu je škodovalo vsem stanovom in družabnim slojem. Ljudem je manjkalo denarja, da bi mogli tako udobno živeti kakor prej, zato se je vnel divji boj za dobiček: močnejši je izžemal slabotnejšega, cehi so ovirali razvoj meščanstva, kmetje pa so marsikje zabredli v tlačanstvo. Srednjeveški način kmetovanja se je izpremenil v začetku novega veka. Kmečko ljudstvo je zapuščalo kmečke domove, potikalo in požigalo po deželi ter nadlegovalo mesta. Vstaje v začetku šestnajstega stoletja kmetom niso nič koristile, ker cesar in knezi niso mogli brez dovoljenja stanov odpraviti krivic, stanove pa so potrebovali, da so jim dovoljevali vedno višje davke, s katerimi so pokrivali stroške za razkošnost, požrešnost, potratni dvor, uradnike, višjo izobrazbo i. dr. V političnem oziru so se nagibali knezi vedno bolj k absolutizmu; organizirali so razne kategorije uradnikov za sodstvo, upravo in finance, s podložniki pa niso več občevali tako neposredno kakor v srednjem veku, ampak po uradnikih. Ustvarili so knežje teritorialno pravo s patenti, odloki, razglasi, ki so jih sestavljali juristi v pisarnicah.

2. Protireformacija v Notranji Avstriji (1598—1603).

Nadvojvoda Ernest je vladal namesto mladoletnega Karlovega sina Ferdinanda, ki so ga vzgojili jezuiti za iskrenega in pogumnega katoličana. Ko je Ernest nastopil vladu v Notranji Avstriji, so zahtevali protestantski deželni stanovi, da jim prej potrdi bruško pacifikacijo, potem mu šele prisegajo zvestobo. Nadvojvoda Ernest je pa resno odklonil to zahtevo, šele 1592 so se mu stanovi poklonili. Radi upornega duha protestantskih stanov in želeč, da privede zopet svoje dežele v naročje katoliške cerkve, je sklenil nadvojvoda Ferdinand, ki je 1596 začel samostojno vladati, da uniči v svojih deželah luteranstvo. Iztiral je predikante in luteranske učitelje najprej iz Gradca, Judenburga, Celovca in Ljubljane in nato iz graščin ter ostalih mest; meščani so se morali pokatoličniti ali pa prodati posestvo ter zapustiti v določenem času domovino. Protestantske cerkve, pokopališča in domove predikantov so zaprli, deloma pa porušili; protestantske knjige so sežigali na grmadah; namesto županov so vodili občinske posle deželnoknežji uradniki. Zvesti sobojevniki Ferdinandovi so bili: sekovski škof in apostol Štajerske, Martin Brenner, lavantinski škof Jurij Stohelj in ljubljanski škof Tomaž Hren. Ferdinand je v kratkem času izvojeval zmago nad protestantizmom brez krvoprelitja, ker niso bili protestantski stanovi prepojeni s kalvinskim duhom. Nato so

1598

dovršili goreči katoliški duhovniki, posebno jezuiti in kapucini, s poukom, z vzgojo in misijoni delo reformacijskih komisij. Samo med plemenitaši je bilo še precej luterancev; tem so 1603 prepovedali, da se ne smejo zunaj dežele vdeleževati protestantske liturgije in cesar Ferdinand II. je 1628 ukazal protestantskim plemičem, naj se pokatoličanijo ali izselijo. In res je črez 800 plemičev zapustilo domovino, drugi so pa vzprejeli katoličanstvo. S tem je bilo uničeno luteranstvo in stanovska moč, odslej je veljala v Avstriji le volja vladarjeva.

3. Uspehi protestantov vsled prepira v habsburški rodbini.

1564 Rastoča verska nasprotja v Nemčiji. Augsburški mir ni bil nikak mir, ker ni mogel uveljaviti misli verske strpljivosti. Za Maksimilijana II. (1564—1576), ki je sledil Ferdinandu I. ^{do} na nemškem prestolu, so protestantski stanovi v Severni Nemčiji še dalje sekularizirali cerkvena posestva, nasprotno je pa izginila med katoliškim ljudstvom po prizadevanju jezuitov in še bolj vnetih in pobožnih cerkvenih knezov verska mlačnost; verniki so vestneje izpolnjevali cerkvene zapovedi, opuščali slabe razvade, in so stremili po čednostnem življenju; romanja, bratovščine, misijoni, procesije, sijajna služba božja, vse to je navduševalo ljudstvo. V mnogih mestih so ustanovili bogoslovna semenišča; s tem so zmanjšali pomanjkanje duhovnikov in povzdignili njihovo znanstveno izobrazbo ter izboljšali нравno življenje kakor tudi нравnost redovnikov.

1576 Vedno bolj se je ostrilo nasprotje med obema verskima strankama, posebno, ko je tolerantnemu Maksimilijanu II. sledil na prestolu Rudolf II. (1576—1612). Ta je bil sicer vnet ^{do} pristaš katoliške cerkve, toda avtokratičnemu vladarju je manjkalo moči in vztrajnosti, da bi nastopil proti protestantom. Baval se je rajši z eksaktnimi znanostmi, posebno z astrologijo in alkemijo. Pozval je mnogo umetnikov in učenjakov, med njimi Tycho de Braheja in Keplerja, na praški dvor, kjer je hranil svoje bogate zbirke.

Za Rudolfa so nemški katoličanje z velikim uspehom razširjali s špansko pomočjo protireformacijo v gostoobljudenih krajih ob Dolenjem Renju in na Westfalskem. Nasprotno so pa protestantje katolike v Nemčiji neprestano vznemirjali; sekula-

rizirali so tudi v južnih krajih mnogo škofij, opatij in ustanov. Na državnih zborih so odslej protestantje zastopali nadškofije in ostala cerkvena posestva. Tudi so nasprotovali protestantje cesarju kot svojemu sovražniku pri državni ustavi in upravi ter niso hoteli upoštevati majoritetnih sklepov državnega zbora v cerkvenih stvareh. Od tega časa si nasprotujeta knežje pravo in državna moč, fevdalizem in centralizacija; v tem nasprotju tudi tiči politični vzrok tridesetletne vojne, ki pa vendar ni še takoj izbruhnila vsled preprirov v habsburški rodbini in vsled nove turške vojne.

Nemiri na Ogrskem. Vojna s Turki. Ta je izbruhnila **1593** 1593 na Ogrskem; sedaj je zmagala ta, sedaj druga stranka. Razen tega je rovala na Ogrskem protestantska opozicijska stranka proti Habsburžanom; doseči je hotela, da Ogrsko veže z Avstrijo le personalna unija. Ko je pa cesar hotel uveljaviti nekatere zakone v prid katoliški cerkvi, so se uprli ogrski in erdeljski magnati in izvolili Štefana Bocskaya za kralja. Vstaši in Turki so se skupno bojevali proti cesarju, ta pa je z brezprimernim ravnodušjem živel v Pragi. Postal je celó duševno bolan ter je popolnoma zanemarjal vladarske dolžnosti; svetovalci in ministri se mu niso smeli približati, pač pa razni nevredneži. Tedaj so se nadvojvodi zbal, da bodo Habsburžani izgubili Ogrsko, zato so proglasili cesarjevega brata, nadvojvodo Matijo, za rodbinskega poglavarja. Ta je prepustil Bocskayu v Dunajskem miru (1606) Erdeljsko in nekatere vzhodno-ogrske komitate, dovolil kalvinskim stanovom in mestom prosto izvrševanje njihove vere ter zagotovil varstvo katoliški veri. *) V miru, ki ga je sklenil Matija s Turki ob izlivu reke Žitve **1606** (Zsitva torok pri Komornu) 1606 na podlagi uti possidetis, je priznal sultan cesarja, ki odslej ni več plačeval težkega in poniževalnega davka letnih 30.000 zlatnikov, za enakorodnega vladarja. Turška moč je pojemala.

Uspehi protestantov na Nižjeavstrijskem, Ogrskem in v Sudetskih deželah. Cesar ni hotel odobriti obeh mirovnih sklepov, ker se je srdil na brata Matijo; vedel je, da ta hrepeni po kroni. Matija se je pa zvezal iz bojazni, da ne bi radi neratificiranega miru izbruhnila s Turki nova vojna, s prote-

*) Zakon, ki je uredil ogrske verske zadeve, je ostal v veljavi do 1848.

stantskimi nižjeavstrijskimi, ogrskimi in moravskimi stanovi, ki so mu obljubili pomoč proti vsakomu, ki bi kalil mir. Nato je prisilil Matija cesarja, da mu je odstopil Ogrsko, Avstrijo in Moravsko in mu obljubil nasledstvo na Češkem (1608). Protestantje na Moravskem, Nižjeavstrijskem in Ogrskem so izrabili ta položaj. Moravcem je zatrdil nadvojvoda, da jih ne bode preganjal, Nižjeavstrijecem je potrdil one pravice, ki jim jih je bil dal Maksimilijan II., mestom pa je priznal versko svobodo. Ravno tako je zagotovil Matija vsem ogrskim protestantom versko svobodo in prepovedal jezuitom nakupovanje posestev. Nasprotno pa so stanovi kraljevo moč zelo skrčili: brez njihovega privoljenja se kralj ne sme vojskovati, tujih vojakov ne sme nastaniti na Ogrskem in Hrvaškem, pač pa mora Notranja Avstrija skrbeti za vzdrževanje trdnjavijskih posadk na granici; slednjič ne smejo tujei dobivati služb na Ogrskem. Ti uspehi protestantov so ohrabрили češke luterance, da so z vojaško močjo izsilili iz cesarja jako važni m a j e s t a t (1609): vsi privrženci „konfesije“ zadobijo versko prostost, gospôda, vitezi in kraljeva mesta smejo zidati na svojih posestvih cerkve in šole in defenzorji (24) čuvajo, da se izvršujejo določbe majestata. Istočasno so določili konfesionisti in katoliški stanovi v „p o r a v n a v i“, da se smejo cerkve in šole zidati tudi na kraljevih posestvih. Ker pa niso natanko opredelili zadnjega izraza, so nastali nesporazumki; konfesionisti so razumevali pod tem cerkvena posestva, čemur so pa katoličanje ugovarjali.

Tako so dobili protestantje premoč v sudetskih deželah, podpirali pa so jih somišljeniki v Nemčiji. Nevarnost je bila, da izbruhne vojna, kajti francoski kralj Henrik IV. se je že dogovarjal z nemškimi protestanti; samo njegova smrt je odgodila izbruh vojne in zmanjšala bojevitost.

Cesarju je bilo žal, da je izgubil dežele in odnehal protestantom. Z njegovo vednostjo je prodiral nadvojvoda Leopold, brat Ferdinanda, vladarja notranjeavstrijskega, in oskrbnik pasavske ter straßburške škofije, (1611) proti Pragi, da bi pomagal cesarju v boju proti protestantom; za plačilo bi dobil češko krono. Češki deželni zbor je takoj potegnil s protestanti, ker so Leopoldovi vojaki uganjali razna grozodejstva; odstavil je Rudolfa in izvolil Matijo za kralja. Rudolf bi bil celo izgubil cesarsko krono, da ni njegova smrt (1612) naredila konca homatijam v Avstriji in Nemčiji.

Unija in liga. Mladi bavarski knez Maksimilijan, ki je bil ravno tako pobožen kakor njegov avstrijski svak, je uspešno zatiral luteranstvo v svoji deželi. Sam cesar Rudolf ga je vpeljal v politiko; ukazal mu je, da kaznuje protestante mesta Donauwörtha, ki so preganjali katoličane in jih nadlegovali pri izvrševanju verskih dolžnosti (1607). Vojvoda si je osvojil mesto in ga obdržal v svoji vlasti, ker mu ni moglo poplačati vojnih stroškov.

Ta dogodek je vznemiril protestantske stanovce. Zato je Kristijan Anhaltski nameraval protestantsko stranko v Nemčiji utrditi s pomočjo Nizozemcev in francoskega kralja Henrika IV., s katerim so bili protestanti že v hugenotskih vojnah v ozkem stiku. Pregovoril je protestantske stanovce, da so sklenili unijo (1608). Vsi člani te zveze, h kateri so poleg malih srednjenemških držav pristopila tudi bogata mesta, in ki ji je načeloval palatinski volilnik, so morali pomagati onemu članu, kateri bi bil protipostavno napaden; v resnici pa je bila zveza naperjena proti Habsburžanom. Zvezni udje so plačevali v to svrho precejšnje zneske v vojno blagajnico. Tudi katoličani so sklenili pod vodstvom Maksimilijana Bavarskega zvezo, imenovano ligo, (1609). Njena opora so bili razen avstrijskih nadvojvodov južnonemški duhovni knezi. Denarnih sredstev je imela več nego unija; a večje vrednosti je bilo prijateljstvo s španskim kraljem Filipom III. Tako sta si stali verski stranki z orožjem v roki nasproti, čakajoč ugodne prilike, da bi se spoprijeli.

4. Revolucija na Češkem.

Razmere v Nemčiji za cesarja Matije. Rudolfu je sledil Matija (1612—1619). Ta je odlašal z vojno proti protestantom, čeprav je vodil njegovo politiko dunajski škof, kardinal Klesl, ki je uspešno uvajal v Nižji Avstriji protireformacijo. V Nemčiji sta si razdelila dva protestantska kneza, brandenburški in pfalz-neuburški, dežele po zadnjem potomcu jülich-člevskem in tako povečala protestantsko moč. Obe verski stranki sta se pripravljali na vojno; le nevarna cesarjeva bolezen ji je zadrževala; tudi so se pogajali Habsburžani radi nasledstva. Nadvojvoda Ferdinand Notranjeavstrijski je bil, ker so bili vsi drugi nadvojvode brez otrok, izvoljen proti glasovom

fevdalno-protestantske stranke 1617 za češkega in prihodnje leto tudi za ogrskega kralja.

Vstaja fevdalno-protestantske stranke na Češkem. Ferdinand je takoj uporabil na Češkem ista sredstva, s katerimi je strl moč Notranjeavstrijcev. Posvaril je protestantske voditelje, nekaterim je vzel odlične državne službe, avtonomijo praškega mesta pa je omejil. Defenzorji so sklicali protestantske stanove, češ, da je prekršil kralj nekatere določbe majestatnega pisma.

1618 Zborovanje se je vršilo v začetku 1618; na tem zborovanju so skupščinarji sklenili, da se pritožijo pri kraljevih namestnikih. Kralj je pa odklonil vse protestantske zahteve; prepovedal je tudi vsako nadaljnje zborovanje in zagrozil z občutnimi kaznimi.

Vkljub tej prepovedi so se sešli protestanti drugič koncem maja v Pragi. Tu so sklenili vsled živahne agitacije svojega voditelja grofa Matije Thurna, da prirede impozantno demonstracijo ter umoré nepriljubljene kraljeve namestnike, ako ne ugone njihovim zahtevam. Oboroženi protestantje so se napotili s svojimi hlapci v kraljevi grad Hradčane. Namestniki so jim neugodno odgovorili v zmislu kraljevega mandata, da se ne smejo protestantje vtikati v tuje stvari in da ni nihče prelomil niti njih stanovskih pravic, niti majestatnega pisma. Vnel se je prepir med obema strankama; končno so vrgli protestantje dva namestnika, Viljema Slavato in grofa Jaroslava Martinica, ter tajnika Filipa Fabricija po vzgledu husitov skozi okno v grajski jarek. Pri padcu se jim ni nič hudega zgodilo. Uporni stanovi so ustanovili na Češkem novo vlado s 30 direktorji, ravnotako na Moravskem; nabirali so armado, ki ji je poveljeval Thurn, ter spodili jezuite in katoliške uradnike.

Češka vojna. Ferdinand je veselo pozdravil češko vstajo, kajti dobil je ugodno priliko, da stre stanovsko prevzetnost. Cesar pa se je hotel po Kleslovem nasvetu mirnim potem s pogajanjem pobotati s protestanti; zato je bojaželjna dunajska dvorna stranka natihome odstranila Klesla na Tirolsko. Z njegovim prognanstvom je prenehala tudi v Nemčiji pomirjevalna politika. Sovražniki Habsburžanov pod vodstvom palatinskega izbornika Friderika V. so se zvezali s habsburškimi nasprotniki, Savojsko in Benetkami, ter poslali češkim vstašem vojaško pomoč. Ferdinand je uvidel, da si bo moral z oboroženo

silo priboriti češko deželo; zato je s papeževu in špansko pomočjo udaril njegov poveljnik Bouquoy na češke fevdalce.

V tem umre cesar Matija. Ferdinand II. (1619—1637), 1619
 prej nadvojvoda notranjeavstrijski, je zopet združil vse avstrijske do
 dežele. Toda nižjeavstrijski stanovi so zahtevali, da jim potrdi 1637
 njihove svoboščine, predno mu prisežejo zvestobo; češki stanovi pa so se branili, pripoznati ga za češkega kralja. Že je zasedel Thurn vzhodna dunajska predmestja, a prihod Dampierrovih konjenikov*) pomiri razburjene stanove in meščane, ki bi bili takrat lahko ujeli Ferdinanda. Thurn je moral v obrambo južne Češke zapustiti dunajsko okolico, Ferdinand pa je neoviran krenil v Frankfurt, kjer so ga izvolili (1619) navzlic češkemu in palatinskemu protestu za cesarja.

Skoro istočasno se je sešel na Češkem glavni deželni 1619
 zbor, kamor so poslali tudi Moravci in Šlezijci svoje zastopnike. Tukaj so ustanovili konfederacijo dežel češke krone, ki je jamčila popolno versko svobodo in prosto kraljevo volitev; zvezala se je z avstrijskimi protestanti in izvolila vodjo unije, Friderika Palatinskega, za češkega kralja.**). Nastala je nova država z glavnim mestom Praga. Ferdinand je smatral Friderikovo počenjanje, ker se je vmešaval v notranje politične zadeve njegovih dežel in ker je hotel preprečiti, da ne bi cesar kaznoval upornih podložnikov, kot največjo krivico in veleizdajo. Friderik je pa sprejel češko krono, da bi ustavil uspešno napredovanje protireformacije v habsburških deželah in s tem ubranil, da ne bi dosegel Ferdinand tolikšne moči, s katero bi mogel vedno vznemirjati protestante. Nezmožni Friderik seveda ni izpolnil nad nemških protestantov. Na Ogrskem je gojil Gabriel Bethlen enako idejo, idejo samostojne ogrske države. Pridrl je v Nižjo Avstrijo, tam se združil s Thurnom ter čakal na pomoč notranjeavstrijskih protestantov, da bi skupno naskočili Dunaj. Toda Notranjeavstrijci so ostali doma in s tem rešili habsburško monarhijo; zato so se vrnili Čehi in Ogrji.

*) Sedaj 8. dragonski polk; Ferdinand mu je podelil razne pravice, ki jih uživa še dandanes.

**) Neka podoba, ki je predstavljala Friderika Palatinskega kot kronanega češkega kralja, je imela napis: Fridericus I. rex hyemis et aestatis fit, sit et erit. Zato ga je ljudstvo že kmalu po kronanju dovtipno zvalo „zimskega kralja“.

Kronanje palatinskega izbornika za češkega kralja je povzročilo oboroževanje v Srednji Evropi. Liga in unija sta bili pripravljeni za vojno; toda v uniji je vladal razdor, prepir med kalvinci in protestanti, tako da je saški volilnik iz neprijaznosti do kalvinskega češkega kralja prestopil k cesarju, ki mu je zastavil obe Lužici. Španci so podpirali cesarja z denarjem in vojaštvom: španska armada naj bi prodirala iz Nizozemske v Nemčijo. Papež je poslal cesarju le neznatno denarno podporo.

Na Češkem ni bilo nobenega navdušenja za novi sistem; vstajo so uprizorili le fevdalno-protestantski plemiči, kajti ljudstvo v mestih in na deželi, kjer je še ječalo v težkem tla čanstvu, katerega veleposestniki navzlic pametnim nasvetom niso odpravili, se ni udeležilo upornega gibanja. Blagajnice so bile prazne, novih davkov pa se vlada ni upala razpisati, ker so plemenitaši še stare neradi plačevali ter bi bili radi imeli le dobiček od nove vlade. Luteranci in katoličanje so bili ogorčeni, ker so kalvinci opustošili praško stolno cerkev.

Ko je unija obljubila Maksimilijanu Bavarskemu, da bo mirovala, je prodril ta čez Gorenjo Avstrijo, kjer so mu protestantje prisegli zvestobo, na Češko, združil se s cesarsko armado in napadel na prigovarjanje generala Tillyja z bojaželjno armado češko vojsko, ki je bila vsled stradanja zlovoljna in na upor pripravljena, ter jo popolnoma porazil na Beli Gori dne 8. novembra 1620. Mladostni in nesposobni, kalvinistično nestrpni zimski kralj je zbežal s svojo častihlepno, prevzetno, vedno veselo ženo čez Šlezijo na Nizozemsko, od svojih nasprotnikov v mnogih pesmih zasmehovan. Tudi Moravska in Šlezija sta se zopet pokorili cesarju.

1621 Ferdinand kaznuje češke upornike. Ferdinand je ostro kaznoval češke upornike: posebno sodišče je obsodilo 27 vstašev na smrt ter izgnalo kalvinske in protestantske duhovnike; poleg tega je zaprlo luteranske cerkve, odstranilo privrženca češke konfesije ter konfisciralo upornikom posestva. Ves narod je moral priznati katoliško vero; ako se plemenitaši niso hoteli pokatoličaniti, so morali katoličanom prodati imetje ter zapustiti domovino. Tako je moralo češko narodno plemstvo in meščanstvo odstopiti cesarju skoro vsa posestva, ta pa jih je potem prodajal svojim višjim uradnikom in generalom za malenkostne vsote. Pri tej kupčiji so še prevarili cesarja več ko za pol cene, ker so takrat najbolj znižavali novcem vrednost

in jih celo ponarejali. Veliko posestev je cesar podelil cerkvam in samostanom, svojim ljubljencem in srečelovcem. Na ta način se je izselilo do 1730 iz čeških mest ok. 30.000 družin in 185 plemenitaških rodbin. Češka, nekdanje srce Nemčije imenovana, najlepši demant v habsburški kroni, je izgubila najboljše prebivalce; ti so sedaj koristili s svojim znanjem tujim deželam. Jezuiti in drugi redovi so razširjali katoliško vero, reformacijske komisije pa so preganjale po kmetih in mestih luterance, odstranjevale vse spomine na luteranstvo, sežigale protikato-
liške spise in dušile vsak odpor z veliko krutostjo.

L. 1627. je izdal Ferdinand prenovljeni deželni red 1627 (Bernewerte Landesordnung), novo ustavno listino za Češko, ki je bila veljavna do 1847. Glavna vsebina je bila: (1.) prelatje postanejo kot prvi stan zopet člani deželnega zbora; (2.) pravico zakonodajstva ima kralj; (3.) le kralj podeljuje plemenitaški stan in inkolat; kralj sme odstavljati najvišje deželne dostojanstvenike ter napovedati vojno in sklepati mir; (4.) Češka je dedna dežela habsburške dinastije; deželni zbor, ki odločuje le v davčnih stvareh, bi smel izvoliti novega kralja le tedaj, ako bi popolno izumrl kraljevi rod; (5.) nemščina je enakopravna s češčino; dosedaj so namreč le-to rabili v upravi in pri sodišču. Majestat je izgubil veljavo.

Palatinska vojna. Navzlic porazu na Beli Gori sta unija 1622 in Anglija še podpirali zimskega kralja. Toda bavarsko-ligistična do 1626 armada je pregnala skupno s špansko sovražnika iz Renskega palatinata, bavarska vojska pa iz Gorenjega palatinata, ki ga je podelil cesar z volilniško častjo vred Maksimilijanu Bavar-skemu v zahvalo za njegovo podporo. Gorenjo Avstrijo pa mu je cesar zastavil za vojne izdatke; Maksimilijan jo je vrnil 1628. Istočasno je sklenil Ferdinand v Mikulovem (1621) mir z Bethlenom, ki se je odpovedal kraljevskemu naslovu in predal ogrsko krono. Zato mu je cesar do smrti izročil sedem severnoogrskih komitatov in kot dedni kneževini Opolje in Ratibor ter naslov državnega kneza; ogrskim stanovom pa je obljubil versko strpljivost.

5. Wallensteinov prvi generalat.

Wallensteinova osebnost. Avstrijske državnike je kmalu prekosil Albrecht Wallenstein (tudi Waldstein, kakor se rodbina še dandanes zove) po trgovski izvedenosti, podjetnosti in častihlepnosti. Rojen je bil

1583 od protestantskih staršev, a po zgodnji materini smrti ga je vzgojeval svak njegove matere. Latinske šole je pohajal v Goldbergu (Šlezija), visoke pa na nürnberški akademiji v Altorfu; nato je prepotoval Nemčijo, Francosko in Italijo. Pozneje je prestopil v katoliško cerkev in ko se je poročil z bogato vdovo Lukrecijo Vikovo iz rodbine Landeške, je pregnal z ženinih posestev vse protestantske predikante in učitelje. Najrajši se je bavil z astrologijo ter pazno zasledoval svoj horoskop, a z razkošjem je osupil dunajske dvorne kroge.

V vojni med Ferdinandom in Benečani okrog Gradišča ob Soči je na lastne stroške nabral in vzdrževal malo četo vojakov ter vzbudil s tem splošno pozornost; sicer pa so poročila o njegovi hrabrosti in premetenosti pretirana. Za časa češke vstaje se je pridružil Matiji, potem Ferdinandu. Po bitki na Beli Gori je bil imenovan za polkovnika v Pragi in gubernatorja češkega kraljestva; cesarsko finančno upravo je zalagal z denarjem ter nakupoval s slabim denarjem konfiscirana posestva.

1625   **Vojna v severni Nemčiji in z Danci.** Mir ni dolgo
do trajal; nobena stranka ni hotela odjenjati od svojih zahtev,
1629 tudi inozemstvo se je vmešavalo v nemške zadeve. Španija, ki je hotela uničiti nizozemsko trgovino in bogastvo, in Nizozemska, zaveznica unije, sta zasedli nemška mesta in cele pokrajine onostran državnih mej ob dolenjem Renu, liga pa je izpodrinila protestantske posadke do Wesere; tako sta si stali dve oboroženi stranki nasproti v severnozahodni Nemčiji. Dolenjesaški stanovi pa so se v bojazni pred ligistiškimi regimenti in v ohrambo protestantizma zvezali z danskim kraljem Kristijanom IV. ter mu poverili vodstvo svoje armade. Anglija in Francoska sta dovolili denarno podporo, s katero je nabiral Ernest Mansfeld vojake. Hoteli so uničiti habsburško moč ter zagotoviti Franciji nadvlado v Evropi. Pozneje se je pridružil tej zvezi še Gabriel Bethlen.

Ti dogodki so vznemirili ligo; zato je prosila, ker ji je denarja primanjkovalo, cesarja pomoči. Ta pa ni imel ne vojakov ne denarja, zato je rad sprejel Wallensteinovo ponudbo, da mu nabere s svojim denarjem armado. Wallenstein je dobil, ko se je drugič oženil z Izabelo Harrachovo, hčerjo zelo vplivnega avstrijskega politika, pristop na dunajski dvor in je bil povišan v državni knežji stan, ker je združil
1625 svoja posestva v friedlandsko vojvodino. Nabral je v najkrajšem času zahtevano armado, kajti vojna je bila dotlej že uničila dosti kmečkih in meščanskih eksistenc; zato so ljudje radi prijeli za orožje, ker ni bilo varno njih imetje pred vojaki; zraven pa jim je vojaški stan nudil prijetnejše življenje, čeprav

njih gospod semintja ni mogel izplačati mezde; saj so se odškodovali na drug način.

Wallenstein se je napotil v dolenjesaško okrožje, ker se mu je naročilo, da naj pomaga Tillyju, vojskovodji lige, in pridobi severnonemške škofije za katoliško cerkev. Spomladi 1626 je premagal Mansfelda pri mestecu Dessau. Ta je prodiral nato skozi Šlezijo Bethlenu naproti, Wallenstein pa je hitel za njim, a ni ga dohitel; kajti Mansfeld se je združil z Bethlenom na Gorenjem Ogrskem. Bethlen je takoj nato sklenil mir v Požunu s cesarjem (1626) in prepustil nemške vojake njih usodi. Mansfeld je hotel v Benetkah dobiti novo podporo, krenil je torej tja v malem spremstvu skozi Ogrsko in Bosno, a pri Sarajevu je nenadoma umrl; pokopali so ga v Splitu. Medtem je premagal Tilly nesposobnega danskega kralja pri Lutterju ob Barenbergu (sz. od Goslarja) 1626. Drugo leto sta ga prepodila oba vojskovodja na Jütlandski poluotok.

Vsled teh uspehov sta sklenila Wallenstein in Španija, da podjarmita v zvezi z drugimi državami Nizozemsko. V ta namen je cesar imenoval Wallensteina za „generala Oceanskega in Baltskega morja“. Wallenstein je zahteval, da bi mogel ustvariti brodoge, kako obmorsko pokrajino. Cesar je tedaj vzel meklenburškima vojvodom, ker sta se proti njemu bojevala, vojvodino in jo je zastavil, v resnici natihoma prodal, Wallensteinu v pokritje vojnih stroškov. Ko je leta imel vojvodino, je hotel doseči državno knežjo čast, a drugi knezi so se po pravici upirali tej nameri, ker ni bil Wallenstein knežjega pokolenja. Posebno Maksimilijan Bavarski je ne iz osebne mržnje, ampak vsled svojega značajnega konservativizma roval pri cesarju proti Wallensteinu, kajti bal se je, da ne bi ta s svojo ogromno armado spodil tudi južnonemških knezov s posestev.

Cesarju in ligi je pretila največja nevarnost od švedskega kralja Gustava Adolfa. Že dvakrat se je ponudil nemškimi protestantom, da jim nabere vojakov, ako mu povrnejo stroške, pa vsakokrat so se razbila pogajanja. Wallenstein je menil, da odvrne pretečo švedsko nevarnost, ako zasede Pomorjansko in osvoji Stralsund. Z dansko in izdatno švedsko podporo je mesto odbijalo Wallensteinove napade; oditi je moral, ker mu je bila neznana taktika pomorske vojske. Gu-

stav Adolf je pa dobil važno oporišče za svojo armado; od tukaj je lahko pri vsaki priliki udril v Nemčijo. Danski kralj je iz bojazni, da postane švedski kralj premogočen na Baltskem morju, sklenil ugoden mir s cesarjem v Ljubeku (1629); odpovedal se je vsem cerkvenim posestvom, ki jih je bil zasedel, in obljubil, da se ne bode vtikal v nemške zadeve.

1629   **Restitucijski edikt.** Po tolikih uspehih je nameraval cesar, ki je imel sedaj večjo moč kakor Karel V. po mühlberški zmagi, tudi v Nemčiji vpeljati protireformacijo, zato je izdal 1629 restitucijski edikt, avtentično razlago augsburškega verskega miru. Ta je določil: 1. da morajo protestanti vrniti katoličanom do 1631 tista cerkvena posestva in cerkvene ustanove, katere so jim vzeli po pasavski pogodbi; 2. da so le privrženci augsburške konfesije deležni verskega miru; 3. je zagotovil katoliškimi stanovom ius reformandi. Edini Wallenstein bi bil izvedel to ogromno delo, ki bi popolnoma zadušilo protestantizem, s svojo veliko armado in bi bil naredil red v zamotanih severnonemških razmerah. Toda cesar ga je odpustil, čeprav nerad; bal se je namreč, da ne bi prišel v pesti lige.

1630   V Regensburgu so se zbrali (1630) volilniki, da bi izvolili cesarjevčega sina za nemškega kralja. Člani lige, ki so bili v večini, se niso hoteli o tej točki razgovarjati, ker jih je šuntal Richelieujev odposlanec kapucin Jožef. Ponavljali so stare pritožbe o nasilstvih cesarske vojske, ki jih je provzročil Wallenstein s svojimi dalekosežnimi pravicami. Cesar mora armado zmanjšati in poveriti poveljništvo po nasvetu volilnikov „znamenitemu članu države“; menili so voditelja lige, Maksimilijana Bavarskega.

Wallenstein je mirno odšel. V tistem trenutku ni mogel ničesar izsiliti, vedel je pa tudi, da ga bodo kmalu potrebovali, ker so se sovražniki Habsburžanov pripravljali na naskok. Navzlic njegovemu odstopu niso izvolili volilniki cesarjevega sina; liga je zadobila premoč v državi.

6. Wallensteinov drugi generalat.

Gustav Adolf vdere v Nemčijo. Gustav Adolf (1611—1632), jako skrbno vzgojen, je bil najboljši vojskovodja svojega časa in zelo spreten državnik. Vladal je absolutistično, pospeševal trgovino, obrt in rudarstvo. Uspehe v zunanji politiki mu je

priporila izborna stalna armada, sestavljena izključno iz domačinov. Z njo je osvojil Livonijo, Karelijo in Ingermanlandijo in tako zadobil gospostvo ob Baltskem morju. Vojno v Nemčiji je začel iz sovraštva do Habsburžanov. Naraščajoča cesarjeva moč ob Baltskem morju je bila nevarna za Švedsko; osvojiti je hotel torej nemška posestva ob tem morju in priboriti neomejeno gospostvo nad onim morjem, nato pa ustanoviti v Nemčiji luteransko cesarstvo. Poleti 1630 zasede Usedom, 1630 Wollin, Stettin in celo Pomorjansko ter naznani protestantom, da jim hoče pomagati, razveljaviti restitucijski edikt in uveljaviti augsburški mir. To so bile pa le prazne besede, zato se mu nista pridružila protestantska volilnika, braniborski in saški; z orožjem si je moral torej narediti pot v Srednjo Nemčijo.

Kmalu po njegovem prihodu je sklenilo mesto Devin zvezo z njim. Spričo te zveze pošlje švedski kralj poveljnika Falkenberga z malo četo vojakov v nepreskrbljeno in slabo utrjeno mesto, ki sta ga Tilly in Pappenheim oblegala, ker so se protestantski meščanje upirali restitucijskemu ediktu. Ker Falkenberg ni mogel rešiti mesta — švedski kralj navzlic njegovim prošnjam ni poslal pomoči — se je dogovoril z ribiči, brodarji in fanatičnimi protestantskimi meščani, ki so mu obljubili, da zažgo pri naskoku cesarske vojne mesto na vseh koncih. To so tudi izvršili. Falkenberg je padel s prijatelji pri naskoku, cesarski pa so osvojili veliko pogorišče, ki so ga oplenili. Le stolna cerkev je ostala nepoškodovana (1631).

1631

Tilly se pa ni upal napasti švedskega kralja; imel je premalo vojakov. Gustav Adolf je z grožnjami prisilil braniborskega in pregovoril saškega volilnika, da sta mu poverila poveljništvo nad svojimi četami in trdnjavami. Tilly se je moral pred tako premočjo umikati proti jugu, a pri Breitenfeldu je bil premagan (1631). Protestanti so se veselili te zmage švedskega kralja. Ta je korakal nato skozi Turingijo do Rena, kjer je prezimil; povsod so ga sprejemali z navdušenjem. Medtem so vdrli Sasi na Češko in zasedli Prago.

Wallenstein sprejme drugič vrhovno poveljstvo. Wallenstein je bival v tem času v Jičinu, prestolici friedlandske vojvodine, ki je, izločena iz uprave češke kraljevine, imela posebno upravo in sodnijsko organizacijo. Mesto je okrasil z lepimi stavbami in dobrodelnimi napravami, nastanil mnogo

obrnikov, celo nizozemskih in francoskih, ter je sam strogo nadzoroval gospodarstvo obširnih posestev. V Pragi na Mali Strani je sezidal prekrasno palačo, ki jo še dandanes vsakdo občuduje; tukaj so ga obdajali dobro plačani dvorjaniki, člani najstarejših čeških rodbin.

Kmalu nato, ko je stopil Gustav Adolf na nemška tla, mu je podal Wallenstein po posredovateljih na prigovarjanje čeških emigrantov ponudbo, da napade cesarske čete v Šleziji, ako mu dá vojakov v ta namen. Gustav Adolf pa ni sprejel te ponudbe, ker mu ni zaupal. Negativni odgovor švedskega kralja je užalil Wallensteina, zato se je približal cesarju. Eggenberg, Wallensteinov zagovornik na dunajskem dvoru, ga je po večkratnem prigovarjanju pregovoril, da je nabral vojake, toda s pogoji, ki so bili trdi za cesarja, ki jih pa ne poznamo iz izvirne listine, ampak iz istočasnih in poznejših prepisov in izvlečkov, ki imajo deloma različno vsebino. Wallenstein je prevzel vrhovno poveljstvo nove armade, ki jo je nabral in oborožil s svojim in cesarjevim denarjem. Brezpogojno je razpolagal z dosedanjimi cesarskimi četami, cesar pa ni občeval ne z armado niti z njenimi poveljniki, ampak le z Wallensteinom. V povračilo za Meklenburg mu je hotel cesar podariti ali Glogovo ali Lužico ali obe pokrajini (1632).

Smrt Gustava Adolfa. Cesar je bil res v veliki stiski.

1632 Švedi so prodirali proti jugu ter pred Augsburgom ob Lehu premagali Tillyja (1632), hrabrega vojaka, izurjenega vojskovoda, ki je nesebično služil ligi in ki je, smrtno ranjen, kmalu nato umrl v Ingolstadt. Tudi Maksimilijanu Bavarskemu je mogel sedaj le Wallenstein pomagati. Ta je odkorakal iz Moravske na Češko, ki so jo zapustile saške posadke brez odpora, združil se z Maksimilijanom in se utaboril pri Nürnbergu nasproti švedskemu kralju. Ta je zaman poizkušal izvabiti Wallensteina iz izvrstne pozicije. Ko je dobil pomožne čete, je napadel Wallensteina, toda pri naskoku je izgubil mnogo mož. Tedaj so vojaki proslavljali Wallensteinovo zmago, kajti dosegel je vrhunec bojne slave. Gustav Adolf je bil premagan, ker ni zmagal. Krenil je nato proti Dunaju, kjer se je hotel združiti z Ogri pod Jurijem Rakoczyjem, naslednikom Gabriela Bethlena. Druga švedskosaška vojska pa je prodirala skozi Šlezijo proti jugu. Navzlic tej veliki nevarnosti, ki je pretila cesarju in Dunaju, se je ločil Wallenstein

od Maksimilijana in se obrnil proti Saški, da bi kaznoval nezvestega volilnika. Gustav Adolf mu je takoj tja sledil. Pri Lützenu se je vnela bitka, ki je bila neodločena. Pappenheim, najboljši cesarjev konjeniški general, je bil smrtno ranjen. Ali tudi Gustava Adolfa je krogla težko ranila v ramo in sovražnikov meč je prebodel rešitelju nemških protestantov junaška prsa. Poveljništvo švedske armade je prevzel Bernard Weimarski ter je ostal na bojišču, Wallenstein ga je pa zapustil. Gustav Adolf je ostavil le mladoletno hčer Kristino; zato je politične posle v Nemčiji vodil kancelar Axel Oxenstierna. Smrt Gustava Adolfa je izpremenila evropski položaj.

1632

Wallenstein umorjen. Po lützenski bitki so upali, da kmalu nastopi mir, kajti Wallenstein in Oxenstierna sta ga zahtevala, ako bi le po sklenjenem miru odškodovali častnike in vojake. Wallenstein, ki je postal s svojo močjo nevaren, dà, neznosen — v tem tiči njegova tragična krivda — je že dolgo časa vedel, da spletkari proti njemu dvorna stranka pod vodstvom cesarjevega sina. Vkljub cesarjevemu ugovoru je pripeljal po lützenski bitki svojo armado na Češko, kjer je prezimila. Ako je hotel udeleževati svoje zahteve, je moral imeti v svojem obližju za boj pripravljeno armado, katero je moral prepričati, da je njena usoda z njegovo neločljivo spojena in da ji le on more dati pričakovano nagrado.

Wallenstein je pridržal do junija 1633 svojo armado v zimoviščih, čeprav so Švedi razsajali po južni Nemčiji in Sasi pod Arnimom skupno s posebno armado pod Thurnom vznemirjali Šlezijo. Saj se je pogajal Wallenstein s češkimi emigranti, posebno z grofom Thurnom. Ti so bili pripravljeni s cesarjem skleniti mir s tem pogojem, da vrne češkemu kraljestvu prejšnje državnopravno stališče, prosto kraljevo volitev in majestavno pismo; ako cesar ne bi sprejel teh pogojev, proglasijo samostojno kraljestvo. Ponudili so že vaclavsko krono saškemu volilniku, ki jo je pa odklonil, ker Švedi niso hoteli prevzeti garancije. Treba je bilo torej med Oxenstierno in Wallensteinom ustvariti soglasje. Posredovalci, češki emigrantje, izporoče Wallensteinu: švedski kancelar zahteva, da naj se javno izneveri cesarju, drugače se z njim ne bode razgovarjal; ponudili so mu tudi češko krono, pa se je zahvalil za ponudbo, ker se ni zanesel na armado.

Ko pride Wallenstein junija meseca v Šlezijo, ne prične niti proti Arnimu, niti proti Thurnu z bojnimi operacijami; dogovarja se, a brezuspešno z njima in sklene štiritedensko premirje. Po premirju obvesti Arnima o nameravanem napadu, da se ta pravočasno umakne na Saško, Thurnovo četo pa prisili, da se mu vda. Toda takoj nato je Thurna in vse častnike izpusil proti temu, da so mu izročili vse trdnjave, ki so jih bile zasedle Thurnove čete v Šleziji. Wallensteinovi prijatelji na dunajskem dvoru so bili veseli njegove zmage, le sovražniki so ga nadalje napadali in sumničili radi Thurnove osvoboditve.

1633

Iz Šlezije se napoti Wallenstein na zahodno Češko, da bi natančneje opazoval dogodke na Bavarskem. Ko je Bernard Weimarski osvojil Regens-

burg, sedež državnega zbora, in druga važna mesta, je peljal Wallenstein svojo armado do Fürth na Bavarskem. S tem je mislil oplašiti Bernarda in zadržati njegovo zmagoslavno prodiranje, toda zmotil se je. Zato se je vrnil na Češko, razdelil armado po zimoviščih, sam pa se nastanil v Plz nju. Wallensteinova vojaška politika se je izjalovila, a neprijatelji so proglasili njegovo postopanje za veleizdajo.

Razen tega se je zameril Wallenstein še Španiji, ker ni dovolil, da bi njegove čete spremljale kardinala-infanta na potovanju iz Italije črez Nemčijo na Nizozemsko. Bavarski diplomatični agent in španski poslanik sta sklenila Wallensteina s silo odstraniti. Za svoje naklepe sta pridobila italijanske generale, med njimi Oktavija Piccolomini, ki je bil natanko poučen o vseh dogodkih na dunajskem dvoru in o protizaroti Wallensteinovih prijateljev. Wallenstein si je hotel namreč zagotoviti zvestobo višjih častnikov; povabil jih je torej k sebi v Plzenj (1634 jan. 7) in jih bodril k zvestobi. Isto je storil njegov zvesti general Ilow, ki je na častniškem banketu (1634 jan. 12) nagovarjal navzoče, naj se s podpisom zavežejo, da bodo vztrajali pri Wallensteinu; izpustil pa je v tekstu listine besede: „dokler ostane Wallenstein v cesarjevi službi“, ki jih je bil prej sicer prebral. Vsled tega je nastal hud prepir med obema častniškima strankama, armada je bila razdeljena v dva politična tabora. Wallenstein je pa še nadalje zaupal italijanskim generalom.

Ko je cesar zvedel o tem dogodku, je vzel Wallensteinu poveljništvo (1634 januarja 24.); Gallas, Aldringen in Piccolomini so zaprisegli cesarju Wallensteinove čete. Spričo tega je Wallenstein sklenil zapustiti vojaško službo in se odtegniti javnemu življenju; ponovno je poslal poslanca s tozadevno prošnjo k cesarju, h kateremu pa jih niso pustili. Wallenstein je nadalje sanjal svoje politične fantazije, ki jih je hotel uresničiti s saško, švedsko in francosko pomočjo, vendar pa je izjavil (1634 februarja 20.) z 22 častniki vred, da ne snuje nobenih sovražnih naklepov proti cesarju. Napotil se je (1634 februarja 22.) iz Plznja, kjer se ni več varnega čutil, v Hebb, v bližino Bernarda Weimarskega. Ali tukaj je dal polkovnik Buttler, ki se mu je moral pridružiti, v zvezi z drugimi častniki iz Irske in Škotske umoriti Wallensteina in njegove
1634 odlične prijatelje Trčko, Ilowa, Kinskega in Neumanna (1634 februarja 25.), ker jih je imel za veleizdajalce.

7. Švedsko-francoska vojna.

1635 Po Wallensteinovi smrti ni vzbujala tridesetletna vojna
 do nobenega zanimanja več, vodilne osebe so bile navadne plitke
1648 narave brez izvirnosti. Ker Nemci niso mogli sami urediti

verskih stvari, so se tujci vmešavali v nemške zadeve; nobena verska stranka ni imela tako močnega moža, da bi obema vsilil rešilno formulo.

Svetovalci cesarja in saškega volilnika so nadaljevali nagodbeno delo, ki ga je bil Wallenstein začel. Po dolgotrajnih pogajanjih so sklenili praški mir (1635): pri cerkvenih posestvih se na podlagi dejanskih razmer iz 1627 ne smejo vršiti v nadaljnjih 40 letih nobene izpremembe, torej se ne sme uveljaviti v 40 letih restitucijski edikt; namesto denarne odškodnine dobi volilnik obojni Lužici; saški volilnik in drugi državni stanovi, ki se priklapijo temu miru, naj pomagajo cesarju v boju proti Švedom in Francozom. 1635

Oxenstierna bi bil takoj rad sklenil mir s cesarjem, toda nasprotovali so mu švedski generali, ker bi bili izgubili posestva v severni Nemčiji, in Richelieu, ker je moral skrbeti, da niso Španci v boju s Francozi dobivali pomoči ne od cesarja, ne od nemških katoličanov. Zato sklene francoski kralj z Bernardom Weimarskim pogodbo 1635, da kot francoski maršal nabere s francoskim denarjem armado, ki bo podložna francoski nadoblasti; čeprav je bil Bernard v nemški službi, vendar ne sme od Nemcev sprejemati nobenega ukaza.

Odslej so se vedno na dveh, včasih celo na treh bojiščih bojevali. Na severu so se bojevali proti Švedom, ki jih je cesarska armada porazila takoj po Wallensteinovem umoru pri Nördlingenu (1634). Dve leti pozneje je švedski general Banér, ki je edini pokazal nekoliko strategične nadarjenosti, Sase in cesarske čete premagal pri Wittstocku. Njegovi nasledniki Torstenson, ki je občutno potolkel cesarsko armado pri Breitenfeldu (1642) in večkrat opustošil Česko in Moravsko, Wrangel in divji Königsmark so strašno plenili avstrijske dežele do Donave in severno Nemčijo. 1634

V južnozahodni Nemčiji so branili cesarski voji in Bavarci Bernardu Weimarskemu nadaljnje prodiranje; posebno boji okoli Breisacha, kjer je umrl Bernard, so se vršili s strašansko divjostjo. Po njegovi smrti sta Turenne in slavni Condé prepodila s švedsko pomočjo cesarsko armado iz Bavarke, s prebivalci pa sta živinsko ravnala.

Švedski general Königsmark je zasedel 1648 vsled izdaje nekega avstrijskega častnika Hradčane in Malostranter

že napadel praško Staro in Novo Mesto; tedaj je prinesel sel veselo vest, da so sklenile stranke premirje in da kmalu podpišejo mirovno pogodbo.

Smrt Ferdinanda II. Med vojno je umrl rešitelj Avstrije, Ferdinand II. 1637. Njegova vlada je bila v zunanjih zadevah močna, v notranjih pa zelo slabotna. Največja skrb uradnikov je bila vsled neprestanih vojnih izdatkov, kje bodo dobili denar. Cesar je bil tudi preveč radodaren; plemenitaši, ki so dobivali vse boljše in vplivnejše dvorne službe in so kopičili na stroške obubožane države svoje premoženje, so izkoriščali cesarja. Njegov sin Ferdinand III. (1637—1657), ki je bil izvoljen za cesarja, je bolj varčeval pri dvornih izdatkih.

1637

do

1657

8. Westfalski mir.

Že 1641 so se domenile stranke, da pošljejo svoje odposlance v westfalski mesti Münster in Osnabrück glede mirovnih pogajanj. V začetku so potratili dosti časa s formalnostmi; prepirali so se v dolgoveznih, lepodonečih razpravah o etiketi, predsedstvu in prednosti. Nazadnje so se razdelili: Švedi in protestantski nemški državni stanovi so zborovali v Osnabrücku, Francozi in druge katoliške države v Münstru; torej so morali cesarjevi poslanci vedno semintja potovati. Največje spoštovanje je užival beneški poslanec, visoko nabraženi Contarini, ki ima največ zaslug, da so 24. oktobra 1648 dovršili pogajanja in slovesno podpisali dve mirovni listini.

1648

Instrumentum pacis Osnabrugense et Monasteriense spada med najvažnejše državnopravne listine stare nemške države.

Francoska dobi gospodstvo nad Metzom, Toulom in Verdunom; nadalje habsburška posestva na levem renskem bregu: deželno grofijo v Alzaciji, Sundgau in deželno oblastvo nad devetimi alzaškimi državnimi mesti, ki ostanejo pri Nemčiji; slednjič trdnjavo Breisach na desnem bregu Rena. Od tukaj so Francozi lahko vsaki čas napadli južno Nemčijo. Francoski denar, francoski trgovinski duh je žel velike uspehe.

Švedski je odstopil cesar kot državni fevd Prednjo Pomorjansko, Rujano in oba bregova ob dolnji Odri; dalje v Zadnji Pomorjanski štiri mesta, med njimi Stettin, otok Wollin, Wismar ter škofiji Bremen (ne mesta) in Verden. Švedski kralj, ki je postal član državnih stanov in prejel za tedanji čas ne-

dosežno vsoto pet milijonov tolarjev kot nagrado za svoje roparske vojake, je z novimi posestvi obvladal ustja Odre, Labe in Wesere in zaprl Nemcem izvoz in uvoz v Severno in Baltsko morje.

Iz državne zveze so izločili Nizozemsko in Švico, ki sta doslej samo formalno spadali k Nemčiji; postali sta samostojni državi.

Braniborski so prisodili Zadnje Pomorjansko s škofijo Kamin in škofije Halberstadt, Minden in Devin. Meklenburg so odškodovali za Wismar s škofijama Ratzeburg in Schwerin. Hessen-Kassel so nagradili z opatijo Hersfeld in 600.000 tolarji. Palatinat so delili: Gorenji Palatinat z volilniško častjo je obdržal Maksimilijan Bavarski; zato se je odrekel trinajstim milijonom goldinarjev, ki mu jih je bil cesar dolžan; Dolenji ali Renski Palatinat so izročili sinu zimskega kralja, za katerega so ustanovili še osmo volilniško čast.

Francoska in Španija nista sklenili miru.

V verskih stvareh so vsaj teoretično priznali načelo vzajemne strpljivosti (*quod uni parti justum est, alteri quoque sit justum*). Odobrili so določbe pasavske pogodbe in augsburškega verskega miru, ki veljajo odslej tudi za kalvince. Samo dve verski stranki sta zastopani na državnem zboru, katoliška in protestantska A. C., *corpus catholicorum* in *evangelicorum*; načelnik prve je mogunški volilnik, druge pa saški. Sklepi o verskih stvareh ne potrebujejo več državnozborske večine; zadostuje medsebojni mirni dogovor. Za posest še nesekulariziranega cerkvenega posestva in za izvrševanje *ius reformandi* so določili 1. januar 1624 kot *annus et dies decretorius* (normalno leto). Za cesarjeve dedne dežele ta določba ni imela veljave; tukaj je smel cesar brez ovire nadalje razširjati protireformacijo. Po posredovanju Švedske je dovolil cesar šlezijskim in nižjeavstrijskim protestantom prosto bogoslužje. Podložniki pa, ki se nečejo pokoriti *ius reformandi*, se smejo brez ovire izseliti. Odslej velja *reservatum ecclesiasticum* tudi za protestante. Cerkveni dostojanstveniki, ki izpremene vero, izgube službo, toda *honore famaue illibatis*.

Državnopravne določbe so razdrle staro fevdalno državno zvezo, vsem državnim stanovom so priznali popolno deželno gospostvo (*ius territoriale*) in pravico, da smejo sklepati *pro sua conservatione et securitate* zveze med seboj in z

inozemstvom. Centrifugalne težnje nemških knezov so zmagale, odstranili so zadnji ostanek cesarjeve centralne moči ter pustili cesarju samo nekatere časti in reprezentacijske pravice. Končal se je enotni državni organizem.

9. Posledice tridesetletne vojne.

Nemčija je pretrpela v dolgotrajnem boju mnogo nadlog, ki so dolgo časa ovirale narodnogospodarski in duševni napredek ljudstva. Vojaštvo je pustošilo pokrajine, deželni knezi so nalagali velike davke, da so vzdrževali vojake, generali so zahtevali neznosne vojne kontribucije, slabi novci so pa ovirali trgovino in promet. Lakota in revščina je vladala, razne nalezljive bolezni so pobrale, kar sta zapustila meč in beda. V tej vojni je izgubila Nemčija skoro tretjino prebivalcev.

Meščanstvo je izgubilo moč, pogum in podjetnost, polastila sta se ga obup in praznoverstvo. Nič več ni trgoval meščan z inozemstvom, stare trgovske hiše so propadle. Hanza je prenehala. Samo mesta Hamburg, Bremen in Ljubek so prekupovala in še od te posređovalne trgovine je imelo inozemstvo največ dobička. Ker so v Nemčiji posnemali francosko modo in ker je domača obrt popolnoma propadla, zato je bila nemška trgovina z inozemstvom pasivna. Tuje države so uvažale obrtniške izdelke, Nemci so k večjemu izvažali sirovine in poluizdelke, ki so jih potem tujci uvažali k Nemcem kot izgotovljene izdelke.

Žalostneje kakor mestom se je godilo kmetom na deželi, kjer je vojna furija najhuje divjala. Poslopja kmetov so bila razrušena, živina pokončana; sadna drevesa so bila posekana, poljsko orodje pokvarjeno, a denar ukraden; po nekdanj rodovitnih njivah je rastel plevel ali goščava, ker je manjkalo delavnih moči, ki bi obdelovale polja. Graščaki so s podložniki vedno ostreje postopali; ni čuda torej, da je postajalo socialno stanje kmetov po vojni vedno težavnejše. Knezi, ki so vzeli plemstvu vso politično moč, so mu dovolili, da je zatiralo podložnike.

Najbolje se je godilo plemičem. V vojnem času so si nabrali kot častniki veliko plena, sedaj so pa izkoristili z brezozirno sebičnostjo stisko drugih stanov, da so si ustanovili gospodarsko in socialno premoč. Plemiči so se polastili polagoma vseh služb v armadi in upravi.

Za Nemčijo ni bila toliko usodepolna gmotna škoda, kolikor moralno in intelektualno propadanje ljudstva. Prva bi se bila kmalu popravila, ako bi bila ostala ljudska duša neoskrunjena. Bilo pa je ravno nasprotno; zato so se komaj v sedanjosti zacelile rane, ki jih je bila usekala tridesetletna vojna nemški ljudski duši. Povsod so posnemali vzgled vojakov, vsi sloji ljudstva so se navzeli divjega, sirovega duha, ki ni poznal nobenih zakonov, ki se ni hotel poprijeti nobenega mirnega in poštenega dela in ki ni hotel več razlikovati med mojim in tvojim. Ker človek ni bil več varen prihodnjega dne, je hotel vse danes zaužiti. V navadi je bila neomejena samogoltnost; obubožano ljudstvo je živelo potratno in zapravljivo ter je napravljalo brez premisleka dolgove. Sirova nevera in materialistično življenje sta bili zvesti tovarišici najneumnejšim vražam. Nikjer in nikdar ni bila vera v čarovnice tako splošno razširjena kakor v tedanji Nemčiji.

Čisto razumljivo je, da je vojna zamorila vsak narodni čut v nemškem ljudstvu. Nemci, ki so se klali trideset let s tujo pomočjo, niso imeli več skupne domovine. Podložniki so izgubili idealizem in nravno moč; ko so videli pri svojih gospodih samo golo samopašnost, prevzela je tudi njih nebržižnost in samoohranski nagon. Tujci, ki so prihajali sedaj v večjem številu v Nemčijo, so nastopali zmagovito in samozavestno, bili so krasneje oblečeni ter so bili bolj bogati in srečni, zato je pa tudi ljudstvo menilo, da je vse boljše, kar imajo tujci; umevno je torej, da so odslej vsi posnemali z največjo slastjo njih navade, jezik in mode.

V istem hlapčevskem duhu, ki ga je kazalo nemško ljudstvo nasproti tujcem, so občevali stanovi med seboj. Pred višjimi so ponižno klečeplazili, da so mogli nižje tem ošabneje zaničevati. Deželni knezi so smatrali podanike za brezpravno tolpo, s katero lahko poljubno ravnaajo. Podložniki so menili, da je volja knezov, njih absolutistična moč, njih dinastični interesi in krasna poslopja državna potreščina, ki je ne sme nihče grajati, čeprav se noben knez ni brigal za blaginjo meščanov, noben za pametno državno gospodarstvo in za javno ali zasebno moralo. Plemstvo je sililo na dvor in se prilizovalo knezu. Meščanstvo je posnemalo plemiče. Marsikateri se je sramoval priznati, da je preprost in pošten meščan; vsakdo je hotel imeti lepo zveneč naslov. Meščanje so

hitro izgubili zanimanje za občinsko upravo, vsemogočna pa je postala birokracija, ki je bila neobhodno potrebna, ker je bilo ljudstvo nezmožno za samovlado.

Navzlic tem žalostnim razmeram pa niso popolnoma ponehala duševna stremljenja. Oton Guericke, župan v Devinu, je izumel zračno sesaljško. Ustanovili so mnogo knjižnic in učenih družb. Jan Amos Komenský je hotel preosnovati pouk na nižji in srednji stopnji na podlagi naravne in bogaboječe vzgoje. Znanostin umetnost nista mogla uspevati pri tedanjem brezdomovinskem čutu Nemcev. Brezštevilne francoske, laške in španske besede so se udomačile v nemščini, nemška proza je z največjo okornostjo posnemala tuj slog, izvzemši Moscheroscha in Grimmelshausena. Zadnji je spisal roman *Simplicissimus*, najvernejšo sliko istočasnih razmer. Martin Opitz si je posebno prizadeval, da so pesniki v čistejšem jeziku skladali svoje proizvode; vendar so jemali snov od drugih narodov, največ od Francozov. Najznameniteji pesnik je bil Pavel Fleming poleg Andreja Gryphija in Friderika Logaua.

